МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТІМОФЄЄВА ЛІЛІЯ ЮРІЇВНА

УДК: 343.2.01:172.16 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

ГУМАНІСТИЧНА ПАРАДИГМА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право
Галузь знань – «081» Право
Подається на здобуття вченого ступеню кандидата юридичних наук (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Л.Ю. Тімофєєва
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:
ТУЛЯКОВ Вячеслав Олексійович
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрНУ,
заслужений діяч науки і техніки
України

Одеса – 2018

АНОТАЦІЯ

Тімофєєва Л.Ю. **Гуманістична парадигма кримінального права України.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право (081 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018.

Дисертація є одним із перших у вітчизняній науці спеціальних комплексних досліджень гуманістичної парадигми кримінального права України.

Встановлено особливості розвитку ідей щодо гуманістичності кримінального законодавства у зрізі здобутків шкіл кримінального права. З'ясовано поняття справедливості, цілісної моделі ідеальної держави мислителів античного періоду, гуманістичних принципів у роботах представників просвітницько-гуманістичної, класичної школи, соціологічної школи кримінального права, школи нового соціального захисту, постмодерну. Такий фокус дослідження сприяє наступності в праві наукових досягнень, які протягом певного часу визначали модель постановки проблем та їх вирішення.

Гуманістична парадигма заснована на філософсько-правовому сенсі гуманізму. Гуманізм допомагає формувати більш гуманне суспільство, підкреслюючи мислення, свободу вибору, використання людських якостей та здібностей.

Охарактеризовано зміст, структуру принципу гуманізму, його місце і роль у системі принципів кримінального права, а також сформульовано визначення поняття принципу гуманізму у сфері кримінального права, під яким розуміється система ідей, орієнтованих на характеристики людини при врахуванні її деструктивних соціальних, фізіологічних, біологічних особливостей (як особи, яка вчинила злочин, так і потерпілого), а також

забезпечення безпеки суспільства в цілому і держави. Збалансована реалізація гуманізму можлива в системі загальних та спеціальних принципів кримінального права (рівність, справедливість, диференціація відповідальності, особиста відповідальність за винність тощо).

З'ясовано особливості гуманізму як аксіоми та парадигмальної «фікції» та обґрунтовано їх взаємозв'язок. Гуманістична парадигма кримінального права в Україні поєднує в собі комплексне теоретичне вивчення принципу гуманізму та його розвитку в практиці правозастосування. Ці два аспекти гуманізму є додатковими один до одного.

Обґрунтовано, що гуманізм як ідеальний аксіоматичним концепт, закладений в КК України, має реалізовуватися в реальній практиці, враховуючи її мінливі умови і характеристики людини, однак зберігаючи основні постулати.

Розроблено пропозиції розвитку гуманістичних ідей у кримінально-правовій політиці України.

Встановлено, що гуманістичні ідеї відображаються у Загальній та Особливій частинах КК України. У положеннях Загальної частини – щодо дії кримінального закону у часі (зокрема, щодо заборони зворотної дії кримінального закону у часі, за виключеннями, визначеними у законі), просторі, кола осіб, врахуванні характеристик людини при призначенні покарання, а також умов та обставин, які вплинули на вчинення нею злочину, застосування звільнення від кримінальної відповідальності та відбуття покарання, умовно-дострокового звільнення тощо. В Особливій частині – при формуванні кримінально-правової заборони та відповідних заходів кримінально-правового впливу, враховуючи історичні, політичні, соціально-економічні, ідеологічні умови.

З'ясовано особливості розвитку принципу гуманізму на правозастосовному рівні та виокремлено інтерпретаційні характеристики принципу гуманізму у зрізі практики ЄСПЛ.

У роботі сформульована теоретико-прикладна модель гуманістичної парадигми кримінального права України, що поєднує системне теоретичне вивчення принципу гуманізму, визначення його поняття, а також реалії застосування гуманістичних ідей при забезпеченні свободи і безпеки конкретної людини, суспільства в цілому, держави, зокрема надмірне застосування звільнення від кримінальної відповідальності, амністії, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом та ін.

Розкрито практичне значення гуманістичної парадигми кримінального права України, яке пов'язане з її розвитком в кримінально-правовій політиці, правозастосуванні та інтерпретації норм кримінального закону у фокусі забезпечення балансу безпеки і свободи, а також реалізації принципу гуманізму стосовно кожного суб'єкта кримінальних правовідносин (особи, яка вчинила злочин, потерпілого, держави, третіх осіб і суспільства в цілому).

За результатами дисертаційного дослідження сформульовано науково обґрунтовані пропозиції про вдосконалення кримінального законодавства України в частині розвитку гуманістичної парадигми.

Ключові слова: принципи кримінального права, гуманізм, гуманістична парадигма, покарання, амністія, помилування, система, інтерпретаційні характеристики.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Тімофєєва Л.Ю. Огляд підходів до розуміння принципу гуманізму в кримінально-правовій доктрині. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія Право /редкол.: Ю.М. Бисага (голов. ред.) та ін. Вип. 23. Т 3. ч. І. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 68-72.

2. Тімофєєва Л.Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності як прояв реалізації принципу гуманізму в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми держави і права* /Зб. наук. праць. Вип. 71 /редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В. М. Дрьомін. – Одеса: Юридична література, 2014. С. 427-435. *Статистика цитувань 1.*

3. Тимофеева Л.Ю. Риски реализации принципа гуманизма в правоприменении. *Юридичний науковий електронний журнал*: Електронне наукове видання, засноване юридичним факультетом Запорізького національного університету. 2014. №5. С. 1. URL: www.lsej.org.ua/indexs.php/nomery-zhurnalu?id=33.

4. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма уголовного права Украины в актах амнистии. *Науковий вісник Херсонського державного університету*; Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць /редкол.: В.М. Стратонов (голов. ред.), Є.Л. Стрельцов, П.Л. Фріс та ін. Вип. 6-1. Т. 3. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 192-197.

5. Тімофєєва Л.Ю. Відображення принципу гуманізму в кримінальному законі: порівняльно-правова характеристика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*; Серія: Юриспруденція: збірник наукових праць /редкол.: Т.С. Ківалова (голов. ред.), А.А. Березовський (заст. голов. ред.), В.О. Туляков та ін. Вип. 10-2. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 94-97. *Статистика цитувань 3, h-індекс 1* /https://scholar.google.ru/citations?user=IeDu7dYAAAAJ&hl=ru.

6. Тимофеева Л.Ю. Толкование принципа гуманизма в правоприменении уголовного права. *Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata»*. 2015. №1. С. 125-129.

7. Тимофеева Л.Ю. Гуманистическое обоснование криминализации. *Актуальные вопросы борьбы с преступлениями:* научно-практический журнал /редкол.: Ларина Л.Ю. (голов. ред.) та ін. Рязань: ООО «Издательство «Концепция», 2015. №4. С. 37-41.

8. Тімофєєва Л.Ю. Принцип гуманізму в системі принципів кримінального права України. *Сучасне кримінальне право України: наукові нариси*: монографія /за ред. Н.А. Мирошниченко, Є.Л. Стрельцова; передмова С.В. Ківалова. Одеса: Юридична література, 2017. С. 252-267.

9. Тимофеева Л.Ю. Принцип гуманизма: реализация в уголовном праве Украины: монография. Германия: LAP LAMBERT Akademic Publishing, 2016. 161 с.

10. Тімофєєва Л.Ю. Реалізація принципу гуманізму в кримінальному праві України: історико-теоретичний дискурс кримінально-правових вчень. *Молодий вчений*. 2015. №2(17). С. 862-866. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/502.pdf.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. Тимофеева Л.Ю. Интеграция потерпевшего и понятия преступления. *Право і держава в дослідженнях молодих науковців:* матеріали IV-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 березня 2011 р.). О.: Фенікс, 2011. С. 176-179.

12. Тімофєєва Л.Ю. Необхідні та доцільні межі об'єктивного ставлення в вину у кримінальному праві України. *Закарпатські правові читання:* матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів (м. Ужгород, 28–29 квітня 2011 р.). Ужгород, 2011. – С. 96-104.

13. Тимофеева Л.Ю. Проблемы реализации принципа неотвратимости уголовно-правовых последствий при назначении наказания по совокупности преступлений. *Верховенство права очима правників початківців:* матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції (м. Одеса, 19 травня 2011 р.). О.: Фенікс, 2011. С. 397-399.

14. Тімофєєва Л.Ю. Щодо невідповідності акцесорної теорії співучасті принципу гуманізму в кримінальному праві. *Матеріали IV Всеукр. Наук.*

читань з кримінальної юстиції пам'яті професора В. П. Колмакова (м. Одеса, 9–10 листопада 2012 р.). О.: Фенікс, 2012. С. 148-150.

15. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма в механизме уголовно-правового воздействия. *Ломоносов:* материалы XX междунар. науч. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых (г. Москва, 8–12 апреля 2013 г.) /Отв. ред. Е.А. Антипов. М.: Изд-во Московского ун-та, 2013. С. 1-3.

16. Тімофєєва Л.Ю. Критичне переосмислення необхідності закріплення принципу гуманізму в Кримінальному кодексі України. *Матеріали XVI звітної студентської наукової конференції.* (м. Одеса, 20 квітня 2013 р.). О.: Фенікс, 2013. С. 33-36.

17. Тимофеева Л.Ю. Политические риски реализации принципа гуманизма в уголовном праве Украины: постановка вопроса. *Верховенство права очима правників-початківців:* матеріали Всеукр. студ. наук. конф. у 2 т. (м. Одеса, 30 листоп. 2013 р.). О.: Юрид. літ, 2013. Т. 2. С. 81-83.

18. Тимофеева Л.Ю. Толкование признаков принципа гуманизма в уголовно-правовой доктрине. *Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі:* інтернет-конференція, присвячена пам'яті українського криміналіста, професора Л.В. Багрій-Шахматова (м. Одеса, 27 грудня 2013 р.). О.: Фенікс, 2013. С. 132-135.

19. Тимофеева Л.Ю. Криминализация и декриминализация как проявление реализации принципа гуманизма. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю:* матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Івано-Франківськ, 11–16 березня 2014). URL: http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/tymofeeva.pdf.

20. Тімофєєва Л.Ю. Незастосування звільнення від кримінальної відповідальності як прояв реалізації принципу гуманізму в кримінальному праві України. *Правове життя сучасної України:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею академіка С.В. Ківалова (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.). О.: Юрид. літ., 2014. С. 557-559.

21. Тимофеева Л.Ю. Соотношение реализации принципа гуманизма и прощения при применении амнистии. *Кримінально-правова доктрина: шляхи реалізації:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 250-річчю трактату Ч. Беккаріа (м. Одеса, 13 червня 2014 р.). Одеса: Юрид. літ, 2014. С. 139-145.

22. Тімофєєва Л.Ю. Реалізація принципу гуманізму при призначенні покарання за посягання на життя захисника. *Адвокатура: минуле та сучасність:* матеріали VI Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 22 листопада 2014 р.). У 2 т. Т 2. О.: Фенікс, 2014. С. 290-293.

23. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма в уголовном праве Украины с учетом неоднократности совершения лицом преступления. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15–16 травня 2015 року). О.: Юридична література, 2015. С. 242-244.

24. Тімофєєва Л.Ю. Реалізація принципу гуманізму при призначенні покарання нижче, ніж передбачено кримінальним законом. *Актуальні проблеми законодавства України про кримінальну відповідальність та практики його застосування:* матеріали міжнародної студентської наукової конференції (м. Харків, 21–22 травня 2015 р.). Х.: Право, 2015. С. 311-314.

25. Тимофеева Л.Ю. Стратегия «человечности». *Міжнародне право розвитку:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2015 року). Одеса, 2015. С. 144-150. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2011/Timofeeva%20LYu%20Strategiya%20chelovechnosti.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

26. Тимофеева Л.Ю. Гуманистическое обоснование криминализации. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності:* Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8–9 жовтня 2015 року). Харків: «Право», 2015. С. 462-466.

27. Тимофеева Л.Ю. Уголовно-правовая политика: вектор «человечность». *Нормативні та прикладні основи удосконалення інституту*

призначення покарання та інших заходів кримінально-правового впливу: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 26–27 грудня 2015 р.). Одеса: НУ «ОЮА», 2015. С. 123-129. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/3260.

28. Тимофеева Л.Ю. Уголовное законотворчество: гуманистический концепт. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 травня 2016 р.): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юрид. літ., 2016. С. 226-228.

29. Тимофеева Л.Ю. Социокультурный аспект реализации принципа гуманизма на уровне уголовного правотворчества и правоприменения. *Кримінальне право: традиції та новації:* матеріали круглого столу до дня народження видатного вченого, героя України, академіка В.В. Сташиса (м. Запоріжжя, 9 липня 2016 р.). Запоріжжя, 2016. С. 137-142.

30. Тимофеева Л.Ю. Обоснование необходимости гуманистической модели уголовного правотворчества и правоприменения. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6–7 жовтня 2016 р.) /редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2016. С. 512-516.

31. Тимофеева Л.Ю. Морально-этическая профилактика уголовно-правовых последствий семейных конфликтов в работе адвоката. *Адвокатура: минуле та сучасність*: матеріали VI Міжнародної наук. конф. (м. Одеса, 12 листопада 2016 р.). О.: Фенікс, 2016. С. 333-335.

32. Тімофєєва Л.Ю. Гуманістична правотворчість у кримінальному праві України: ефект метелика. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства:* матеріали Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листоп. 2016 р.). Івано-Франківськ:

редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права ім. Короля Д. Галицького, 2016. С. 273-277.

33. Тимофеева Л.Ю. Гуманистические основания уголовно-правовой политики Украины: конфликт характеристик человека и норм уголовного закона. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю:* Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 9-10 грудня 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 323-328.

34. Тимофеева Л.Ю. Подавление свободы выбора как гуманистической ценности: постановка вопроса системности уголовного правотворчества. *Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування*: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 27 груд. 2016 р.) /відпов. ред. д.ю.н., проф. В.О. Туляков. Одеса: НУ «ОЮА», 2016. С. 85-90. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/6723?show=full.

35. Тимофеева Л.Ю. Гуманистическое планирование как методический концепт преподавания уголовно-правовых дисциплін. *Інноваційні освітні технології: досвід Європейського Союзу та його впровадження в процес підготовки юристів*: науково-педагогічне стажування (м. Братислава, Словацька Республіка, 10–13 серпня 2016 р.). Братислава, Словацька Республіка, 2016. С. 216-219.

36. Тимофеева Л.Ю. Посягательство на половую свободу в контексте гуманистического планирования. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. до 20-річчя НУ «ОЮА» та 170-річчя Одеської школи права (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2 т. Т. 2. О.: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 280-282.

37. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма и целесообразные практики в системе принципов уголовного права Украины. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного ін.-ту (м. Івано-Франківськ, 8–10 червня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 245-249.

38. Тімофєєва Л.Ю. Гуманізм у кримінально-правовій доктрині: визначення та застосування в умовах глобалізації. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12–13 жовтня 2017 р.) /редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2017. С. 503-506.

39. Тімофєєва Л.Ю. Теоретико-прикладне осмислення гуманізму в кримінальному праві України. «*Концептуальні основи кримінальної законотворчості»*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 жовтня 2017 р.) /відп. ред.: В.О. Туляков, Є.Л. Стрельцов. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 592-599.

SUMMARY

Timofeeva L.Yu. **The humanistic paradigm of the Criminal Law of Ukraine. –** Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for obtaining of the scientific degree of the Candidate of Legal Sciences (Doctor of Philosophy), specialization 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Penal Law (081 – Law). – National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2018.

The thesis is one of the first special complex studies on the detection and systemic characterization of the humanistic paradigm of the Criminal Law of Ukraine.

The peculiarities of development of ideas concerning humanistic criminal legislation in the sphere of achievements of Criminal Law schools are determined.

The concept of justice, the integral model of the ideal state of the antique period thinkers, humanistic principles in the works of the representatives of the educational-humanistic, classical school, the sociological school of Criminal Law, schools of the new social protection, and postmodern. This research focus contributes to the continuity of the right to scientific achievements, which for some time determined the model of problem setting and their solution.

The humanistic paradigm is established on the philosophical and legal meaning of humanism. Humanism helps to build more humane society through emphasizing thinking, freedom of choice, using human qualities and abilities.

The content, structure of the principle of humanism, its place and role in the system of principles of the Criminal Law are characterized, as well as the definition of the concept of the principle of humanism in the field of Criminal Law is formulated. The principle of humanism in the field of Criminal Law is defined as a system of ideas focused on human characteristics, taking into account destructive social, physiological, and biological peculiarities (both the person committing the crime and the victim), as well as ensuring the safety of society as a whole and the state. The balanced realization of humanism is possible in the system of the general and special Criminal Law principles (equality, justice, differentiation of responsibility, personal guilty responsibility etc). The place of the principle of humanism among other principles of Criminal Law is determined.

The peculiarities of humanism as an axiom and a paradigmatic «fiction» were determined and their interconnection was substantiated. The humanistic paradigm of the Criminal Law of Ukraine combines complex theoretical study of the principle of humanism and his development in the law enforcement. These two aspects of humanism are additional to each other.

It is substantiated that humanism as the ideal axiomatic concept enshrined in the Criminal Code of Ukraine should be realized in real practice, taking into account its changing conditions and characteristics of a person, but retaining the basic postulates.

The proposals for the development of humanistic ideas in the Criminal-law policy of Ukraine are developed.

It is established that humanistic ideas are reflected in the General and Special Sections of the Criminal Code of Ukraine. The provisions of the General Part – on the action of the Criminal Law in time (in particular, with respect to the prohibition of reversal of the criminal law in time, with the exception of those specified in the

law), space, circles of persons, taking into account the characteristics of a person when imposing a punishment, as well as conditions and circumstances that influenced her to commit a crime, use of exemption from criminal liability and sentence, conditional release, etc. In a Special Part – when forming a criminal-legal ban and appropriate measures of Criminal Law, taking into account historical, political, socio-economic, ideological conditions.

The peculiarities of the development of the principle of humanism on the law enforcement level were determined; interpretative characteristics of the principle of humanism, taking into account the practice of the ECHR, were singled out.

The theoretical and applied model of the humanistic paradigm of the Criminal Law of Ukraine is formulated, which combines the systemic theoretical study of the principle of humanism, the definition of its concept, as well as the realities of the application of humanistic ideas while safeguarding the freedom and security of a particular person, society as a whole, of the state, in particular the excessive application of exemption from criminal liability, amnesty, the imposition of a milder punishment than provided by law, etc.

The practical significance of the humanistic paradigm of the Criminal Law of Ukraine, which is connected with its development in Criminal Law, law enforcement and interpretation of the norms of the Criminal Law in the focus of ensuring the balance of security and freedom, as well as the implementation of the principle of humanism in relation to each subject of criminal legal relationships (person, who committed a crime, victim, state, third parties and society as a whole).

As a result of the research, carried out in the thesis, scientifically substantiated proposals to the criminal legislation of Ukraine in the sphere of development of the humanistic paradigm were formulated.

Key words: principles of criminal law, humanism, humanistic paradigm, punishment, amnesty, pardon, system, interpretative characteristics.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Тімофєєва Л.Ю. Огляд підходів до розуміння принципу гуманізму в кримінально-правовій доктрині. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія Право /редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.) та ін. Вип. 23. Т 3. ч. І. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 68-72.

2. Тімофєєва Л.Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності як прояв реалізації принципу гуманізму в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми держави і права /*Зб. наук. праць. Вип. 71 /редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В. М. Дрьомін. – Одеса: Юридична література, 2014. С. 427-435. *Статистика цитувань 1.*

3. Тимофеева Л.Ю. Риски реализации принципа гуманизма в правоприменении. *Юридичний науковий електронний журнал*: Електронне наукове видання, засноване юридичним факультетом Запорізького національного університету. 2014. №5. С. 1. URL: www.lsej.org.ua/indexs.php/nomery-zhurnalu?id=33.

4. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма уголовного права Украины в актах амнистии. *Науковий вісник Херсонського державного університету*; Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць /редкол.: В.М. Стратонов (голов. ред.), Є.Л. Стрельцов, П.Л. Фріс та ін. Вип. 6-1. Т. 3. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 192-197.

5. Тімофєєва Л.Ю. Відображення принципу гуманізму в кримінальному законі: порівняльно-правова характеристика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*; Серія: Юриспруденція: збірник наукових праць /редкол.: Т.С. Ківалова (голов. ред.), А.А. Березовський (заст. голов. ред.), В.О. Туляков та ін. Вип. 10-2. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2015.

С. 94-97. *Статистика цитувань 3, h-індекс 1* /https://scholar.google.ru/citations?user=IeDu7dYAAAAJ&hl=ru.

6. Тимофеева Л.Ю. Толкование принципа гуманизма в правоприменении уголовного права. *Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata»*. 2015. №1. С. 125-129.

7. Тимофеева Л.Ю. Гуманистическое обоснование криминализации. *Актуальные вопросы борьбы с преступлениями:* научно-практический журнал /редкол.: Ларина Л.Ю. (голов. ред.) та ін. Рязань: ООО «Издательство «Концепция», 2015. №4. С. 37-41.

8. Тімофєєва Л.Ю. Принцип гуманізму в системі принципів кримінального права України. *Сучасне кримінальне право України: наукові нариси*: монографія /за ред. Н.А. Мирошниченко, Є.Л. Стрельцова; передмова С.В. Ківалова. Одеса: Юридична література, 2017. С. 252-267.

9. Тимофеева Л.Ю. Принцип гуманизма: реализация в уголовном праве Украины: монография. Германия: LAP LAMBERT Akademic Publishing, 2016. 161 с.

10. Тімофєєва Л.Ю. Реалізація принципу гуманізму в кримінальному праві України: історико-теоретичний дискурс кримінально-правових вчень. *Молодий вчений*. 2015. №2(17). С. 862-866. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/502.pdf.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. Тимофеева Л.Ю. Интеграция потерпевшего и понятия преступления. *Право і держава в дослідженнях молодих науковців:* матеріали IV-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 березня 2011 р.). О.: Фенікс, 2011. С. 176-179.

12. Тімофєєва Л.Ю. Необхідні та доцільні межі об’єктивного ставлення в вину у кримінальному праві України. *Закарпатські правові читання:*

матеріали ІІІ Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів (м. Ужгород, 28–29 квітня 2011 р.). Ужгород, 2011. – С. 96-104.

13. Тимофеева Л.Ю. Проблемы реализации принципа неотвратимости уголовно-правовых последствий при назначении наказания по совокупности преступлений. *Верховенство права очима правників початківців:* матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції (м. Одеса, 19 травня 2011 р.). О.: Фенікс, 2011. С. 397-399.

14. Тімофєєва Л.Ю. Щодо невідповідності акцесорної теорії співучасті принципу гуманізму в кримінальному праві. *Матеріали IV Всеукр. Наук. читань з кримінальної юстиції пам'яті професора В.П. Колмакова* (м. Одеса, 9–10 листопада 2012 р.). О.: Фенікс, 2012. С. 148-150.

15. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма в механизме уголовно-правового воздействия. *Ломоносов:* материалы XX междунар. науч. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых (г. Москва, 8–12 апреля 2013 г.) /Отв. ред. Е.А. Антипов. М.: Изд-во Московского ун-та, 2013. С. 1-3.

16. Тімофєєва Л.Ю. Критичне переосмислення необхідності закріплення принципу гуманізму в Кримінальному кодексі України. *Матеріали XVI звітної студентської наукової конференції.* (м. Одеса, 20 квітня 2013 р.). О.: Фенікс, 2013. С. 33-36.

17. Тимофеева Л.Ю. Политические риски реализации принципа гуманизма в уголовном праве Украины: постановка вопроса. *Верховенство права очима правників-початківців:* матеріали Всеукр. студ. наук. конф. у 2 т. (м. Одеса, 30 листоп. 2013 р.). О.: Юрид. літ, 2013. Т. 2. С. 81-83.

18. Тимофеева Л.Ю. Толкование признаков принципа гуманизма в уголовно-правовой доктрине. *Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі:* інтернет-конференція, присвячена пам'яті українського криміналіста, професора Л.В. Багрій-Шахматова (м. Одеса, 27 грудня 2013 р.). О.: Фенікс, 2013. С. 132-135.

19. Тимофеева Л.Ю. Криминализация и декриминализация как проявление реализации принципа гуманизма. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю:* матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Івано-Франківськ, 11–16 березня 2014 р.). URL: http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/tymofeeva.pdf.

20. Тімофєєва Л.Ю. Незастосування звільнення від кримінальної відповідальності як прояв реалізації принципу гуманізму в кримінальному праві України. *Правове життя сучасної України:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею академіка С.В. Ківалова (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.). О.: Юрид. літ., 2014. С. 557-559.

21. Тимофеева Л.Ю. Соотношение реализации принципа гуманизма и прощения при применении амнистии. *Кримінально-правова доктрина: шляхи реалізації:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 250-річчю трактату Ч. Беккаріа (м. Одеса, 13 червня 2014 р.). Одеса: Юрид. літ, 2014. С. 139-145.

22. Тімофєєва Л.Ю. Реалізація принципу гуманізму при призначенні покарання за посягання на життя захисника. *Адвокатура: минуле та сучасність:* матеріали VI Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 22 листопада 2014 р.). У 2 т. Т 2. О.: Фенікс, 2014. С. 290-293.

23. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма в уголовном праве Украины с учетом неоднократности совершения лицом преступления. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.). О.: Юридична література, 2015. С. 242-244.

24. Тімофєєва Л.Ю. Реалізація принципу гуманізму при призначенні покарання нижче, ніж передбачено кримінальним законом. *Актуальні проблеми законодавства України про кримінальну відповідальність та практики його застосування:* матеріали міжнародної студентської наукової конференції (м. Харків, 21–22 травня 2015 р.). Х.: Право, 2015. С. 311-314.

25. Тимофеева Л.Ю. Стратегия «человечности». *Міжнародне право розвитку:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 144-150. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2011/Timofeeva%20LYu%20Strategiya%20chelovechnosti.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

26. Тимофеева Л.Ю. Гуманистическое обоснование криминализации. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності:* Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8–9 жовтня 2015 року). Харків: «Право», 2015. С. 462-466.

27. Тимофеева Л.Ю. Уголовно-правовая политика: вектор «человечность». *Нормативні та прикладні основи удосконалення інституту призначення покарання та інших заходів кримінально-правового впливу:* матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 26–27 грудня 2015 р.). Одеса: НУ «ОЮА», 2015. С. 123-129. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/3260.

28. Тимофеева Л.Ю. Уголовное законотворчество: гуманистический концепт. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 травня 2016 р.): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юрид. літ., 2016. С. 226-228.

29. Тимофеева Л.Ю. Социокультурный аспект реализации принципа гуманизма на уровне уголовного правотворчества и правоприменения. *Кримінальне право: традиції та новації:* матеріали круглого столу до дня народження видатного вченого, героя України, академіка В.В. Сташиса (м. Запоріжжя, 9 липня 2016 р.). Запоріжжя, 2016. С. 137-142.

30. Тимофеева Л.Ю. Обоснование необходимости гуманистической модели уголовного правотворчества и правоприменения. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6–7

жовтня 2016 р.) /редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2016. С. 512-516.

31. Тимофеева Л.Ю. Морально-этическая профилактика уголовно-правовых последствий семейных конфликтов в работе адвоката. *Адвокатура: минуле та сучасність*: матеріали VI Міжнародної наук. конф. (м. Одеса, 12 листопада 2016 р.). О.: Фенікс, 2016. С. 333-335.

32. Тімофєєва Л.Ю. Гуманістична правотворчість у кримінальному праві України: ефект метелика. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства:* матеріали Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листоп. 2016 р.). Івано-Франківськ: редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права ім. Короля Д. Галицького, 2016. С. 273-277.

33. Тимофеева Л.Ю. Гуманистические основания уголовно-правовой политики Украины: конфликт характеристик человека и норм уголовного закона. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю:* Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 9-10 грудня 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 323-328.

34. Тимофеева Л.Ю. Подавление свободы выбора как гуманистической ценности: постановка вопроса системности уголовного правотворчества. *Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування*: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 27 груд. 2016 р.) /відпов. ред. д.ю.н., проф. В.О. Туляков. Одеса: НУ «ОЮА», 2016. С. 85-90. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/6723?show=full.

35. Тимофеева Л.Ю. Гуманистическое планирование как методический концепт преподавания уголовно-правовых дисциплін. *Інноваційні освітні технології: досвід Європейського Союзу та його впровадження в процес підготовки юристів*: науково-педагогічне стажування (м. Братислава, Словацька Республіка, 10–13 серпня 2016 р.). Братислава, Словацька Республіка, 2016. С. 216-219.

36. Тимофеева Л.Ю. Посягательство на половую свободу в контексте гуманистического планирования. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. до 20-річчя НУ «ОЮА» та 170-річчя Одеської школи права (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2 т. Т. 2. О.: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 280-282.

37. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма и целесообразные практики в системе принципов уголовного права Украины. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного ін.-ту (м. Івано-Франківськ, 8–10 червня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 245-249.

38. Тімофєєва Л.Ю. Гуманізм у кримінально-правовій доктрині: визначення та застосування в умовах глобалізації. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12–13 жовтня 2017 р.) /редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2017. С. 503-506.

39. Тімофєєва Л.Ю. Теоретико-прикладне осмислення гуманізму в кримінальному праві України. «*Концептуальні основи кримінальної законотворчості»*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 жовтня 2017 р.) /відп. ред.: В.О. Туляков, Є.Л. Стрельцов. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 592-599.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 3

ВСТУП 4

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА 13

1.1. Теоретичне дослідження гуманістичності кримінального закону 13

1.2. Принцип гуманізму в кримінально-правовій доктрині України 38

1.3 Гуманізм як парадигмальна «фікція» 63

РОЗДІЛ 2 РОЗВИТОК ГУМАНІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ 85

2.1. Гуманістичні ідеї у кримінально-правовій політиці України 85

2.2. Застосування кримінального права: гуманістичний зріз 118

2.3. Інтерпретаційні характеристики гуманістичних ідей у кримінальному праві України 159

ВИСНОВКИ 190

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ: 195

ДОДАТКИ 234

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ:

в т. ч. – в тому числі

р. – рік

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗУ – Закон України

Конвенція – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р.

КМУ – Кабінет Міністрів України

КСУ – Конституційний Суд України

НПМДГ– неоподатковуваний податком мінімум доходів громадян

ООН – Організація Об’єднаних Націй

п. – пункт

п.п. – підпункт

ППВСУ – постанова Пленуму Верховного Суду України

РФ – Російська Федерація

с. – сторінка

ст. – стаття

ЗМІ – засоби масової інформації

СНД – Співдружність Незалежних Держав

КК – Кримінальний кодекс

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Цілі та завдання сталого розвитку Організації Об’єднаних Націй на період до 2030 р. вимагають у держав-членів суттєвих соціально-економічних, освітянських, безпекових, а також кримінально-правових перетворень, спрямованих на гуманізацію стосунків між людиною, державою та суспільством. Поряд із цим, розвиток суспільних відносин в Україні супроводжується динамічними і не завжди системними змінами кримінального законодавства України. У результаті виникає потреба інтерпретації класичних форм протидії злочинності за допомогою абсолютно нових або осучаснених методологічних підходів.

Одним із шляхів такого переформатування є використання холістичної методології дослідження гуманістичної парадигми кримінального права України. Звернення до парадигмального підходу зумовлено потребою визначення дефінітивних ознак кримінального закону, підвищення його морально-етичного значення, концептуальної оптимізації діючого Кримінального кодексу України (далі – КК України), практики його застосування, а також інтерпретації його положень судовою владою України. Системний аналіз кримінального законодавства України свідчить про нагальну вимогу додаткової охорони прав і свобод людини, передбачених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р., стосовно забезпечення балансу реалізації принципу гуманізму щодо кожного суб’єкта кримінально-правових відносин (особи, яка вчинила злочин, потерпілого, суспільства в цілому та держави).

Окремі питання теоретичного осмислення та розвитку гуманізму в галузі кримінального права досліджували вчені радянського періоду (Л.В. Багрій-Шахматов, М.І. Бажанов, В.Є. Квашис, С.Г. Келіна, Т.В. Кленова, В.М. Коган, М.І. Коржанський, В.М. Кудрявцев, Е.О. Саркісова, В.В. Сташис), сучасні українські дослідники кримінального права (Д. О. Балобанова, Ю.В. Баулін,

Н.Л. Березовська, В.О. Гацелюк, В.О. Глушков, О.П. Горох, В.К. Грищук, О.О. Кваша, Ю.Ю. Коломієць, О.В. Козаченко, В.О. Меркулова, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Н.А. Орловська, М.І. Панов, Є.О. Письменський, Є.Ю. Полянський, В.В. Полтавець, Ю.А. Пономаренко, Ю.С. Резнік, Н.А. Савінова, О.С. Сотула, Н.А. Сторчак, Є.Л. Стрельцов, В.О. Туляков, В.І. Тютюгін, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, О.В. Харитонова, П.В. Хряпінський, В.В.Шаблистий, С.Д. Шапченко та ін.), науковці ближнього зарубіжжя (П.А. Альбрехт, А.Б. Баумштейн, Р.С. Бурганов, С.А. Велієв, В.М. Воронін, В.К. Дуюнов, І.В. Коршиков, І.А. Кузнєцова, Н.А. Лопашенко, В.В. Мальцев, М.А. Малигіна, С.С. Пірвагідов, Ю.Є. Пудовочкін, Т.Р. Сабітов, В.Д. Філімонов, Є.Є. Чередниченко, М.В. Ююкіна та ін.).

У 2017 р. Ю.С. Резнік було захищено дисертаційну роботу «Принцип гуманізму та його реалізація у кримінальному праві України» (м. Київ), в якій розкрито деякі важливі аспекти реалізації принципу гуманізму, проте не всі питання методологічного характеру було розглянуто.

Водночас у науці залишається не дослідженою ідея теоретико-прикладного застосування гуманістичної парадигми кримінального права України, яка поєднуватиме системне теоретичне вивчення, визначення принципу гуманізму (як принципу та аксіоми), а також реалії застосування гуманістичних ідей при забезпеченні свободи та безпеки конкретної людини, суспільства в цілому та держави у кримінальному законодавстві України. Це також теоретичні розвідки щодо надмірного застосування звільнення від кримінальної відповідальності, амністії, призначення більш м’якого покарання, ніж передбачено законом, тощо. Окрім цього, на дисертаційному рівні не вирішено у повному обсязі проблему особливостей реалізації принципу гуманізму у практиці правозастосування (в тому числі у процесі кваліфікації злочинів, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та відбуття покарання), а також його інтерпретаційні характеристики у сучасному кримінальному праві України.

Наведені обставини зумовили вибір теми дослідження, її актуальність та науково-практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідницької роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Механізм кримінально-правового впливу в умовах сталого розвитку» на 2011-2015 рр. як складової плану науково-дослідницької роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на тему «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку Української державності та права» на 2011-2015 рр. (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідницької роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Стан, тенденції та перспективи розвитку кримінального права у XXI столітті» на 2016-2020 рр. як складової плану науково-дослідницької роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження. Метою дослідження є виявлення та системна характеристика гуманістичної парадигми кримінального права України.

Досягнення поставленої мети дослідження зумовило постановку та вирішення наступних завдань:

встановити особливості ґенези ідей щодо гуманістичності кримінального законодавства у зрізі здобутків шкіл кримінального права;

визначити поняття та зміст розуміння принципу гуманізму в сфері кримінального права;

з'ясувати особливості гуманізму як аксіоми та парадигмальної «фікції» та обґрунтувати їх взаємозв'язок;

розробити пропозиції щодо розвитку гуманістичних ідей у кримінально-правовій політиці України;

з'ясувати особливості та тенденції розвитку принципу гуманізму на правозастосовному рівні;

виокремити інтерпретаційні характеристики принципу гуманізму у зрізі практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають у зв'язку з реалізацією та розвитком гуманістичної парадигми кримінального права України.

Предметом дослідження є гуманістична парадигма кримінального права України.

Методи дослідження. У дисертації використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнавальної діяльності. За основу взято філософський діалектичний метод (розділ 1, 2). Крім цього загального методу, для досягнення поставленої у роботі мети застосовано такі методи: формально-догматичний (юридичний) – для визначення нормативного змісту окремих положень законодавства України, аналізу понять і категорій, використаних у роботі (п. п. 1. 1, 1. 2, 2. 2, 2. 3); системно-структурний – для зіставлення окремих нормативних та доктринальних положень, які відображають принцип гуманізму (п. п. 1. 2, 2. 2); історичний – для з'ясування окремих питань розвитку принципу гуманізму (п. 1. 1); порівняльно-правовий метод – для аналізу законодавства окремих зарубіжних країн для глибшого пізнання вітчизняного кримінального права та визначення напрямків його вдосконалення у контексті становлення гуманістичних ідей (п. 2. 1); статистичний – для узагальнення даних, отриманих у результаті вивчення кримінальних проваджень (п. 2. 2); контент-аналіз – для виявлення у судових вироках і законодавстві України слів і словосполучень «гуманізм», «принцип гуманізму», «гуманізація», «соціальна справедливість» (п. 2. 2); спостереження – при розгляді особливостей реалізації принципу гуманізму на правозастосовному рівні, зокрема в місцях позбавлення

волі (п. 2. 2); людологічний метод – для розгляду аксіоматичних підвалин кримінального права як «правил гри» (п. 1. 3); метод редукції та елевації – для перенесення причин і способів протидії окремим злочинам і злочинності в цілому (п. 1. 3); метод холізму – при об'єднанні причин і способів протидії окремим злочинам і злочинності в цілому (п. 1. 3); метод триангулярності – при розгляді реалізації принципу гуманізму щодо потерпілого (включаючи суспільство в цілому та державу), особи, яка вчинила злочин, держави та третіх осіб (п. 1. 2).

Теоретико-методологічною основою дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних учених із загальнотеоретичної юриспруденції, соціології, філософії, кримінального права, кримінології та інших юридичних наук.

Нормативну базу роботи склали Конституція України, чинне кримінальне законодавство України, кримінальне законодавство окремих зарубіжних країн, рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ), узагальнення судової практики, практика ЄСПЛ.

Емпіричну базу дослідження становлять: особисті справи засуджених, вивчені у період роботи із засудженими Одеської області з 2014 по 2015 рр. (204), вироки судів в Одеській, Херсонській, Київській, Донецькій, Тернопільській областях та м. Києві (205), а також результати власного спостереження за засудженими, заявниками, потерпілими, особами, які вчинили злочини, працівниками правоохоронних органів, суду, пенітенціарної системи тощо.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження. Дисертація є одним із перших у вітчизняній науці спеціальних комплексних досліджень гуманістичної парадигми кримінального права України.

У дисертації одержано такі результати, які мають наукову новизну.

вперше:

сформовано модель гуманістичної парадигми кримінального права України, під якою розуміються система наукових досягнень та теоретичних

конструктів про аксіоматичні підвалини кримінального законодавства, зорієнтовані на конструктивні характеристики людини при врахуванні її деструктивних характеристик. У контексті прикладного значення ця модель враховує також розвиток вищевказаних наукових досягнень у кримінально-правовій політиці, правотворчості, правозастосуванні, а також інтерпретаційні характеристики гуманістичних ідей у зрізі судової практики України та практики ЄСПЛ;

встановлено, що гуманізм як ідеальний аксіоматичний концепт, закладений у кримінальний закон, має реалізовуватись у реальній дійсності, враховуючи її мінливі умови та характеристики людини, однак зберігаючи основні постулати, що виражається у розгляді принципу гуманізму як невизначеної аксіоми (теорії) та парадигмальної «фікції» (практики);

аргументовано необхідність внесення змін до КК України в частині можливості застосування звільнення від кримінальної відповідальності та призначення покарання, умовно-дострокового звільнення до осіб, які вчинили корупційні злочини, задля забезпечення єдності підходів реалізації принципу гуманізму;

внесено пропозиції щодо вдосконалення законодавства України в частині можливості обов’язкового перегляду довічного позбавлення волі через 25 років відбуття покарання на основі комплексного аналізу особливостей інтерпретаційних характеристик гуманістичних ідей у кримінальному праві України у зрізі сучасної практики ЄСПЛ;

удосконалено:

використання у науковому обороті принципу додатковості у контексті двох сторін гуманізму (як аксіоми та фікції), а також додатковості застосування покарання, оскільки крім нього можливо застосовувати інші заходи впливу на небажану поведінку людей, зокрема відновне правосуддя;

обґрунтування доцільності закріплення принципу гуманізму в новій структурній частині КК України – Преамбулі задля забезпечення єдності

підходів розуміння та реалізації принципів, яким має відповідати КК України у демократичній правовій державі, а також доведено неможливість існування негуманістичного кримінального законодавства;

закономірності та тенденції розвитку кримінального права і законодавства України в частині обґрунтування необхідності балансу у забезпеченні безпеки держави та свободи людини;

набуло подальшого розвитку:

положення про зміст принципу гуманізму в кримінально-правовій сфері в частині збереження за особою, яка вчинила злочин, невідчужуваних і гарантованих законом прав, та водночас реалізації прав і свобод потерпілого, а також забезпечення безпеки суспільства в цілому та держави;

характеристики реалізації принципу гуманізму в актах амністії, зокрема в частині обов'язкового відшкодування шкоди потерпілому як умови застосування амністії.

Особистий внесок здобувача. Положення, які викладені в дисертації та виносяться на захист, розроблені автором особисто. Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертації не використовувалися.

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення та висновки, викладені в дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідницькій діяльності – для подальших наукових розробок щодо впровадження гуманістичної парадигми у застосування кримінального права;

правотворчій діяльності – при розробці проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» (Лист Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України № 4-19/18-225 від 01.02.2018 р.);

правозастосовній діяльності – для підвищення якості реалізації кримінального законодавства України;

навчальному процесі – при викладанні курсу «Кримінальне право України» та спецкурсів студентам вищих юридичних закладів освіти, підготовці підручників, навчальних посібників, методичних матеріалів із дисциплін кримінального циклу (акти впровадження у навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія» від 15.12.2017 р., Національного університету «Одеська морська академія» від 28.11.2017 р.).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорені на засіданнях кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», доповідалися на конкурсі наукових робіт до двадцятиріччя заснування Національної академії правових наук України для молодих вчених, студентів та аспірантів «Принцип гуманізму як засіб відновлення соціальної справедливості» (м. Харків, 2013 р.) (відзначено почесною грамотою), на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції студентів і аспірантів «IV Харківські кримінально-правові читання» (м. Харків, 16-17 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми науки кримінального права, а також їх вирішення у законотворчій і правозастосовній діяльності» (м. Харків, 8-9 жовтня 2015 р.); під час науково-педагогічного стажування «Інноваційні освітні технології: досвід Європейського Союзу та його впровадження в процес підготовки юристів» (м. Братислава, Словацька Республіка, 10-13 серпня 2016 р.); Міжнародному науково-практичному симпозіумі «Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства» (м. Івано-Франківськ, 18-19 листопада 2016 р.); Круглому столі, присвяченому 80-річчю з дня народження професора С.С. Яценка на юридичному факультеті Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (м. Київ, 23 грудня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції до 20-річчя НУ «ОЮА» та 170-річчя Одеської школи права «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) та ін.

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертації викладено у 8-ми наукових статтях, 5 з яких опубліковано у фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, 2 публікаціях – у зарубіжних періодичних виданнях, та 29 тезах доповідей на наукових заходах України та зарубіжжя.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, що включають 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (332 найменування) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 277 сторінки, з яких основного змісту – 194 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

1.1. Теоретичне дослідження гуманістичності кримінального закону

Кримінальний закон – це крайній, але не єдиний захід впливу, який може бути застосований щодо особи, яка вчинила суспільно небезпечне, кримінально протиправне, винне, каране діяння (злочин).

Положення кримінального закону мають бути визначеними, чіткими та зрозумілими. Їх створює держава, яка представляє державний інтерес та впроваджує його в закон, але водночас повинна робити це відповідно до норм законодавства, спрямованих на охорону фундаментальних прав і свобод людини та громадянина та мати змогу застосовувати певні заходи за порушення таких прав, зокрема – кримінально-правові заходи у крайньому разі. Як зазначив В.М. Коган, відображаючи суперечливість суспільного буття та породжену цією суперечливістю множинність факторів криміналізації та декриміналізації, які коливають чашу законодавчих «терезів», кримінальне право, з одного боку, захищає панівний інтерес **(мета)**, а з іншого – робить це суворо визначеним чином **(засіб)** [139, с. 114], тобто відповідно до закону.

Якщо вже кримінальний закон застосовується, то він має бути гуманістичним[1], наскільки це можливо, виходячи з характеристик особи винного та тяжкості вчиненого злочину у контексті визначення злочину та покарання. Як зазначають автори роботи «Підстави кримінально-правової

[1] Гуманізм (лат. humanitas – людяність) – світогляд антропоцентризму характерний для мислення та соціальної практики античності, розроблений Цицероном та іменований «гуманістичним» стан культурної та моральної еволюції «людяного» індивіда, Гаєм Юлієм Цезарем, який здійснював політику «милосердя», а також переосмислений та рефлексований у ціннісних підходах Ренесансу та пізніших філософських системах. Термін «гуманізм» увів у науково-просвітницький обіг німецький педагог Ф. Нітхаммер у 1808 р. це поняття постулює вищу, самодостатню та самоусвідомлювальну значущість людини, проголошує поза- та антилюдським все, що сприяє її відчуженню та само відчуженню, відкидає пріоритет ідей та істин «надлюдського» походження [132, с. 272].

заборони», двосторонній характер кримінального закону проявляється у тому, що, захищаючи найважливіші права членів суспільства, він намагається досягнути цієї мети, мінімально обмежуючи їх поведінку [185, с. 6].

Ідеї про гуманістичний кримінальний закон як аксіому почали зароджуватися у період Античності, коли жорстка реальність та практика застосовування суворих покарань за вчинення злочинів актуалізувала потребу розробляти ідеї гуманістичного закону, зверненого до людини. Зародження та розвиток гуманістичних ідей кримінального законодавства можна прослідкувати через погляди мислителів певного часу.

Аристотель у роботі «Аналітика» ввів у науковий обіг аксіоми як «першопочаток, необхідний кожному, хто буде що-небудь вивчати» [69, с. 271] (тут і далі переклад наш – Л.Т.). Далі він пише: «Під першопочатками у кожному роді я розумію те, стосовно чого не може бути доведено, що воно є. Те, що першопочаток існує, необхідно прийняти, а інше слід доводити» [69, с. 275]. За Аристотелем, аксіоми – це тип першопочатків, які неможливо довести, але які зумовлюють можливість будь-якого знання у науці або групі взаємозалежних наук.

У Титулі І «Про справедливість і право» «Дигестів» Юстиніана записано: «Тому, хто вивчає право перш за все треба знати, звідки виникло слово «право». Право отримало свою назву від (слова) «справедливість», адже за визначенням Цельса право є мистецтвом доброго та справедливого»[2]. Добре, отже й людяне, та справедливе визначають сутнісну спрямованість та природне призначення права, зокрема кримінального.

Принципи, аксіоми, концептуальні першопочатки утворюють фундамент кримінального права та закону, формуючи коло визнаних аксіоматичних положень, які сприяють консолідації нормативних правових приписів.

[2] Ius est ars boni et aequi – право – це мистецтво доброго та справедливого [117, с. 83].

Аксіоми права – найбільш стійкі, незмінні за своїм змістом, вироблені суспільно-історичною практикою правила[3], до яких відносять: необхідність, законність, принцип особистої винної відповідальності, а також принцип гуманності [331, с. 457].

Аксіома людяності (гуманності) потребує культивування цінності співпереживання. Універсальна загальна відповідальність означає, що кожен та всі етично відповідальні за життя згідно з цінностями справедливості, миру, прав людини, стабільного та стійкого розвитку тощо [322, с. 89]. Таке уявлення про гуманізм як аксіому втілилось у Статуті міжнародного гуманістичного союзу, який визначає його (*гуманізм – Л.Т.*) як життєву позицію, яка стверджує право та обов'язок людини надавати своєму життю сенс і форму [280]. Аналогічні ознаки вкладає у розуміння гуманізму В.М. Коган, який зазначає: «Під гуманізмом слід розуміти повагу та любов до людей, що як принцип суспільної моралі не тільки означає визнання за кожною людиною права на щастя, а й потребує створення та постійного розширення умов гуманістичного розвитку» [139, с. 121] (переклад наш – Л.Т.).

Гуманізм та гуманність складають паронімічну пару. Пароніми (від грец. παρα – префікс зі значенням суміжності, ὄνομα – «ім'я») – це слова, подібні за звучанням і морфемним складом, але різняться лексичним значенням [192]. Також можливо помилкове вживання одного з них замість іншого.

Гуманізм – це теорія, і проявляється в теоретичних конструктах, а *гуманність* проявляється в справах і вчинках людей, тобто на практиці. Головним показником гуманності є ставлення до людини як до складної і цінної істоти. Саме таке ставлення змушує гуманну людину: 1) вивчати психологію людей, прагнучи до розуміння мотивів їх вчинків; 2) співпереживати особам, які вчинили проступки та злочини не через злий умисел; 3) захищати і оберігати людей як величезну цінність [115].

[3] Аксіома через праці коментаторів і послідовників Евкліда міцно увійшла у геометрію, а в середні віки, завдяки пануванню філософії Аристотеля, проникла в інші сфери науки та буденну свідомість. /Див.: [190, с. 55; 282, с. 16-91].

Гуманізм визростає з гуманності як чуттєво-емоційної якості за допомогою рефлексивної (свідомої та розумної) діяльності людини, спрямованої на її власну людяність, а також повагу іншої людини як особистості.

Рефлексія гуманізму – усвідомлення особистістю гуманності або антигуманності людської дії – як певна грань, яка пролягає між чуттєво-емоційним сприйняттям людини, байдужої до всього, що не стосується її природних потреб, і розумним дозволяє використовувати кожне протиріччя (здатність зіставлення сущого з належним, уявного з дійсним) як джерело розвитку та розуміння права. Свідомість особи формується та розвивається у процесі взаємодії з членами спільноти, зокрема, за допомогою членороздільної мови, мислення та інших складових антропосоціогенезу, а також із врахуванням культури предків на підсвідомому рівні, що дозволяє розглядати реалізацію гуманізму не тільки щодо людини як одиничного (егоїзм), а й щодо третіх осіб і держави як суб'єктів кримінальних правовідносин. Гуманізм постає як усвідомлення власної гуманності та означає піднесення людини, творення нею самосвідомості як ще одного поверху людяності у собі, який сприяє відтворенню самої себе [297, с. 41-42][4].

Щоб запобігти конфлікту, закон має відповідати морально-етичним вимогам, а також соціальним і природним потребам людини (має бути «людяним»). Особа не може співвідносити свою поведінку із законом, який не відповідає цим вимогам, оскільки тоді зв'язок злочину та покарання не досягається. З вищевикладеними положеннями слід погодитись та відштовхуватись від них у процесі дослідження гуманістичної парадигми.

У різні історичні періоди розуміння гуманного та гуманістичного відрізнялося і в цілому відповідало рівню соціально-економічного розвитку суспільства. В історичному плані важко визначити гуманність покарань.

[4] Див також: [127, с. 11-13; 297, с. 41-42; 299, с. 40; 132, с. 272; 82, с. 26][4].

Зокрема, зміна одних покарань іншими зумовлюється політичною доцільністю, економією державних коштів.

Практичне значення гуманістичної парадигми пов'язане з реалізацією державою принципу гуманізму у суспільних відносинах через кримінально-правову політику для забезпечення безпеки та свободи громадян, враховуючи їх конструктивні та деструктивні характеристики поведінки. Неможливість негуманістичного кримінального закону розглядається у зрізі гуманістичної парадигми, оскільки кримінальний закон є частиною кримінального права.

Парадигмальний підхід пропонує розглядати науку як вид колективної людської діяльності, враховуючи роль усіх чинників, які впливають на її реалізацію, як епістемних, так і соціокультурних. Парадигмальний підхід відкрив нові перспективи досліджень у філософії науки, зокрема сприяв зверненню до проблеми цінностей, особливо морально-етичних, актуалізації принципів людиномірності, гуманізму й гуманітаризації наукового знання [217, с. 20-21].

Парадигма – грецький термін (παράδειγμα – приклад, зразок), який позначає кластер понять, такі як припущення, цінності, практики та методології, які поділяє спільнота дослідників у цій дисципліні [191]. Оригінальний грецький термін «paradeigma» був використаний в грецьких текстах, таких як діалог Платона «Тімей» (28A) в якості моделі створення космосу Деміургом (Богом) за зразками, шаблонами[5].

На думку Платона, шаблон або модель роботи існують як ідеї у вічному світі, який перевищує розсудливий, фізичний світ, в якому живуть люди. Існуючі ідеї служать моделлю «парадигми» [191].

У найзагальнішому значенні парадигма – це сукупність знань, переконань, припущень, цінностей, методів і прийомів пізнання, світоглядний

[5] «Якщо космос прекрасний, а його Деміург благ, ясно, що він дивився на вічне; якщо ж справа йшла так, що й вимовити щось заборонено, значить, він дивився на те, що виникло. Але для будь-кого очевидно, що прототип був вічним: адже космос – найвродливіша з виниклих речей, а його Деміург – найкраща з причин. Виникнувши таким, космос був створений за тотожним і незмінним [зразком], збагненним за допомогою свідомості (рос. рассудка) і розуму. Якщо це так, то у вищій мірі необхідно, щоб цей космос був взірцем чогось» [196].

каркас сприйняття дійсності, спільний для певної групи суб'єктів. Іноді це поняття позначає стереотипи мислення, смислові кліше [217, с. 23].

Сучасне використання цього терміну, розпочалося після його використання Томасом Куном у своїй структурі наукових революцій (1962) як визнаних наукових досягнень, які протягом певного часу визначають модель постановки проблем та їх вирішення [157, с. 17]. Кун зазначив, що наукові теорії були побудовані в межах тієї чи іншої парадигми, яка поділяється науковою спільнотою, і що парадигма формується соціальними, історичними та іншими позанауковими факторами. Парадигма, на думку Куна, – це не просто поточна теорія, а цілий світогляд, в якому вона існує, і всі наслідки, що виникають з нею. Крім того, Т. Кун досліджував різні прояви та сенси парадигми як системи знань, положень закону, аналогій та метафор, конкретних прикладів, а також методології, які забезпечують науку моделями, з яких беруть початок відповідні специфічні традиції наукового дослідження. Всі ці елементи впливають на зміст дослідження та світогляд дослідника.

Парадигма постає основою нормальної науки, яка ґрунтується на попередніх наукових досягненнях і сприймається певною науковою спільнотою як фундамент для подальшої діяльності. Тобто парадигма дозволяє враховувати погляди мислителів та вчених певного історичного періоду, положення законодавства та реалії практики його застосування.

Від цього загально-теоретичного розуміння парадигми будемо відштовхуватись далі.

Поняття парадигми у гуманітаріїв набуває ширшого значення – це світоглядне підґрунтя пізнання й осягнення світу, в якому акумулюються життєвий досвід, ціннісно-смислові настанови, переконання й вірування, характерні для певної культури, історичної доби, конкретного суспільства чи соціальної групи, а також спосіб мислення [217, с. 24].

У педагогічній науці поняття парадигма визначається як 1). сукупність теоретичних і методологічних передумов, які визначають конкретне наукове

дослідження, втілюване у науковій практиці на даному етапі; 2). визнані вченими зразки вирішення наукових проблем; 3). система основних наукових досягнень (теорій, методів), за зразком яких організується дослідницька практика вчених у цій галузі знань у певний історичний період. Також необхідно враховувати, що зміна парадигми означає наукову революцію [194].

На думку Н.А. Орловської, «парадигма – універсальний регулятор наукової діяльності, представлений у виді об'єднаних між собою та схвалених науковим товариством теоретичних конструкцій; а також сукупність методів дослідження» [183, с. 89][6].

При цьому мова йде про парадигму, а не про доктрину, оскільки останню розуміють як сукупність юридично-наукових суджень про право та його трактувань, які складають основу догми. Саме доктрина упорядковує позитивне право у цілісну внутрішньо несуперечливу систему, створює модель його дії. У цьому сенсі доктрина має предписувальний, а не описовий характер, адже саме на базі доктрини визначають основи внутрішньої та зовнішньої правової політики [225, с. 18]. Парадигма враховує доктринальні положення, норми закону, але також враховує «зразки» застосування у певному історичному періоді, особливості цього періоду тощо.

За словами О.Е. Жалінського парадигмою чинного кримінального права та його змін на сьогодні є не зовсім визначена система суджень, яка передбачає розгляд права у якості корисного інструменту та включає орієнтацію на удосконалення та розширення кримінального права, принципову пізнавальність і керованість процесів його застосування та заснованої на ньому кримінальної політики [183, с. 90].

Гуманістична парадигма в освітній сфері ставить у центр уваги учня як суб'єкта життя, як вільну і духовну особистість, яка має потребу у саморозвитку. Вона орієнтована на розвиток внутрішнього світу дитини, міжособистісне спілкування, діалог, допомогу в особистісному зростанні [308].

[6] Див також: [222, с. 9].

У сфері кримінального права гуманістична парадигма ставить у центр уваги суб'єктів кримінальних правовідносин (особу, яка вчинила злочин, потерпілого, суспільство в цілому та державу), їх потреби у безпеці та свободі.

У контексті даного дослідження під парадигмою розуміється система визнаних науковим товариством теоретичних конструкцій, методів дослідження, а також конкретні приклади правозастосування.

Теоретичне осмислення гуманістичного кримінального закону як частини гуманістичної парадигми передбачає розгляд становлення та розуміння гуманного та гуманістичного в історичній ретроспективі.

Гуманізація чинного кримінального законодавства – не випадкове явище, вона – це досягнення багатьох поколінь вчених-криміналістів, які наполегливо проводили в життя ідеї гуманізації кримінального права[7], як зазначає О.В. Харитонова [298, с. 176-177].

На ранніх етапах розвитку принцип гуманізму не називався гуманізмом, та не усвідомлювався як принцип. Але люди усвідомлювали необхідність пріоритетної охорони людини, милосердя та доброти, охорони та захисту життя, гуманного кримінального закону. Тому через сферу суспільної правосвідомості принцип гуманізму як певний зразок поведінки на рівні з іншими принципами вплинув на зміст кримінального законодавства[8].

На думку Платона, закони створені для того щоб охороняти та захищати «доброчинність» – гуманістичні цінності. З цього повинна виходити

[7] О.В. Харитонова зробила такий висновок, досліджуючи вчення А.Ф. Кістяківського. Аналіз його наукових робіт свідчить, що він послідовно впроваджував ці ідеї у вітчизняній кримінально-правовій науці, причому особливо яскраво гуманістичною підхід до розгляду кримінально-правових інститутів проявився у його вченні про покарання [298].

[8] Відображення принципу гуманізму (у широкому сенсі) в нормах Особливої частини кримінального законодавства чітко простежується на всіх етапах розвитку держави та права, оскільки визначення діяння злочином у певний історичний період відображає гуманістичні підвалини і потреби того часу. Форма відображення кримінально-правових принципів за допомогою норм загальної частини почала складатися ще до того, як кримінальне законодавство було розділене на дві його частини. Перш за все, це обумовлено потребами правозастосування щодо умисного та необережного поводження людини. Норми, які визначали склади конкретних злочинів, доповнювали вказівками загального характеру або створювали окремі норми. За умисне діяння передбачалося більш суворе покарання, ніж за необережне. Кодекс Хаммурапі, Закони Ману, Закони XII таблиць, «Руська Правда» (коротка редакція) містили міру відповідальності за вчинення заборонених діянь. В Україні аж до середини XIX ст. у кримінальному законодавстві відсутні чітко окреслені загальна частина та принципи, однак принцип гуманізму сприяв визначенню переліку злочинів і покарань за їх вчинення (формування кримінально-правової політики криміналізації та декриміналізації діянь людини).

правотворча та правозастосовна діяльність держави. Категорія «доброчинність» (рос. добродетель) – архаїчна та досить рідко вживається у сучасних виданнях, хоча, як видається, найбільш точно передає не тільки необхідність проголошення принципу, але також його дієву реалізацію на правотворчому та правозастосовному рівні («доброчинність» – чинити добро). Тут і далі у роботі платонівська доброчинність, божественні блага зумовлюють зміст гуманістичних прав і свобод. Як зазначає Платон, «... істинно та справедливо стверджувати, розмовляючи про божественну державу, що творець, встановлюючи у ній закони, мав на увазі не одну частину доброчинності, до того ж саму незначну, але всю доброчинність у цілому; згідно з її видами він і досліджував закони... » [195, с. 92]. Блага поділені на два роди: «…одні людські, інші – божественні. Людські залежать від божественних. Та якщо яка-небудь держава отримує великі блага, вона одночасно набуває також менші, в іншому ж випадку позбавляється і тих, і інших». Меншими благами Платон називає: здоров'я, красу, силу в тілесних рухах, багатство (розумне). До божественних благ він відносив: розуміння, здоровий стан душі, справедливість і мужність. Після визначення теорії «благ» законодавцем, її повинні «прийняти» члени суспільства держави, зрозуміти причину визначення саме цих благ, необхідності їх охорони та захисту. «Потім йому належить переконати співгромадян, що всі інші приписи мають на увазі саме це, тобто земні блага звернені на божественні, а всі божественні блага спрямовані до керівного розуму» [195, с. 92]. Тобто за Платоном закон слід будувати на базі фундаментальних гуманістичних цінностей.

Однак, водночас мислитель помітив, що «закон ніяк не може з усією точністю та справедливістю охопити те, що є найкращим для кожного, та регламентувати це. Адже відмінність, що існує між людьми та між їх справами, а також те, що ніщо людське ніколи не перебуває у спокої, не допускають однозначного прояву якого-небудь мистецтва щодо всіх людей і на всі часи» [190, с. 5-6]. Оскільки люди різні, то потрібні різні стратегії для регулювання та

профілактики їх небажаної поведінки. Але людяність – це те, що об'єднує людей.

У Платонових діалогах «Закони» зроблено спробу аргументувати вигідність несправедливості для того, щоб методом контрасту продемонструвати цінність справедливості. Відбувається підміна понять істини та індивідуальної вигоди. Істина полягає у тому, що людяність – це аксіоматичний стабільний і непорушний ідеал. Хоча де-факто реалізація принципу гуманізму з певними економічними, політичними, соціо-культурними особливостями певної епохи має характеристики фікції. Це зовсім не означає, що не потрібно прагнути до ідеальної гуманістичної парадигми, яка закладена як концепт). Навпаки – необхідно. Але визначення реалізації гуманізму як парадигмальної «фікції» показує наявну реальність, а також актуалізує необхідність системної правотворчості (системних змін) у контексті гуманності.

Дослідження ідей, запропонованих мислителями давнини, філософами, теоретиками, представниками різних шкіл кримінального права[9], з урахуванням епохи, соціальних, економічних, ідеологічних, політичних та інших факторів **пропонується враховувати при формуванні гуманістичної парадигми сучасної кримінально-правової доктрини України.** Школи кримінального права надають змістовне наповнення концептуальним засадам у тому сенсі, що на основі сформульованих ними відправних положень вибудовується фундамент кримінального права та закону [81, с. 36, 41-42], а також формують світогляд дослідника.

Влада, виходячи з фундаментальних прав і свобод, а також потреб часу будує свою політику, зокрема кримінально-правову політику, та враховує різні часові та позачасові фактори при законотворчості, серед яких цілі та завдання

[9] Для досягнення завдань дослідження, а також враховуючи об'єм роботи, точки зору, запропоновані мислителями давнини, філософами, теоретиками, представниками різних шкіл кримінального права розглянуто вибірково.

держави, допустимі способи їх досягнення, багато у чому зумовлені формою правління держави й умовами дійсності.

Що доброчинність[10] для однієї форми правління – зло для іншої. Ш.Л. Монтеск'є, представник просвітницько-гуманістичного напрямку у кримінальному праві, який обґрунтовував необхідність тих чи інших форм впливу у державах з певними формами правління, зазначає наступне: «Як для республіки потрібна доброчинність, а для монархії – честь, так для деспотичного уряду потрібен страх. Доброчинність йому не потрібна, а честь була б небезпечна (переклад наш – Л.Т.)» [175, с. 28].

Влада приймає рішення про модель своєї поведінки на основі велінь (підказок) совісті та вигоди, права та неправа. Влада вибирає варіант поводження з громадянами, зокрема з тими, хто переступає кримінальний закон – особами, які вчиняють злочин), і тими, хто від останнього страждає – потерпілими), враховуючи потреби, права і свободи кожного (зокрема, безпеку та свободу), а також необхідність забезпечення безпеки суспільства в цілому. Її рішення стосується значної кількості осіб і більш істотно відбивається на кожному, ніж рішення окремої людини. Хоча рішення людини також чинить вплив на державу.

В основі гуманізму як природної властивості людини лежить моральна першооснова, яка реалізується в етичному виборі, у виборі не тільки з міркувань вигоди, але за велінням совісті[11].

---

[10] Рос. добродетель.

[11] Особистість «нормально» реалізується як уособлення любові, а любов – вищий прояв особистості. У зв'язку з цим є підстави трактувати позитивний і негативний модуси свідомості та несвідомого як покажчики інтенсивності любові – від її максимуму до повної протилежності (апатії та байдужості), що також представлено полярністю добра та зла. Вигода спотворює істину, передбачає подальше заподіяння шкоди; насильство над собою та саморуйнування. При цьому створюється враження, що моральних та інших соціальних норм (принципів чесності, справедливості, юридичних законів, милосердя) дотримано, а це подвоює обман (спотворення істини) [147, с. 23, 65]. За словами Цицерона у трактаті «Про обов'язки» (кн. II, гл. I), **протиприродно завдавати шкоди іншій людині заради власної вигоди**. Право є те, що не суперечить справедливості. А йде в розріз зі справедливістю те, що суперечить природі розумних істот [114]. Антигерой радянського мультфільму «Крокодил Гена» Старуха Шапокляк відома фразою: «Добрими справами прославитися не можна». За допомогою методу від супротивного зміцнювалася радянська ідеологія, самосвідомість людей, оскільки діти прагнули бути схожим на доброго Крокодила Гену.

Гуманістичні ідеї, представлені у роботах представників гуманістично-просвітницької школи кримінального права, сприяють розгляду людини як носія прав і свобод, здатного обирати власну лінію поведінки у суспільстві (права та неправа). Робота Ч. Беккаріа «Про злочини та покарання» (1764 р.) пройнята ідеями справедливості та людяності, які поділяли Ш.Л. Монтеск'є, Вольтер, а також мислителі античності (Аристотель, Платон). Ч. Беккаріа показує, наскільки суперечать одна одній свобода та безпека, але при глибшому розгляді вони доповнюють одна одну і тільки у взаємодії становлять гуманістичну цінність. Як зазначає Ч. Беккаріа: «Дотримуючись закону, громадяни отримують особисту безпеку, що справедливо, оскільки заради цього люди об'єднуються у суспільство, та корисно, оскільки дозволяє точно прорахувати незручності протиправної поведінки. Так, у громадян з'являється дух незалежності, але не для того, щоб розхитувати законодавчу основу та не коритися владі. Мудрому законодавцю досить вказати лише основні пункти у рамках встановлених градацій, щоб надалі найважчі злочини не каралися найлегшими покараннями. Якби існувала така точна та загальна класифікація покарань та злочинів, то вона, ймовірно, могла б служити нам як єдина шкала цінностей для визначення ступеня узурпації влади та свободи, гуманності та жорстокості різних народів (тут і далі переклад наш – Л.Т.)» [84, с. 77-78]. Тобто закон створюється, щоб гарантувати безпеку та свободу людини.

Коли особа вирішує вчинити злочин, то одночасно приймає покарання. Однак покарання не має стати злочином відносно цієї особи, оскільки «надмірна суворість породжує жорстокість та не сприяє відновленню справедливості. Слід застосовувати такі покарання та способи їх призначення, які були б адекватні вчиненому злочину, справляли найсильніше та найтриваліше враження на душі людей і не завдавали злочинцю значних фізичних страждань...» [84, с. 105]. Тобто якщо вже призначати покарання, воно має бути гуманним (наскільки це можливо, враховуючи тяжкість та

характер злочину, а також особисті характеристики винуватого). Також має бути гуманною процедура призначення покарання.

Італія у XIV столітті стала колискою принципу гуманізму в науці та інших сферах і дала світові відомих вчених-гуманістів, але паралельно із цим у реальному житті процвітали жахлива жорстокість та нехтування особистістю. На доказ професор М.П. Чубинський наводить наступні історичні події: «...у Мілані, наприклад, правителі держави перетворювали справу покарань у неймовірне свавілля. Один молодий чоловік побачив уві сні, ніби він убив вепра; дізнавшись про це, міланський володар Бернабо наказав відрубати нещасному руку та вирвати у нього очі за порушення законів про полювання (переклад наш – Л.Т.) [306, с. 62, 91]. Згідно із законами того часу людей карали за думки та сни про вчинення злочину. Однак завдяки **класичній школі кримінального права** злочинними стали визнаватись тільки діяння, вчинені особою, яка усвідомлює їх злочинний характер, передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків від такого діяння (в т. ч. легковажно розраховує запобігти їм; не передбачає, хоча повинна була та могла передбачати) та бажає їх настання (у т. ч. не бажає, але свідомо допускає настання наслідків; байдуже ставиться до наслідків).

Відповідно до ідей представників **класичної школи** кримінального права (І. Кант, Г.В. Гегель, А.П. Фейєрбах, А.Ф. Кістяківський, М.С. Таганцев [134, 106, 281, 137, 234]), злочин є крайнім вираженням неправа[12]. Сприйняте окремою людиною та суспільством в цілому моральне гуманістичне правило буде дотримуватися як закон (аксіома, максима за Кантом) [134]. Якщо ж особа порушить закон, то покарання також буде нею сприйнято як належне,

[12] Злочином визнається діяння, закріплене у кримінальному законі (протиправне); діяння небезпечне для суспільства, тобто яке заподіює істотну шкоду окремим особам, суспільству та державі (суспільно небезпечне). Визначаючи у кримінальному законі діяння як злочин, законодавець проявляє гуманізм щодо суспільства в цілому та потерпілих, які можуть постраждати від таких діянь. Особа ухвалює рішення, засноване на людяності, справедливості, любові, а також інших конструктивних або деструктивних якостях. Рішення може бути втілено в діянні та охарактеризовано як позитивне (правомірне, належне) або негативне (деструктивне, небажане), зокрема крайня форма деструктивного та негуманного рішення – злочин.

відповідно буде реалізовуватися правотворча та правозастосовна складова принципу гуманізму.

Ідеї класичної школи стали певною революцією на той час. Такі зміни були необхідні, адже людей карали за думки чи сни, які несли загрозу державному інтересу. Класична школа сформувала окремі рамки кримінального права. Зокрема, її представник у Німеччині А.П. Фейєрбах сформулював основні принципи класичної школи кримінального права, які, за його словами, не знають жодних винятків – першооснови кримінального права: «I. Будь-яке покарання передбачає каральний закон (nulla poena sine lege – без закону немає покарання). II. Покарання залежить від буття справи (nulla poena sine crimine – без злочину немає покарання). III. Діяння служить причиною законного покарання (nullum crimen sine poena legali – ніякий злочин не повинен залишатися без законного покарання) (переклад наш – Л.Т.)» [281, с. 16-17]. Ці формули принципу законності, невідворотності заходів кримінально-правового впливу втілено також у чинному кримінальному законі.

На думку Г.В. Гегеля, кожен вид неправа (ненавмисне, обман, примус і злочин) порушує справедливість та є вигідним рішенням, прийнятим особою відповідно до власних ціннісних установок і потреб [106, с. 90-92].

Загалом вчення класичної школи, спрямоване на «покарання за злочин», є досить гуманним, адже особа розуміє підставу покарання (вчинене нею діяння), однак цей підхід не враховує фізіологічні, біологічні, соціальні особливості особи; мінливі соціальні, політичні, історичні умови дійсності, які можуть впливати на її поведінку. Окрім цього, такий підхід не приділяє належної уваги потребам потерпілих у компенсації заподіяної злочином шкоди.

Ч. Ломброзо (представник **антропологічної школи** кримінального права)[13] звернув увагу на диференціацію кримінальної відповідальності в

[13] Ч. Ломброзо намагався довести свої ідеї експериментально. Його наукові висновки ґрунтуються на вивченні 383 черепів померлих, 3839 черепів живих людей, всього він обстежив та опитав 26886 злочинців і порівняв їх з 25447 студентами, солдатами та іншими добропорядними громадянами. Причому Ч. Ломброзо вивчав не тільки сучасників, але й досліджував черепи середньовічних злочинців, розпечатуючи їх поховання [131, с. 93].

залежності від підходів до кримінально-правового реагування як процесу залежного від особистості злочинця. Характеристики злочинця можуть змінюватись в залежності від характеристик особистості. Він класифікував осіб, які вчиняють злочини, на випадкових та професійних злочинців. Для ситуативних злочинців доцільно призначати покарання, для професійних – інші заходи кримінально-правового характеру, спрямовані на убезпечення суспільства [160]. На думку В.О. Тулякова, порівняльний аналіз праць Ч. Ломброзо та його послідовників свідчить про те, що «багатоколійну» систему заходів кримінально-правового реагування у ХХ ст. (покарання, заходи безпеки, соціального захисту, реабілітації, компенсації та заохочування) було створено завдяки концепції кримінальних антропологів. Отже, ми всі живемо за моделями «злочинної людини» [275, с. 37].

Під впливом свого учня Е. Феррі Ч. Ломброзо багато в чому визнав істотну роль соціальних чинників як причин злочинів (вплив освіти, економічний розвиток, безпритульність і сирітство, недоліки виховання та інше). Сприятливі соціальні умови можуть нейтралізувати природну схильність до злочину, а несприятливі – навпаки. Вчення Ч. Ломброзо можна охарактеризувати як гуманістичне, оскільки він пропонував враховувати вплив фізіологічних особливостей особи, яка вчинила злочин на міру її кримінальної відповідальності та характер заходів кримінально-правового впливу. Фізіологічні особливості не залежать від волі особи, але впливають на її поведінку. Отже, негуманно карати особу за те, що вона не може усвідомити, передбачити, а відповідно – і бажати. Так само не гуманно щодо суспільства ігнорувати небезпечний стан особи при призначенні покарання, адже держава за допомогою наявних у неї інструментів впливу, зокрема, кримінального закону, має забезпечувати безпеку громадян.

Е. Феррі, переосмислюючи ідеї класичної школи з позицій обмеження свободи волі, розробив концепцію соціального захисту, суть якої полягає у тому, що мета застосування заходів кримінально-правового характеру має бути

сконцентрована не на загальній превенції (шляхом залякування), а на захисті суспільства від соціально небезпечних елементів. «Метою є не залякування, а убезпечення суспільства» [283, с. 32].

Е. Феррі розробив концепцію еквівалентних покарань (засобів, що замінюють покарання). Ці замінники є ефективнішими та більш гуманними заходами соціального захисту. Покарання не може нейтралізувати соціальні фактори, як-от: економічні та політичні кризи, занепад моралі, і вони продовжують генерувати злочини, незважаючи на жорстокість кримінальних покарань. Тому для реальних зрушень і зменшення кількості вчинених злочинів необхідно покращувати суспільне середовище.

Враховуючи ідеї **соціологічної школи**, злочин потрібно розуміти як хворобу суспільства. Не можна заборонити хворіти, отже і не можна заборонити вчиняти злочини. Точніше можна, але очікуваний результат не настане. Е. Феррі розробив теорію стигми, яка полягає у тому, що збільшення кількості заборон веде до збільшення кількості їх порушень. Тому не досить створити закон, щоб позбутися проблеми. На думку Е. Феррі, проблема вчинення злочинів – соціальна та біологічна, а отже протидіяти їй одною лише забороною неможливо. З чим можна цілком погодитись, адже людська природа схильна до порушення заборон.

На шляху формування більш-менш визначеної гуманістичної парадигми, згадані вище ідеї трансформувалися в інших теоріях. На думку Є.Б. Пашуканіса, «послідовна реалізація принципу охорони суспільства вимагала би не фіксації окремих складів злочину (із чим логічно пов’язана міра покарання, що визначається законом або судом), а точного опису симптомів, які характеризують суспільно небезпечний стан, і розробки методів, необхідних у кожному окремому випадку для того, щоб убезпечити суспільство. Покарання передбачає точно зафіксований склад злочину. Міра соціального захисту його зовсім не потребує. Примус як міра захисту є актом чистої доцільності і як такий допускає регулювання технічними правилами. Ці правила можуть бути

більш-менш складні залежно від мети: механічно усунути небезпечного члена суспільства чи виправити його; але, незалежно від цього, у них ясно та просто виражається поставлена суспільством мета...» [193, с. 179-180]. Тобто кримінальний закон гуманістичний тоді, коли він зрозумілий і точний, коли перелік покарань та правила їх призначення передбачені законом, а люди можуть ознайомитись з цим законом до прийняття власного рішення вчинити злочин.

Але пізніше вчені, зокрема представники різних напрямів **соціологічної школи** кримінального права (Ван-Кан [93], С.К. Гогель [109], Н. Колаянні [206], П. Лафарг [206], Ф.Ф. Лист [159], А. Принс [204], Е. Феррі [283]), визнали, що гуманно враховувати не тільки вибір особою правомірної чи протиправної поведінки (раціональний вибір особи), але також соціальні умови дійсності, які впливають на рішення вчинити злочин. Надзвичайно важливим є те, що «соціологи» вперше вказали на факт соціально-правової природи злочину, окреслили нову сферу дослідження у рамках гуманістичної еволюції науки кримінального права. На їхню думку, злочинність слід розглядати як прояв загального хворобливого стану соціального організму, форми і зміни якого пов’язані із самою сутністю суспільства і недоліками його організації[14]. Якщо точніше, необхідно шукати причини конфліктів, небажаної поведінки, нерозуміння, вчинення злочинів у соціально-економічних обставинах і житті кожної окремо взятої людини. Сенс життя, прояви людяності, досягнення справедливості, протидія небажаній поведінці є предметом пошуку у дослідженнях, на підставі яких будується мікромодель протидії конфліктам і вчиненню злочинів на державному та більш глобальному рівні.

Гуманніше та ефективніше витратити сили та засоби до вчинення злочину (подбати про робочі місця, цінову політику, культуру), ніж витрачати

[14] Злочини та проступки вчиняються з причин, які слід шукати у економічних умовах, в яких живуть злочинці (П. Лафарг) [206, с. 224]; злидні не дають підстав для справедливих економічних перетворень (Колаянні) [206, с. 132;]; знищуючи причини бідності, необхідно ставити знедоленого на його власні ноги, а не на громадські милиці (С.К. Гогель, 1910 р.) [109, с. 75].

набагато більше після вчинення злочину, щоб повернути людину у суспільство. «Слід не перешкоджати людям робити зло, а думати про те, щоб дати їм можливість творити добро (переклад наш – Л.Т.)» [204, с. 112]. Необхідно визнати, що на вибір особи впливає багато факторів. Однак бажано, щоб держава дбала про вигідність вибору правослухняної поведінки (щоб такий вибір не суперечив природним потребам людини). У протидії бідності гуманні соціальні заходи ефективніші, ніж покарання. Через нестачу превентивних гуманістичних заходів, бідні вчиняють злочини для задоволення природних потреб. На думку Ван-Кана, сучасна злочинність, як і проституція, бродяжництво, жебрацтво, обурені та невдоволені настрої, пов'язана з економічною будовою сучасного суспільства, розподілом благ, пауперизмом, які віднімають у мас надію, енергію та плідну діяльність, а також породжують фізичне та моральне виснаження людського роду (переклад наш – Л.Т.) [93, с. 313]. Як зазначив М. Гернет, «...можливо, коли-небудь настане день, і майбутній громадянин не повірить, що в історії людства були часи, коли голодний брат просив у нас шматок хліба, а ми давали йому кам'яні стіни в'язниці, коли він був босий і голий, а ми одягали його в арештантський халат (переклад наш – Л.Т.)» [107, с. 208]. Їжа – це базова природна потреба людини. Але люди з багатьох причин обирають різні стратегії для задоволення своїх потреб.

Економічні чинники, зокрема бідність, «виключеність», впливають на людську свідомість, коли вона вирішує, вчиняти злочин чи ні, і на можливість прояву людяності. Гуманно враховувати ці чинники, призначаючи покарання.

Людині необхідна допомога державної політики, щоб здійснити цей вибір. Гуманність (зокрема, гуманістичний вибір) як властивість людини дозволяє їй вибирати правомірну поведінку, вирішувати конфлікти та запобігати їм. На думку проф. Гарсона, образ каральної юстиції повинен не тільки тримати у правій руці ваги та меч, слід вкласти у її ліву руку емблему милосердя [162, с. 8]. Вчення соціологічної школи є найбільш гуманним,

оскільки спрямоване на перетворення суспільного середовища та врахування мінливих зовнішніх умов при призначенні покарання за внутрішнє рішення вчинити злочин. Однак абсолютизація такого підходу, як і будь-яка абсолютизація, не корисна, оскільки, крім соціальних умов, є закон, який необхідно поважати. Дійсно, бідність є причиною великої кількості злочинів, однак існують й інші мотиви. Від злочинів страждають потерпілі, суспільство в цілому, державний авторитет. Тому закон має бути гуманним і до них, тобто забезпечувати їм безпеку та свободу.

Французькі неокласики (Левассер, Мерль, Сойє, Расса) вважали, що під впливом ідей нового соціального захисту покарання втратило свою «гостроту», а бажання «зрозуміти злочинця» та відмова від його морального осуду призвели до нехтування основами кримінального права. КК Франції 1992 р. став результатом компромісу між означеними течіями: він широко опирався на поняття, вироблені класичною школою, та враховував пропозиції нового соціального захисту. Це свідчить про зростання інтеграційних трендів у сучасному кримінальному праві [154, с. 510], але з точки зору ефективної протидії вчиненню злочинів вони спрацювали не достатньо.

Представники **аболіціоністичної течії** у кримінальному праві[15] розглядають необхідність відмови від покарання, оскільки воно суперечить основним цінностям: бути добрим, не вбивати, не катувати, не завдавати болю навмисно. Вони вважають, що прощення – вище відплати, бо покарання – це навмисне спричинення страждання та болю іншій людині, яке не може компенсувати збиток. Тому якщо покарання застосовується, воно має максимально демонструвати повноту цінностей [155, с. 9-20]. Аболіціоністична течія гуманна щодо осіб, які вчиняють злочини, коли йдеться про забезпечення їх свободи вибору та самовираження, але не враховує потребу членів суспільства, держави, потерпілих від злочину та третіх осіб у безпеці. Відмова

[15] У 1970-80-і рр. XX ст. у кримінальному праві виникає та розвивається напрямок аболіціонізму (первинно – політичний рух за скасування рабства). У сучасній кримінально-правовій науці його розглядають як відмову від покарання.

від покарання – це крайність, яка не сприяє виконанню кримінальним правом його завдання охороняти та захищати права людини.

Фундамент для напрямку аболіціонізму створив М. Фуко, який обґрунтував необхідність заміни покарання іншими заходами кримінально-правового впливу. На його думку, кримінальне право – це додатковий інструмент, «придаток системи суспільства», який для видимості необхідності має бути гуманним. В історичній ретроспективі покарання, спочатку «правосуддя», діяло на тіло особи, яка вчинила злочин (тілесні покарання), потім поступово стало діяти на її душу (покарання, пов'язані з ізоляцією, зокрема, позбавлення волі). Суспільство поступово відмовилося від смертної кари та тілесних покарань, потім стало враховувати пом'якшувальні та «ультрапом'якшувальні» обставини, застосовувати альтернативні позбавленню волі покарання, некаральні заходи впливу, а також впроваджувати у правозастосування відновне правосуддя [291, с. 143], яке сприяло забезпеченню виплати компенсації та реституції жертвам злочинів. Відновне правосуддя – це досить гуманістичний концепт, адже дає можливість особі, яка вчинила злочин, виправитися та компенсувати потерпілому шкоду. Однак такий захід також викликає супротив з боку науковців та правозастосовників.

Роберт Мартінсон, здійснюючи перехід від установки «нічого не працює» до програми «що працює?» (метод від супротивного), навів докази непрацездатності кримінальної юстиції. Його дослідження показує, що ні покарання, ні заходи пробації, відновного правосуддя тощо – не працюють [332], оскільки особи вчиняють злочини знову. Та зрештою вчений доходить до висновку, що за певних умов деякі засоби стосовно окремих осіб можуть чинити позитивний вплив.

Натомість так званий мінімалізм за Крісті передбачає, що злочин – це не природний феномен, а лише один із низки можливих засобів сприйняття та оцінки обурливих діянь, тому у певних ситуаціях покарання неминуче, а скасовувати інститут покарання повністю немає ні можливості, ні потреби [155,

с. 20]. Крім того, це було б негуманно щодо суспільства в цілому, держави та потерпілих, оскільки б не забезпечувало їм свободу та безпеку.

Епоха постмодерну ставить під сумнів релевантність кожної концепції та пов'язана з суб'єктивістським розумінням прав, свобод та обов'язків людини[16].

Зокрема, немає можливості виділити перелік вічних злочинів і покарань. Під впливом економічних, соціально-політичних, ідеологічних чинників змінюються суспільні відносини та, відповідно, кримінальне законодавство. Наприклад, за радянських часів існувала кримінальна відповідальність за дармоїдство, самогоноваріння, спекуляцію. Криміналізувати масову розсилку спаму (ст. 363-1 КК) було не актуально, як для чинного кримінального законодавства не актуально криміналізувати спекуляцію. Аналогічно не виділяють вічних покарань, оскільки вони зумовлені безліччю чинників, цілей і завдань кримінального закону та територією його поширення[17]. Незмінним залишається образ кримінального права, який пов'язаний з «роздаванням болю» (Н. Крісті, М. Фуко, В.О. Туляков). У Законі встановлено тільки межі впливу кримінального права, але він все одно заподіює біль. Образ гуманізму пов'язаний із допомогою тому, хто її потребує, турботою про права та свободи людини одночасно із забезпеченням безпеки суспільства в цілому та держави.

Небезпеки постмодерну полягають у тому, що для нього не існує кордонів, шаблонів і стандартів. Особа виходить із власного досвіду, досвіду близького оточення, а не багатовікових норм суспільної моралі та моральності. Зміст прав і свобод людини поширюється і розмивається або підміняється

---

[16] Неможливість виключно раціонального трактування стабільності соціальних відносин і процесів обумовлює розгляд образу права як динамічної структури, яка послідовно відтворює старі та формує нові правила поведінки… цей процес перебуває у розвитку відповідно до двох концептів: формування правового хаосу та нейтралізації останнього шляхом кардинальних (або інтерпретаційних) змін у правовому регулюванні. Перехід від розуміння злочинності як форми реалізації антигромадської поведінки знедолених індивідів, до опису його як невід'ємної частини процесу суспільного розвитку, нерозривно пов'язаної з іншими формами людської активності у конкретних історичних умовах, є об'єктивною реальністю. Саме це дозволяє розглядати кримінальне право в епоху постмодерну динамічно, у його системних і стійких взаємозв'язках з іншими видами соціальних норм, взаємозв'язках, які визначаються параметрами розвитку суспільства та самі їх визначають [274, с. 489, 490]. Див. також [108, с. 8-31; 181, с. 49-55; 305].

[17] У Папуа Новій Гвінеї у XXI столітті процвітає канібалізм. За місцевим звичаєм з'їдання людини – покарання за певні «злочини». Наприклад, якщо жінка вагітніє частіше, ніж раз на 4 роки, чоловіка з'їдають. Життям чоловіка жертвують заради життя дитини, яка з'явилася на світ. Плем'я не може прогодувати більше людей, ніж заплановано. Таким чином контролюється кількість населення [248, с. 3].

інтересами, комфортом, вигодою тощо[18] без врахування обов'язків, а також зазіхає на свободу інших людей. Кримінальне законодавство також змінюється, здебільшого під впливом зміни вектора антропоцентриських тенденцій [142] (зокрема, сучасне кримінальне законодавство охороняє життя людини, честь і гідність, статеву свободу та недоторканність незалежно від соціального статусу, демографічних особливостей особи тощо). Поступово розмиваються межі природних прав, починають охороняти віртуальні, понадправа та понадякості людини, наприклад право доступу до особистих даних, що призводить до «сутінків» початкової концепції прав людини та не сприяє у досягненні балансу свободи та безпеки, необхідного для реалізації принципу гуманізму у кримінальному праві.

Постмодерністські ідеї ще більше трансформуються в умовах постправди, кіберпростору, взаємопроникнення наук під впливом соціокультурних, економічних та інших особливостей інформаційного суспільства. В **умовах постправди** факти стають менш вагомими у формуванні громадської думки, ніж емоційне суб'єктивне сприйняття; розмивається поняття прав, свобод, обов'язків, відповідальності та інше. «Постправда» (англ. «post-truth») – слово року Словника Oxford на 2016 р., оскільки цей рік найкраще характеризується словом, яке ставить під сумнів концепцію самих фактів. Постправду визначають як обставини, за яких об'єктивні факти втрачають свій вплив на суспільство, їх підміняють заклики до емоційного сприйняття та особистої віри.

Для сучасності характерні широкі можливості окремих осіб вільно передавати та приймати інформацію. Поширенню концепції постправди сприяють особливості інформаційного суспільства, зокрема збільшення ролі інформації та знань у житті суспільства, створення глобального інформаційного простору, доступ людей до світових інформаційних ресурсів, серед яких і неправдиві. Тому інформаційному суспільству також притаманна маніпуляція інформацією.

[18] Див. також [315; 266, с. 169].

У контексті дослідження гуманістичної парадигми це особливо актуально, коли йдеться про емоційне сприйняття гуманістичних ідей суспільством. Наприклад, сучасні умови тримання засуджених не без допомоги ЗМІ часто сприймаються суспільством як нелюдські. При цьому часто не зазначають про численні фактори таких умов: брак державних коштів, необхідність виконання кримінального закону та забезпечення безпеки потерпілих, суспільства в цілому, держави, тяжкість та характер вчиненого злочину тощо. Суспільство виявляє протилежне емоційне сприйняття гуманного щодо застосування смертної кари або довічного ув'язнення без права на дострокове звільнення для осіб, які вчиняють насильницькі тяжкі та особливо тяжкі злочини, зокрема неодноразово. Однак цей підхід не враховує гарантовані Конституцією України права та свободи особи, яка вчинила злочин. Її діяння небезпечні для держави та суспільства, але вона залишається людиною та громадянином держави з відповідними правами та обов'язками.

Крім недоліків, у постмодерну є переваги, зокрема в контексті осмислення гуманного кримінального закону. На думку Н.А. Орловської, це можливість синтезувати як об'єктивні, так і суб'єктивні підстави соціальної активності, що привносить у взаємодію дослідницьких парадигм **принцип додатковості**, а не виключення [183, с. 92]. Не виключаючи надбання великих мислителів давнини, надбання класичної, антропологічної, соціологічної шкіл кримінального права, гуманістичні ідеї розвиваються із врахуванням здобутків минулого та сучасних історичних, соціально-політичних, економічних умов.

Постмодерн пропонує широкі можливості для організації пізнання, оскільки задає напрямки результативного пошуку нової парадигми в юридичній сфері через актуалізацію поглиблення та/або перегляду методологічних передумов, зумовлених реаліями соціального розвитку. Без цього не можна вирішити жодну значущу для юридичної науки в цілому або конкретної області права задачу. Уявлення про методологію юридичної науки XXI століття як комплексний феномен уможливлює урізноманітнення наукових парадигм

окремих галузей права та правознавства в цілому. З урахуванням діалектичних позицій про єдність світу у всіх його проявах, це дозволяє досягати нової якості знання замість переважно кількісного його прирощення. Виглядає, що комплексні методики пізнання з використанням методів негуманітарних наук відкривають нові горизонти вивчення феноменів юридичної науки, зокрема злочинності, системи впливу на злочинність, кримінального закону [183, с. 92-94].

Окремі вчені ставлять під сумнів сам факт існування гуманізму у кримінальному праві, оскільки призначення покарання саме по собі не гуманне, а кримінальне право передбачає множинні заборони та жорсткі види покарань[19]. Такий погляд підкреслює не відсутність, а умовність та невизначеність гуманізму у кримінальному праві, оскільки покарання передбачає обмеження прав людини («біль»), а гуманізм – людяність. Однак ця позиція не враховує необхідності контролю та обмеження позитивних і негативних якостей людини, що не суперечить характеристикам гуманізму.

Кримінальний Закон не може бути не гуманістичним. Слід виходити з того, що гуманізм як принцип кримінального права існує, незважаючи на величезну кількість кримінально-правових заборон і суворих видів покарання, а також застосовується при прийнятті судових рішень[20]. Принцип гуманізму дозволяє оцінити суспільно небезпечну поведінку крізь призму цінності людини, визначити ступінь небезпеки злочинів та міру кримінально-правового характеру, що настає за їх вчинення.

---

[19] Кленова Т. В. Принципы уголовного права и принципы кодификации в уголовном праве //Государство и право. М.: Наука, 1997, №1. С. 56 //Цит. за [164, с. 163].

[20]Станом на 05.05.2015 р., застосовуючи метод «контент аналізу», за даними пошукової системи «Єдиний державний реєстр судових рішень» виявлено, що 75 вироків та ухвал кримінальних проваджень містили слово «гуманізм». За 2014 р. – 221 рішення, за 2012 р. – 65 судових рішень містили слово «гуманізм». Що свідчить про зростання вживання терміна «гуманізм» у судових рішеннях. Крім того, відповідно до даних Єдиного державного реєстру судових рішень 11595 кримінальних проваджень у фрагменті судового рішення містить слово «принцип» у період з 01.01.2001 р. до 22.03.2013 р., тобто за період існування КК України. Це означає, що принципи застосовуються у судовій практиці. Крім цього, за період з 01.01.2012 р. до 31.12.2012 р. у пошуку за контекстом «гуманізація» було виявлено 215 судових рішень, одне рішення за контекстом «гуманність», два рішення за контекстом «соціальна справедливість» [61].

На думку Н.А. Савінової, в інформаційному суспільстві, гуманізм кримінальної відповідальності – це шлях, який може привести до якісної зміни ставлення до кримінального права [220, с. 245], і Кримінального Закону.

Це шлях інтегрування кращих та відповідних дійсності гуманістичних ідей: усвідомлення людиною себе, своїх вчинків, передбачення їх негативного або позитивного впливу на дійсність, усвідомлення покарання за вчинення небажаних вчинків, любов та повага до людей і закону, врахування фізіологічних особливостей особи, врахування мінливих умов сьогодення. Постмодерн не виключає, а додає нові обставини до вже існуючих теорій.

Кримінальні закони у концепціях аналізованих шкіл спиралися на фундаментальні принципи, блага, цінності, «доброчинності». Назви різні, але однаково відображають суть гуманного закону як врахування особливостей особи та обставин дійсності при призначенні покарання.

Розвиток ідей щодо гуманістичності кримінального законодавства представлено через систему наукових напрацювань про аксіоматичні підвалини кримінального закону та держави у роботах мислителів античного періоду (Аристотеля, Платона), зародження гуманістичних ідей та мислення у просвітницько-гуманістичній школі кримінального права (Ч. Беккаріа, Вольтер, Ш.Л. Монтеск’є, Ж.-Ж. Руссо та ін.); раціональний концепт особистої винної відповідальності за моделлю «покарання – за злочин» у роботах представників класичної школи (І. Кант, Г.В. Гегель, А.П. Фейєрбах, М.С. Таганцев, А.Ф. Кістяківський), урахування особливостей та характеристик людини антропологічною школою (Ч. Ломброзо); соціально-економічних умов дійсності соціологічною школою (М.Н. Гернет, С.К. Гогель, Ж.П. Лафарг, А. Принс, Ван-Кан, Колаянні, М.П. Чубинський), школи нового соціального захисту (М. Ансель), додатковості та інтеграції різноманітних підходів у постмодерні (Я.І. Гілінський, В.М. Дрьомін, В.В. Дудченко, В.В. Завальнюк, О.В. Козаченко, Ю.Ю. Комлєв, О.М. Костенко, Ю.М. Оборотов, Н.А. Савінова, В.О. Туляков, І.М. Хавронюк, І.Л. Честнов).

Принципи права будуються з урахуванням правових аксіом, бо відображають не тільки економічні, політичні, а й моральні засади суспільства. Відмова від аксіом, їх недотримання може призвести до втрати правом своєї соціальної цінності, змоги належною мірою забезпечувати стійкість, порядок і організованість суспільних відносин, протистояти анархії та сваволі, а значить, перестане бути правом [282, с. 16], оскільки принципи, зокрема гуманізм, втілюють спільні інтереси та прагнення членів суспільства. Для попередження злочинів важлива не суворість, а визначення переліку фундаментальних прав і свобод, які підлягають охороні, та забезпечення невідворотності покарання (відповідальності) за посягання на такі права.

Як концептуальна основа кримінального закону, гуманізм розглядається як аксіома. Дотримання фундаментальних принципів, правил (аксіом) необхідне та вигідне для кожного суб'єкта кримінальних правовідносин. **Для держави** (в особі президента, членів парламенту, депутатів, правоохоронних органів та прокуратури, суддів, адвокатів), – щоб зберегти свою легітимність та забезпечити безпеку; **для суспільства** (в особі його членів, громадських активістів і правозахисників), – щоб захистити свої права. **Особі, яка вчиняє злочин,** воно гарантує фундаментальні права та свободи, а також врахування характеристик особи при призначенні покарання та інших заходів кримінально-правового впливу. **Потерпілому** – можливість відшкодування шкоди.

1.2. Принцип гуманізму в кримінально-правовій доктрині України

Більшість дослідників розглядають гуманізм як принцип кримінального права[21], однак його призначення (функцію), а також реалізацію щодо кола суб'єктів кримінальних правовідносин розглядають по-різному.

Одна з найбільш поширених точок зору зводиться до того, що поняття принципу гуманізму у кримінальному праві *розглядають тільки у частині*

[21] При чому як вчені та науковці радянського періоду [136; 138; 223; 229], так і сучасного кримінального права [103; 113; 91; 120, с. 72; 152, с. 9; 153, с. 27; 189; 231].

пом'якшення кримінальної відповідальності або іншого поліпшення становища особи, яка вчинила злочин, наприклад економія репресії, декриміналізація, депеналізація [289, с. 293].

На думку В.В. Мальцева, призначення гуманізму у кримінальному праві полягає в обмеженні кримінального примусу, що відбивається у визначенні цілей кримінального покарання та правилах його призначення [164, с. 164].

Цей погляд зводиться тільки до реалізації принципу гуманізму щодо особи, яка вчинила злочин. Однак поняття принципу гуманізму у кримінальному праві більш глибоке та складне з точки зору завдань кримінального закону як відправної точки подальших норм, спрямованих на забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, а також безпеки. Ці норми відображають реалізацію принципу гуманізму не тільки щодо особи, яка вчинила злочин, але й до потерпілих та третіх осіб.

Принцип гуманізму спрямований на те, щоб зберегти позитивні якості та життєву позицію людини, які можуть виявлятися у правослухняній **(конструктивній)** поведінці у сфері права, проте не заперечує негативних характеристик людини (соціальних, біологічних, фізіологічних), які можуть мати прояв у небажаній **(деструктивній)** поведінці особи у сфері «неправа».

Л.В. Кондратюк серед позитивних (конструктивних) духовних якостей людини, які відображують сутнісну характеристику людини (тобто тільки в їх прояві пізнається людське), виділяє такі: милосердя, смиренність, віра, справедливість, щедрість, надія, скромність, цнотливість, любов. Серед негативних якостей, що розглядаються як підстава деструктивної поведінки, вчений виділяє гнів, гординю, марнославство, заздрість, жадібність, страх, обжерливість, хтивість, апатію [147, с. 61-63].

Як зазначає Ю.С. Резнік, «результати аналізу наукових праць, присвячених проблемам з'ясування змісту гуманізму на сучасному етапі розвитку суспільства, засвідчили основоположну роль гуманізму та його центричність у питаннях сучасного суспільного розвитку. Гуманізм може

сприйматись як алгоритм суспільного життя, який можна реалізувати на рівні ідеалу. Тобто гуманістична спрямованість певної суспільної діяльності означає, що вона розвивається у напрямі «ідеального» вектора» [211, с. 13]. Окрім цього реалізація принципу гуманізму має враховувати реалії не ідеальної дійсності та не ідеальних людей, які втілюють у своїй поведінці конструктивні та деструктивні якості.

На думку С.П. Погребняка, гуманізм (від лат. – людяність) – світогляд, у центрі якого знаходиться ідея людини як найвищої цінності; ідеологія, яка орієнтується, перш за все, на позитив людини при визнанні її негативу, який вимагає контролю та обмежень [197, с. 134]. Необхідність обмеження та контролю як негативних, так і позитивних характеристик людини зумовлена тим, що крайні прояви призводять до порушення прав і свобод, здебільшого до вчинення злочинів і порушення справедливості. Сутність гуманізму не в тому, щоб створити неіснуючу та нереальну ідеальну модель, а в тому, щоб врахувати конструктивні характеристики людини, характер та тяжкість вчиненого злочину, обставини дійсності, не перетворити покарання у злочин, сприяти відшкодуванню шкоди потерпілому.

Один з проявів принципу гуманності у кримінальному праві – заборона застосування тортур, а також нелюдських або таких, що принижують гідність, видів покарання або поводження [2]. Це впливає не тільки на Особливу частину кримінального закону, а також на сферу призначення покарання, встановлюючи заборону смертної кари, обмеження щодо довічного позбавлення волі та занадто тривалих термінів покарань, нелюдських або таких, які принижують гідність, пенітенціарних заходів. Дотримання принципу гуманності у кримінальному праві має також стосуватися потерпілих від злочинів, гарантувати їх процесуальні та кримінально-правові права у системі кримінального правосуддя [331, с. 457], захищати права та свободи третіх осіб, забезпечувати безпеку держави та суспільства в цілому.

Підходи до принципу гуманізму. Подвійний прояв (широке та вузьке значення, двоаспектність тощо) принципу гуманізму у кримінальному праві підтримують ряд дослідників: Л.В. Багрій-Шахматов [75; 279, с. 26], С.А. Велієв [94, с. 274], В.О. Гацелюк [103; 104; 105], В.К. Грищук [113, с. 536], І.В. Коршиков [150], Н.А. Лопашенко [161, с. 260], В.В. Мальцев [164, с. 171-172], Н.А. Орловська [183, с. 509; 184, с. 287], В.В. Полтавець [200, с. 28, 29] Т.Р. Сабітов [218], В.Д. Філімонов [286, с. 87; 285, с. 37, 119], М.І. Хавронюк [293], Є.Є. Чередниченко [303], В.В. Шаблистий [309, с. 155], М.В. Ююкіна [318; 319] та інші [78, с. 295; 92, с. 106; 121, с. 255; 128, с. 223; 202; 211; 231; 236, с. 68-72; 249; 252].

У вузькому сенсі принцип гуманізму пов'язаний із гуманним ставленням до потерпілої від злочину особи та особи, яка вчинила злочин; у широкому сенсі – із забезпеченням гуманістичних засад суспільства та держави, захистом прав і свобод людини та громадянина, ставленням до особи як об'єкта не тільки кримінально-правового впливу, а й кримінально-правової охорони.

Під об'єктом кримінально-правового впливу у даному контексті розуміється особа, яка вчиняє злочин, тобто протиправне, винне, каране діяння.

Під об'єктом кримінально-правової охорони розуміють конкретних потерпілих, третіх осіб, яким заподіяно шкоду у процесі вчинення злочину, а також інтереси держави та суспільства в цілому (як суб'єктів кримінальних правовідносин)[22].

Тобто гуманізм у вузькому значенні пов'язаний із гуманним ставленням тільки щодо людини, а в широкому – з громадським і державним гуманістичним інтересом. Цей підхід до розгляду принципу гуманізму підкреслює його реалізацію стосовно держави, оскільки від вчинення злочинів страждає її авторитет. Його супротивники вважають, що держава – це правова фікція, для неї не характерні людські якості, а отже гуманність до неї проявити не можна. Однак такий підхід звів би нанівець реалізацію принципу гуманізму,

[22] Див. також [226, с. 67].

адже судове рішення виноситься від імені держави. Принцип гуманізму у його конкретному кримінально-правовому змісті пов'язаний із забезпеченням безпеки людини з боку держави, а також повагою до людської гідності, що неможливо без забезпечення свободи). Гуманне ставлення до особи, яка вчинила злочин, без забезпечення інтересів суспільства – гуманізм помилковий [279, с. 26].

Багато вчених не розглядають реалізацію принципу гуманізму щодо потерпілого. Це, зокрема, пов'язано з невизнанням потерпілого суб'єктом кримінально-правових відносин. Наприклад, І.І. Чугуніков (в роботі 2001 року) вважає, що до суб'єктів кримінальних правовідносин відносяться особа, яка вчинила злочин, і держава. Потерпілого сюди вчений не відносить, на його думку, потерпілий – це не кримінально-правове, а процесуальне поняття з відповідним переліком прав і обов'язків. Матеріальний збиток, заподіяний злочином, відшкодовується у порядку цивільного судочинства на підставі норм цивільного законодавства [307, с. 46-47].

З цим поглядом не можна погодитися, враховуючи наступне. Поняття потерпілого, як і багато інших понять, які використовуються у практиці правозастосування, наприклад склад злочину, дійсно не визначено в КК України. Однак воно простежується в статтях КК України, безпосередньо впливає на застосування інститутів кримінального права (наприклад, примирення з потерпілим), впливає на міру покарання (вбивство малолітньої дитини або вагітної жінки (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК); вбивство заручника (п. 3 ч. 2 ст. 115 КК) карається суворіше, ніж просте вбивство за ч. 1 ст. 115 КК), а також випливає із сутності злочину, оскільки злочином заподіюється шкода (або створюється загроза заподіяння шкоди) конкретним людям (потерпілим, третім особам). **Принцип гуманізму щодо потерпілого** реалізується в положеннях, закріплених в ч. 2. ст. 17, ст. 46, ч. 5 ст. 65, п.п. 2, 2-1 ст. 66, п.п. 4, 6, 9 ч. 1 ст. 67, п. 1 ч. 1 ст. 76 КК України, а також у санкціях статей, де передбачена відповідальність за злочини з потерпілим. Звільнення від кримінальної

відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим у порядку ст. 46 КК України – гуманно, корисно та вигідно у контексті інтересів потерпілого, оскільки цей захід сприяє відновленню його прав, а також психоемоційного стану, дозволяє отримати компенсацію за заподіяну злочином шкоду.

Аналогічне значення для реалізації принципу гуманізму щодо потерпілого мають п.п. 2, 2-1 ст. 66 КК України (зі змінами від 15.04.2008 р.), а також ч. 2 ст. 17 КК України, оскільки стимулюють особу, яка вчинила злочин відшкодувати завдані збитки та усунути заподіяну шкоду, а також надати медичну або іншу допомогу потерпілому безпосередньо після вчинення злочину, наприклад, викликати швидку допомогу, відмовитися від доведення злочину до кінця (ч. 2 ст. 17 КК України). Існування даних норм може зберегти життя потерпілого і сприяє мінімізації заподіяної шкоди. Схоже значення мають спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, які також покликані стимулювати особу припинити свою злочинну діяльність.

Г.П. Новосьолов розглядає потерпілого як суб'єкта кримінальних правовідносин: «... будь-який злочин заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди не чому-небудь (якому-небудь благу, інтересу, праву в об'єктивному чи суб'єктивному сенсі, правовідносинам, суспільним відносинам тощо), а кому-небудь, тобто індивіду, групі осіб або всім членам суспільства ... » [179, с. 198]. Шкода заподіюється конкретній особі, або групі осіб. Аналогічну точку зору підтримує П.В. Хряпінський: «Проблема потерпілої від злочину особи та її законні права та інтереси, пов'язані з компенсацією завданої шкоди, порушенням кримінального переслідування щодо особи, яка вчинила злочин, визначенням їй виду та міри кримінального покарання, звільненням від відповідальності та покарання, а також звільненням від його відбування, у тому числі порядку амністії та помилування, – це лакмусовий папір людяності права, а тому має визначатися як пріоритетний напрямок гуманізації кримінального законодавства України» [302, с. 305]. На думку Н.В. Сенаторова, під поняттям

«потерпілий» слід розуміти соціального суб'єкта, якому злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння шкоди. Потерпілим від злочину може бути будь-який соціальний суб'єкт: фізична особа, юридична особа, держава чи інше соціальне утворення, а також суспільство у цілому [226, с. 68, 89][23].

Т.І. Присяжнюк (2007 р.) пропонувала обґрунтування кримінально-правового статусу потерпілого та окрему статтю в КК України [205, с. 229]. Крім того, в 2017 р. була захищена дисертація І.І. Митрофанова, в якій надано додаткові обґрунтування потерпілого як суб'єкта кримінально-правових відносин та пропонується закріпити його статус в окремій статті КК України [172, с. 19].

На думку В.В. Шаблистого, істинний гуманізм кримінального права проявляється у застосуванні максимально жорстоких санкцій проти людини, яка вчинила тяжкий та особливо тяжкий злочин, та покарань не пов'язаних з позбавленням волі, інших заходів кримінально-правового впливу щодо людини, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості при обов'язковій умові – повному відшкодуванні завданих збитків або відновленню порушеного права потерпілого (у тих кримінальних провадженнях, де він є) [309, с. 156]. Науковець розглядає гуманізм щодо потерпілого. Але в контексті дослідження важливо уникати випадків однобокого гуманізму як щодо особи, яка вчинила злочин, так і щодо потерпілого. Тому не підтримуємо позицію щодо «застосування максимально жорстоких санкцій проти людини, яка вчинила тяжкий та особливо тяжкий злочин». Кримінальне право не має бути жорстоким за жодних обставин. Це вимушений крок держави і він має бути пропорційним тяжкості вчиненого злочину та особи винного, однак не жорстоким. Як зазначає Є.Л. Стрельцов, «не жорстокість окремих рішень, а цілеспрямована постійна робота з підвищення авторитету держави, покращення продуктивності діяльності її органів має домінувати в плануванні та здійсненні

[23] Див. також: [205; 79, с. 484; 80; 270].

державного будівництва, що, в свою чергу, є об'єктивною передумовою реального подолання негативних соціальних явищ» [232, с. 136].

У дослідженні виходимо з того, що потерпілий належить до суб'єктів кримінальних правовідносин, тому що злочин завдає шкоди саме йому [260, с. 176-179]. Відповідно, принцип гуманізму (примирення з потерпілим; відшкодування шкоди потерпілому; заподіяння шкоди малолітнім, неповнолітнім потерпілим, вагітним жінкам враховується при призначенні покарання) реалізовується щодо потерпілого як суб'єкта кримінальних правовідносин. Підтримується широкий підхід, відповідно до якого потерпілими вважають фізичних осіб, юридичних осіб, державу та суспільство у цілому, оскільки кожен злочин породжує страх серед правослухняної частини населення, підриває авторитет держави, кожна людина може стати потерпілим. Будь-який злочин завдає шкоди суспільству в цілому та державі.

Реалізовувати принцип гуманізму тільки щодо суспільства та потерпілого теж було б неправильно, оскільки гуманізм не може бути одностороннім. Охороняючи особистість, суспільство та державу від злочинних посягань, кримінальний закон встановлює найбільш суворі покарання за тяжкі та особливо тяжкі злочини, за організацію злочинних угруповань, за небезпечний та особливо небезпечний рецидив тощо. Інший аспект принципу гуманізму пов'язаний із захистом прав та інтересів особи, яка вчинила злочин. Караючи винного, держава не відплачує за вчинений злочин, а має на меті відновлення соціальної справедливості, загальну та спеціальну превенцію [312]. При цьому для ефективності кримінально-правових норм необхідно забезпечити рівновагу, баланс реалізації принципу гуманізму, оскільки для сучасної практики його реалізації характерна надмірна лібералізація щодо особи, яка вчинила злочин.

Отже, існує декілька підходів щодо принципу гуманізму у кримінальному праві, згідно з якими: 1) принцип гуманізму не притаманний кримінальному праву (Т.В. Кленова); 2) гуманізм – це не принцип кримінального права (П.А. Воробей, М.І. Коржанський); 3) гуманізм – це принцип кримінального

права та розглядається як пом'якшення відповідальності особи, яка вчинила злочин, а також економне застосування заходів кримінально-правового впливу (Д.О. Балобанова, М.І. Панов, П.Л. Фріс); 4) гуманізм – це принцип кримінального права, пов'язаний із забезпеченням гуманістичних засад суспільства та держави, захистом прав та свобод людини та громадянина, у тому числі пом'якшенням відповідальності особи, яка вчинила злочин, а також відшкодуванням шкоди потерпілим (В.О. Гацелюк, В.К. Грищук, І.В. Коршиков, Н.А. Лопашенко, В.В. Мальцев, Т.Р. Сабітов, В.Д. Філімонов, М.І. Хавронюк, М.В. Ююкіна) [247, с. 252-267].

Слід погодитися із позицією авторів, які виділяють кілька аспектів реалізації принципу гуманізму, оскільки тільки збалансовано спрямовану[24] його реалізацію щодо кожного суб'єкта кримінальних правовідносин (потерпілого, особи, яка вчинила злочин, третіх осіб і держави) можна розглядати як ефективну та необхідну у сучасному демократичному суспільстві.

Гуманізм у кримінально-правовій доктрині сприяє контролю та обмеженню державного примусу, охороні та захисту прав людини, формуванню кримінально-правової заборони, відновленню соціальної справедливості.

Принцип гуманізму, як і будь-який інший принцип, не може бути виділений як головний, тільки у системній сукупності принципи складають масив положень, які характеризують сутність кримінального права [104, с. 63]. **Принцип гуманізму розглядається у системі принципів** законності, рівності, справедливості, пропорційності, поваги прав людини та моральних норм, які взаємопов'язані та взаємообумовлюють один одного та складають основу кримінально-правової політики держави [318, с. 11; 116].

Під **системою** (від гр. *systema* – ціле, складене з частин) розуміється безліч елементів, які перебувають у зв'язках один з одним та утворюють певну

[24] Категорія балансу тісно пов'язана з поняттям пропорційності, яке передбачає вимогу придатності, обов'язковості та адекватності [66, с. 83].

цілісність. Правова категорія «система права» служить для вираження зв'язків та єдності правових норм, їх внутрішніх взаємозалежностей і системи в цілому [282, с. 165; 65, с. 63].

У той же час кожен принцип також є системою, з певною структурою та взаємозв'язками.

На думку Ю.С. Резнік, «належне досягнення завдань кримінальної юстиції може бути забезпечено винятково за одночасної реалізації (взаємного врівноваження) принципу гуманізму та справедливості при призначенні покарання» [211, с. 14]. І справедливість, і принцип гуманізму відносяться до філософських категорій морально-етичного змісту, які юридизовані у кримінальне право. Справедливість покарання полягає у тому, що воно повинно правильно відображати правосвідомість і мораль суспільства [76, с. 79, 80]. За своїми зрівнювальною та розподільною сторонами принцип справедливості зумовлює зміст принципів рівності та гуманізму, а також впливає на кримінальне законодавство, у першу чергу за допомогою цих принципів[25]. Водночас принцип гуманізму часто розглядають як розподільну сторону справедливості. Але його особливість полягає у сприянні пошуку пом'якшувальних обставин, обставин, які певним чином пояснюють поведінку (передзлочинну або постзлочинну) осіб, які вчинили злочини (незалежно від тяжкості), а також сприяє забезпеченню безпеки потерпілих, третіх осіб, держави; прав і свобод кожного.

Крім того, справедливість сприяє взаємодії принципів (законності, рівності громадян перед законом, гуманізму) у системі кримінального права; розглядається як узагальнювальний принцип кримінального права, багаторівневе соціальне явище, одна із центральних категорій суспільної

[25] Аналогічної точки зору дотримується також Р.Р. Галіакбаров: «Інша сторона принципу гуманізму пов'язана із захистом прав та інтересів особи, яка вчинила злочин. Суспільство не відплачує їй за порушення правоохоронних відносин... Аналізований принцип, тісно пов'язаний з принципом справедливості, а саме тим становищем, відповідно до якого винному призначається не м'яке та не суворе покарання, а те, на яке він заслуговує за законом» [101, с. 402]. /Див. також: [313, с. 256-257; 102, с. 15; 98, с. 169–179].

свідомості [215, с. 61; 312, с. 88; 313, с. 88; 214, с. 373; 123, с. 11; 167; 150, с. 101], а також визначає зміст принципів рівності та гуманізму.

В.В. Мальцев пише, що всі змістовні принципи кримінального права (справедливості, рівності, вини та гуманізму) впливають на зміст кримінального законодавства тільки за допомогою формального (службового, функціонального) принципу законності [164, с. 210]. Структурно принцип законності у кримінальному праві включає чотири складові (дві з них характеризують джерела кримінального права, ще дві визначають правила застосування кримінально-правових норм): 1) lex scripta (визначає, в яких формах норми про злочин та покарання можуть об'єктивуватися назовні); 2) lex certa (містить вимоги до якості джерела кримінального права); 3) lex pravevia (правила дії джерел кримінального права в часі); 4) lex stricta (правила тлумачення кримінально-правових положень) [300]. Для реалізації принципу гуманізму важливе дотримання всіх складових принципу законності (як джерела, так і процедурних правил застосування законодавчих норм).

На думку В.М. Когана, відповідно до принципу легальності нема злочину без вказівки про те у законі, відношення до дійсності (відповідно до конкретного випадку, а також наявної системи абстракцій), не гнучке саме по собі, у кримінальному праві стає більш грубим. Зокрема, злочинів та покарань стільки, скільки їх у кримінальному законі, та вони тільки такі, як у кримінальному законі. *Юридично значуще все, що визначено, та тільки те, що визначено.* Кримінальний закон – це межа: по один бік – можна, по інший – не можна; у випадках, за яких кримінальний закон нічого не забороняє та нічого не дозволяє, його немає. Водночас виокремлення тої чи іншої ознаки як юридично значущої є результатом ретельного виваження багатьох «за» і «проти». У цьому сенсі самообмеженню панівного інтересу однаково загрожують як невиконання вимог кримінального закону, так і їх перевиконання. Тому форма права невіддільна від його змісту, а зміст права невіддільний від його форми [139, с. 113-114]. Система ніби заморожується,

чітко протиставляючи себе всьому, що не є кримінальним правом. Але такий підхід виправданий. Заходи кримінально-правового впливу найжорсткіші, тому формалізм у кримінальному праві до певної міри корисний, адже знижує ризики впливу мінливих умов та певних випадків (конкретних обставин або проявів поведінки особи). Але водночас, навіть за умови існування чіткого, гуманного та справедливого закону, можливі зловживання законом з боку держави, які призводять до порушення не тільки принципу законності, а також інших принципів, зокрема гуманізму.

Законність обмежує надмірну або однобічно спрямовану реалізацію принципу гуманізму, а принцип гуманізму сприяє застосуванню кримінального закону тільки тоді, коли інакше неможливо. Застосування кримінального закону має бути необхідним, пропорційним порушенню та гуманним.

В умовах правової держави заборона надмірного державного втручання у свободу особи розглядається як аксіоматична вимога: держава має право обмежувати права людини лише тоді, коли це дійсно необхідно, і тільки в такому обсязі, в якому її заходи будуть розмірними до переслідуваної мети. Іншими словами, у цій сфері проголошується та діє принцип пропорційності (розмірності, адекватності), згідно з яким загальний інтерес держави, не може бути таким, що придушує свободу окремої особи [143, с. 166]. Тому, мають існувати умови для того, щоб застосування сили було справедливим: сила повинна бути необхідною; вона не повинна бути надмірною, а має бути пропорційною; сила повинна використовуватися державою відповідно до правил[26].

Держава може обмежувати свободу особи лише настільки, наскільки це необхідно для забезпечення свободи і безпеки суспільства. На думку

[26] Ідею пропорційності можна знайти у Великій Хартії Вольностей (зокрема, п. 20), англійському Біллі про права 1689 р. та Біллі про права 1791 р. Відповідно до восьмої поправки до Конституції США не можна встановлювати надмірних застав, накладати надмірних штрафів або вдаватися до жорстоких і надзвичайних покарань [323; 70, с. 152-153; 89; 149]. На думку Є.Ю. Полянського поправки до Конституції США «виступають в ролі норм-принципів, навколо яких будуються початки кримінального права і процесу. Поправки до Конституції США одночасно проявляють себе в якості норм прямої дії, конституційних гарантій, а також правових принципів» [201].

К. Саварця, пропорційність слід вбачати також у тому, що шкода, яка повинна попереджатися обмеженням свободи, має бути набагато значнішою, ніж шкода, якої зазнають громадськість чи окрема людина через таке обмеження [66, с. 69-70].

Також необхідно пропорційно обмежувати односторонній гуманізм. «Любов до людини» з боку законодавця має проявлятися в однаковому або пропорційному забезпеченні кожної людини усім необхідним для належного існування» [309, с. 146].

Одним із засобів захисту особи від необґрунтованого обвинувачення та засобом обмеження держави є презумпція невинуватості. Особа не підлягає кримінальній відповідальності, доки її вину не буде доведено в установленому законом порядку, що також відображає гуманістичну ідею.

Презумпція (від лат. *praesumptio*) означає припущення, засноване на ймовірності, на відміну від латинського слова *fictio*, яке означає вигадку. Презумпції не можуть стати аксіомами, навіть стаючи принципами права (наприклад: презумпція знання закону, істинності судового рішення, невинуватості), оскільки у кожному конкретному випадку можуть бути спростовані. Однак спростування презумпції у ході доказування не означає спростування правила (принципу), яке її закріплює.

Спростування припущення про невинуватість конкретної особи у ході слідства не означає, що слідство спростувало правильність загального правила – «особа, яка притягається до відповідальності, визнається невинуватою доти, доки її вину не буде визнано компетентним юрисдикційним органом» [190, с. 42, 81], яке відображає суть принципу презумпції невинуватості. Тобто винуватість особи має доводитись відповідно до встановлених законом норм та спеціально уповноваженими на те органами. Процедура доведення вини має відповідати принципам кримінального права (законності, справедливості, рівності, гуманізму). Особа має знати свій процесуальний статус; права та обов’язки; наслідки певних процесуальних дій для неї та її близьких родичів.

Крім того особа притягається до кримінальної відповідальності тільки у разі наявності її **особистої вини** у вчиненні злочину. Особа свідомо приймає рішення про модель своєї поведінки (протиправної або правомірної) та підлягає кримінальній відповідальності за суспільно-небезпечні, протиправні, карані діяння, вчинені виновно. Це означає, що особа усвідомлює злочинний характер діяння (знає або має можливість знати про те, що діяння визначено як злочин у кримінальному законі, тобто про його протиправність та караність), передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків (у т. ч. передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків діяння, але легковажно розраховує на запобігання їм; не передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків діяння, хоча повинна була та могла передбачати) та бажає їх настання (у т. ч. не бажає, але свідомо допускає настання наслідків; байдуже ставиться до наслідків). Крім того, особа несе відповідальність лише за ті діяння, які вчинила, оскільки ніхто не може нести кримінальну відповідальність за чужі діяння, що є проявом свободи як найвищої гуманістичної цінності. **У цьому полягає суть принципу особистої винної відповідальності** як спеціально-галузевого принципу кримінального права.

Взаємозв’язок принципу гуманізму та **принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності (покарання)** розкривається в урахуванні тяжкості, характеру вчиненого злочину, а також характеристик поведінки особи винного (її людяне, нейтральне або жорстоке поводження у момент вчинення злочину, а також передзлочинну (виховання та утримання неповнолітніх або утримання осіб похилого віку, інвалідів та ін.) та постзлочинну поведінку (відшкодування шкоди потерпілому, сприяння слідству, каяття, примирення з потерпілим). Принцип індивідуалізації спрямований на повне врахування всіх обставин при призначенні покарання; принцип гуманізму спрямований на повне розкриття конструктивних якостей особи, та врахування максимально можливої кількості обставин (як пом’якшуючих, так і обтяжуючих) при призначенні покарання. У цьому контексті принцип гуманізму реалізується

залежно від соціального статусу особи винуватого (вагітна жінка, жінка з дитиною, інвалід, неповнолітня, ВІЛ-інфікована особа). При цьому особливий соціальний статус особи, яка вчинила злочин, частіше пом'якшує міру покарання, але сукупно з іншими обставинами провадження. Особливий соціальний статус потерпілого найчастіше обтяжує міру покарання винуватого, але ніколи не пом'якшує. Стан (сильного душевного хвилювання, алкогольного сп'яніння, вагітності, крайньої необхідності, необхідної оборони та інше) також або пом'якшує відповідальність особи, яка вчинила злочин, або обтяжує її з метою гарантування безпеки, прав і свобод людини, держави, суспільства в цілому, третіх осіб і окремих потерпілих.

Процедура призначення покарання (якщо вину особи вже доведено) також має бути гуманною та відповідати іншим принципам кримінального права. Зокрема взаємозв'язок принципу гуманізму та **принципу диференціації відповідальності**, тобто застосування суворих заходів кримінально-правового впливу щодо осіб, які вчинили особливо тяжкі та тяжкі злочини, особливо небезпечних злочинців, які вчиняють злочини систематично, зокрема професійних, і порівняно м'яких – щодо осіб, які вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості, ситуативних і випадкових злочинців [278, с. 20-21]. Принцип гуманізму реалізується залежно від форми вини (умислу та необережності), розподілу ролей між співучасниками, спрямованості умислу та фактично вчиненого співучасниками, віку особи, яка вчинила злочин (малолітньої, неповнолітньої, дорослої, літньої особи (65 років)[27] тощо.

У контексті реалізації принципу гуманізму у кримінальному праві також є важливим його співвідношення з **принципом стимулювання попередження злочинів, їх суспільно небезпечних наслідків, а також виправлення засуджених**. Даний принцип виділяє В.Д. Філімонов та вважає, що заохочувальні санкції є його проявами: «Принцип гуманізму та принцип

[27] Закріплення у кримінальному законі зниженого віку за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 22 КК України зумовлено реалізацією принципу гуманізму щодо суспільства в цілому, держави та потерпілих від таких злочинів.

стимулювання звернені до суб'єктів кримінально-правових відносин. Перший звертає свої вимоги до суду, тобто до держави (захистити потерпілого, проявити гуманність щодо особи, яка вчинила злочин), інший – звернений до особи, яка запобігає злочинній поведінці (наприклад, при необхідній обороні), вчиняє злочин (при добровільній відмові) або вже вчинила його (при діяльному каятті)... (переклад наш – Л.Т.)» [286, с. 132]. Цей принцип не поглинається принципом гуманізму. Він захищає інтереси особи, яка потерпіла від злочину (шляхом вимоги відшкодування заподіяної шкоди), та особи, яка вчинила злочинне діяння (шляхом стимулювання проявів корисної поведінки перспективою звільнення від кримінальної відповідальності та покарання). Принцип гуманізму полягає у сприянні забезпеченню кримінальним законом безпеки та свободи людини (як особи, яка вчинила злочин, так і потерпілих).

Кримінально-правова норма та кримінальне право в цілому є специфічним вираженням панівного інтересу [139, с. 9] як на рівні правотворчості, так і на рівні правозастосування. Тому важливим є співвідношення принципу гуманізму та принципу доцільності, реалізація якого залежить від сформульованих цілей і завдань у чинному кримінальному законодавстві для досягнення соціально-корисного результату [73, с. 6][28], а також зумовлює кримінальну правотворчість, виходячи з необхідностей (вигод) історичної епохи.

Реалізація принципу гуманізму зумовлює формулювання цілей і завдань кримінального закону на основі конструктивних якостей людини [258, с. 323-328]. Гуманізм виходить із природи людини та можливості її відображення у сучасних умовах. Реалізуючи принцип гуманізму необхідно враховувати потреби часу, економічні, соціально-політичні, ідеологічні чинники та керуватись законними засобами та методами.

Неправомірні практики захисту права, наприклад самосуд, несприятливо впливають на кримінальне право, нівелюючи його значення як системи,

[28] Див також: [230].

оскільки кримінальне право як цінність поглинає кримінальне право як систему норм (так звана В.О. Туляковим сингулярність) [276, с. 286-289][29]. Тому неправомірні практики, зокрема самосуд, не можна визнати гуманними ні щодо потерпілого, ні щодо третіх осіб, оскільки порушуються права та свободи інших людей. Як зазначає М.І. Хавронюк, «положення закону можуть удосконалюватися нескінченно. Але якщо влада безвольна та безвідповідальна, то закони живуть своїм життям, а люди – своїм, і захищаються від будь-якого зла за допомогою не кодексів, а помсти або самовільної розправи [295, с. 295].

Ю.Ю. Коломієць наводить приклад щодо звернення осіб за захистом свого права не до правоохоронних органів, а до бандитів. Останні захищають їх право, реалізовуючи тим самим «невідворотність відповідальності», проте порушують інші принципи кримінального права: законності, справедливості, гуманізму, що неприпустимо [144, с. 10][30]. Неправомірні практики захисту права, зокрема самосуд, відкривають невідповідність законодавства потребам часу. Крім того, неможливо вважати гуманними судові рішення, які не відповідають закону, а також політично доцільні його зміни, які спрямовані на задоволення індивідуального інтересу, але суперечать фундаментальним правам і свободам людини [263, с. 245-249].

Наприкінці 2016 р. було опубліковано результати соціологічного дослідження «Права людини в Україні», проведеного фондом «Демократичні ініціативи» та фірмою Ukraine Sociology Service на замовлення Програми розвитку ООН в Україні. За результатами дослідження 38% українців вважають, що самосуд за деяких обставин допустимий. 12% вважають його цілком виправданим і прийнятним. Серед тих, хто намагався захищати свої права, 64% сказали, що це було марно. Вийшло якось захиститися у 36%. При цьому (50% прямих і непрямих прихильників самосуду) найбільш дієвим способом захисту своїх прав українці вважають звернення в ЗМІ (29,8%). Для

[29] Див. також: [166; 221, с. 199-203].
[30] Див.: також: [284, с. 59; 310].

них це набагато ефективніше, ніж скарги в Європейський суд з прав людини, звернення до якого вважають перспективним 19,3% [71].

Крім того, слід звернути увагу на дисциплінарні, а також адміністративні практики, які можуть бути суворішими ніж кримінальне покарання. Наприклад, штраф як адміністративне стягнення або як дисциплінарний захід може бути вищим, ніж штраф як кримінальне покарання. При застосуванні таких заходів порушується передбачена законом процедура. Людина отримує покарання (з кримінально-правових наслідків немає тільки судимості), платить грошима за певні порушення, але всупереч законній процедурі, не знаючи відповідних засобів захисту.

Як підкреслював В.І. Ленін, «законність повинна бути єдина» [158, с. 199]. Завдяки принципу доцільності, але порушуючи інші принципи кримінального права, держава задовольняє інтереси окремих осіб. Однак при цьому вона відступає від обмежень кримінального закону [66, с. 89-90], які повинні бути єдині незалежно від місцевих відмінностей, статусів осіб і прийдешніх переваг. Не можна зберегти законність в одній місцевості за рахунок порушення законності в іншій, так само як захистити інтерес одного за рахунок порушення прав іншого.

Тому необхідно контролювати однакове розуміння принципів, зокрема законності та гуманізму в усій країні, незважаючи на місцеві відмінності та місцеві впливи.

Принципи взаємопов’язані між собою та взаємообумовлюють один-одного. Гуманізм і справедливість повинні бути законними (наприклад, евтаназія – прояв співчуття, але незаконне діяння; помста родичів жертви злочинцю відображає справедливість (у розумінні родичів), але незаконна та негуманна). Законність повинна відповідати духу справедливості та гуманізму. Гуманізм необхідно реалізовувати незалежно від становища особи, професії, кольору шкіри, раси та інше (тобто гуманізм взаємодіє з принципом рівності),

його не слід реалізовувати тільки щодо одного суб'єкта кримінальних правовідносин, щоб не порушувати принцип рівності та справедливості).

Кримінальне право України разом із його специфікою, цілями, завданнями, методом кримінально-правового регулювання, функціями, принципами, сприяє розвитку держави, суспільства та окремої людини. Фундаментальні права (право на життя та здоров'я людини, честь та гідність) і норми, необхідні для існування групи, регулювання відносин групи, забезпечення реалізації прав людини, становлення людини як особистості та досягнення загального результату (справедливості)[31].

Деякі дослідники обґрунтовують точку зору, згідно з якою **гуманізм не відноситься до принципів кримінального права.** П. А. Воробей зазначає, що принципи кримінального права повинні визначати основні завдання кримінального закону, засоби та методи протидії злочинності, мати конкретне практичне застосування [97, с. 96-98]. До останніх, на його думку, належать такі: принцип законодавчого визначення злочину; особистої (персональної) відповідальності; винної відповідальності; суб'єктивного ставлення у вину; повної відповідальності; пріоритету, переваги, обставин, які пом'якшують відповідальність (завдяки цим принципам можна подолати конкуренцію кримінально-правових норм); розмірeності суворості покарання тяжкості вчиненого злочину; більшої караності групового злочину; повного відшкодування заподіяної злочином шкоди.

Дослідник не відносить гуманізм до принципів кримінального права, оскільки гуманізм, на його думку, не визначає основні завдання кримінального закону, засоби та методи протидії злочинності, які мають конкретне практичне застосування. Навпаки, принцип гуманізму випливає із завдань кримінального закону (ст. 1 КК), сприяє охороні та захисту прав і свобод людини, забезпечення безпеки, тим самим маючи практичне значення, а також

[31] На думку В.М. Ворт, з точки зору справедливості та любові (як одвічного резерву людського життя в усіх її особистих і соціально-політичних імпульсах) проводилася, проводиться та завжди буде проводитися оцінка та переоцінка «сенсу світу» Генрі Ріккерта [100, с. 47].

взаємодіючи з принципом законності. Аналогічної точки зору дотримується М.І. Коржанський, на думку якого, демократизм, законність, гуманізм і справедливість – це не принципи права, а найбільш поширені суспільно-філософські категорії, оскільки ніхто та ніде не може вимагати їх конкретного виконання та ніхто не може нести відповідальність за їх порушення. Серед принципів кримінального права вчений виділив принцип переваги пом'якшуючих відповідальність обставин, принцип повного відшкодування заподіяної злочином шкоди, принцип економії кримінально-правової репресії [148, с. 69].

Перераховані М.І. Коржанським принципи кримінального права пропонується розглядати як складові частини реалізації принципу гуманізму. Принцип переваги (пріоритету) пом'якшуючих відповідальність обставин і принцип економії кримінально-правової репресії реалізуються щодо особи, яка вчинила злочин, принцип повного відшкодування заподіяної злочином шкоди – щодо потерпілого та третіх осіб.

Принцип гуманізму відображається у положеннях норм кримінального закону. Проявами його реалізації є як **порушення,** так і **додержання** принципу (так само порушення і додержання кримінального закону є проявами його реалізації). Наприклад, вчинення злочину завжди супроводжується порушенням принципу гуманізму, оскільки внаслідок вчинення злочину відбувається посягання на безпеку людини, суспільства в цілому та держави, порушуються фундаментальні права та свободи людини. Охорона та захист фундаментальних прав кримінально-правовими методами обумовлюється реалізацією принципів у кримінальному праві.

Частина спірних питань щодо реалізації принципу гуманізму також пов'язана з **термінологією спеціальних проявів принципу гуманізму.** В.В. Мальцев вважає: «Стосовно принципів кримінального права необхідно суворіше підходити до їх назв, уникаючи не цілком зрозумілих неспеціалістам і не зовсім вдалих з точки зору мови термінів, таких як: принцип «економії

репресії (кримінальної відповідальності)» або «персональної відповідальності» тощо. Не можна на шкоду ясності закону замінювати загальновизнані найменування кримінально-правових принципів на менш зрозумілі та більш складні тільки на тій підставі, що перші вживаються в інших галузях права. До того ж загальні терміни недвозначно вказують на принципову єдність фундаменту всієї правової системи... (переклад наш – Л.Т.)» [164, с. 113-118]. Принцип гуманізму необхідно розглядати як принцип кримінального права, незважаючи на те, що він використовується у філософії, культурі та різних галузях права. Однак відмовлятися від термінів, які визначають більш спеціальні щодо кримінального права прояви принципу гуманізму, теж не варто, оскільки кожен із перерахованих принципів сприяє визначенню кримінально-правової специфіки принципу гуманізму.

Зокрема, принцип економії репресії як певна частина принципу гуманізму передбачає, що законодавець із загальної маси протиправних діянь до сфери кримінальних відносить тільки ті з них, які мають високий ступінь суспільної небезпеки, грубо порушують публічні та/або особисті права та свободи людини, завдають таким правам значної шкоди або створюють реальну загрозу її заподіяння [279, с. 27][32], на думку Л.В. Багрій-Шахматова, з якою цілком можна погодитись.

Структура. Принцип гуманізму за своєю структурою – складний, оскільки складається з двох вимог, кожну з яких можна вважати самостійним принципом. Перша пов’язана із забезпеченням свободи та безпеки людини, безпеки суспільства в цілому та держави; друга – з економією репресії (економного використання каральних заходів), тобто більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається у разі, якщо менш суворий вид покарання не зможе забезпечити досягнення цілей покарання [285, с. 37].

[32] Див. також: [163, с. 177].

Структурною частиною гуманізму є милосердя, яке часто з ним ототожнюють. Е.О. Воронкова визначає милосердя як «виправдану позитивними якостями особистості і зовнішніми обставинами поблажливість до суб'єкта, що допускається з метою виправити його спосіб життя або покращити його якість. Це системоутворюючий принцип права, тому що держава може і повинна давати людині шанс на виправлення своєї поведінки і наслідків свого діяння. Реалізація цього принципу означає, що моральні ідеали і духовні цінності в державі і суспільстві не тільки проголошуються, а й реалізуються на практиці» [99]. Милосердя передбачає прощення, прояв милості, співчуття щодо особи (частіше особи, яка вчинила злочин) і характеризується емоційно-чуттєвим змістом. Для гуманізму характерне не тільки чуттєво-емоційне сприйняття, а й раціональність, без якої не можливе цілісне розуміння гуманізму, оскільки моральна оцінка особи передбачає як заохочення, так і відповідальність за вільно вибрану модель поведінки. Гуманізм не ставить за мету виправдання та поблажливість до особи, він сприяє врахуванню реальних обставин провадження та характеристик особи.

Ю.С. Резнік запропонувала поняття раціонального гуманізму як засади, узгодженої зі справедливістю, а також іншими кримінально-правовими принципами, що забезпечує збалансовану реалізацію таких властивостей, як: захист прав і свобод людини від злочинних посягань; недопустимість застосування заходів кримінально-правового впливу, що призводять до надмірного посягання на права і свободи особи, яка вчинила злочин; адекватне врахування особливих складових елементів особистісного статусу людини (віку, статі, стану здоров'я), наявність яких об'єктивно зумовлює необхідність пом'якшення її відповідальності [211, с. 16]. Уявляється, що врахування характеристик людини з точки зору реалізації принципу гуманізму зумовлює не тільки пом'якшення, а й також обтяження відповідальності з метою забезпечення безпеки суспільства в цілому. Гуманізм передбачає орієнтацію на конструктивні характеристики особи, при повному та послідовному врахуванні

обставин вчинення злочину; його тяжкості та характеру; розміру шкоди, спричиненої потерпілому.

Раціональність передбачає розгляд твердження на підставі чуттєво-емоційного спостереження та розумного аналізу; виключає можливість оцінки твердження на підставі повноважень особи або установи, яка його висунула; а також тільки чуттєво-емоційного ставлення до особи, тобто сприяє досягненню балансу між двома аспектами гуманізму (чуттєво-емоційним та розумним). Чуттєво-емоційний аспект гуманізму пов'язаний з людяністю, а розумний з реалізацією принципу гуманізму в системі інших принципів кримінального права та дотриманням норм кримінального закону. Раціональності багато у чому сприяє гуманістичне мислення, в якому розум відіграє ключову роль. Він сприяє формуванню та оцінці наших думок щодо моральних і правових питань, стає причиною справжнього розуміння життя.

До основних відмінних характеристик людини, яка охороняє та захищає права людини, відносяться активізм, емпатія, вплив [326]. Діалектична єдність чуттєво-емоційного та розумного визначає необхідність соціальних відносин, дотримання моральних зобов'язань, поваги прав і свобод інших осіб, співпереживання іншим, а також реагування на порушення прав людини.

Зміст принципу гуманізму. На думку В.К. Грищука, зміст принципу гуманізму у кримінальному праві складається з: 1) урахування того, що кримінальна політика проводиться для забезпечення прав і законних інтересів людини; 2) здійснення кримінальної політики базується на ґрунті норм моралі, яка заснована на загальнолюдських демократичних цінностях; 3) гармонійного поєднання інтересів держави, суспільства, потерпілого від злочину та особи, яка вчинила злочин; 4) віддання пріоритету запобіганню вчинення злочинів (усунення причин та умов злочинності) на фоні загального посилення діяльності щодо розкриття злочинів, засудження винуватих, призначення справедливого покарання та забезпечення його відбування; 5) обрання щодо особи, визнаної винною у вчиненні злочину, форми реалізації кримінальної

відповідальності, необхідної і достатньої для вирішення завдань спеціальної та загальної превенції; 6) покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів засудженими та іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність; 7) закону про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної сили; 8) заборони смертної кари в Україні; 9) можливості застосування амністії та помилування [113, с. 13].

Виділяють також ознаки принципу гуманізму: моральний підхід до оцінки людини [218, с. 142; 11, с. 46], визнання цінності людини, її прав і свобод, спрямованість на всебічний та вільний розвиток особи, забезпечення можливості вільно обирати життєву позицію, безпеки людини та громадянина, суспільства в цілому та держави; гуманне ставлення до правопорушників, спрямованість на різноманітність заходів відповідальності та покарання, позитивну увагу до потерпілих і суспільства в цілому.

Деякі вчені серед ознак принципу гуманізму виділяють спрямованість на застосування найменш суворих заходів покарання, з чим не можна погодитися, оскільки це положення суперечить реалізації принципу справедливості, цілям і завданням кримінального законодавства та права.

Реалізація принципу гуманізму у кримінальному законодавстві спрямована на те, щоб застосовувати достатнє та необхідне покарання з урахуванням принципів, цілей, завдань, функцій кримінального права, методів кримінально-правового регулювання; настільки м’яке або суворе покарання, наскільки це відповідає природі та поведінці особи у момент вчинення злочину; соціально-демографічні характеристики особи; характер шкоди, заподіяної потерпілому, третім особам і державі; інші обставини справи, зокрема характер і ступінь тяжкості злочину, а також враховується передзлочинна та постзлочинна поведінка.

Опрацьовані у дисертації підходи щодо принципу гуманізму у кримінальному праві узагальнено в наступних чотирьох тезах: 1) принцип гуманізму не характерний для кримінального права (Т.В. Кленова); 2) гуманізм не є принципом кримінального права (П.А. Воробей, М.І. Коржанський); 3) гуманізм – це принцип кримінального права, що стосується пом'якшення відповідальності для особи, яка вчинила злочин, а також економного застосування заходів кримінально-правового впливу (Д.О. Балобанова, М.І. Панов, П.Л. Фріс); 4) гуманізм – це принцип кримінального права, пов'язаний із забезпеченням гуманістичних засад суспільства та держави, захистом прав і свобод людини та громадянина, в тому числі пом'якшенням відповідальності особи, яка вчинила злочин, а також відшкодуванням шкоди потерпілим (В.О. Гацелюк, І.В. Коршиков, Н.А. Лопашенко, В.В. Мальцев, Т.Р. Сабітов, В.Д. Філімонов, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий, М.В. Ююкіна). Встановлено, що гуманізм у кримінально-правовій доктрині переважно розглядається як принцип.

Принцип гуманізму у сфері кримінального права – це система ідей, орієнтованих на характеристики людини при врахуванні деструктивних соціальних, фізіологічних, біологічних особливостей (як особи, яка вчиняє злочин, так і потерпілого) у контексті визначення злочину та покарання, забезпечення реалізації прав і свобод людини за допомогою норм кримінального законодавства, пропорційне обмеження прав і свобод особи, яка вчинила злочин, збереження за особою, яка вчинила злочин, невідчужуваних і гарантованих законом прав, гарантування реалізації прав і свобод потерпілого, третіх осіб, а також забезпечення безпеки суспільства в цілому та держави.

З'ясовано, що гуманізм у кримінально-правовій доктрині сприяє контролю та обмеженню державного примусу, охороні та захисту прав людини, формуванню кримінально-правової заборони, відновленню соціальної справедливості у системі інших принципів кримінального права (законності, рівності, справедливості, доцільності).

1.3 Гуманізм як парадигмальна «фікція»

Гуманізм відображується в нормах КК України, його ознаки не визначені та не закріплені в окремій статті, але достатньо досліджені та усталені у кримінально-правовій доктрині. Хоча при реалізації у суспільних відносинах він набуває зовсім інших відтінків з урахуванням його спрямованості щодо суб'єктів кримінальних правовідносин та соціально-економічних, політичних, історичних чинників дійсності. Часом правозастосування не відповідає аксіоматичним постулатам кримінального права, зокрема визначеним в кримінально-правовій доктрині характеристикам гуманізму, часом реалізується односторонньо (щодо одного з суб'єктів кримінальних правовідносин).

На думку В.В. Шаблистого, «вживання словосполучення «принцип гуманізму» у різних законодавчих та інших нормативно-правових актах без розкриття його змісту призвело до ототожнення із правовою фікцією та використання тільки тоді, коли вирішується питання про покращення становища людини, яка порушила кримінально-правову заборону» [309, с. 155]. Тобто науковець пов'язує розгляд гуманізму як правової фікції з його однобокою реалізацією щодо особи, яка вчиняє злочин. З цим твердженням можна погодитись. Однак не тільки порушення балансу в бік особи, яка вчиняє злочин спричиняє негативні наслідки, але також інших суб'єктів, – потерпілого, суспільства в цілому, держави.

Гуманізм у практиці застосування кримінального права України розглядається як парадигмальна «фікція» через вагомі розбіжності у характеристиках гуманізму та реалізації принципу гуманізму у практиці правозастосування, зокрема щодо кожного суб'єкта кримінально-правових відносин (які більш детально розглядатимуться у підрозділі 2.2). Теоретично кримінальне право та практика його застосування не мають суперечити одне-одному. Але така реальність. Визнання вад реальності вже є кроком до її зміни.

«**Фікції»** у праві розглядаються як сукупність логічних прийомів і методичних правил дослідження, за яких дійсність підводиться під будь-яку умовну формулу. Використання правових *фікцій* (*fingere* – вигадувати, уявляти відомий факт, який насправді не існував») зумовлене внутрішніми особливостями права як регулятора суспільних відносин, зокрема його формальної визначеності, а також мінливістю суспільних відносин. Існування фікцій у праві зумовлює розбіжність юридичної форми та соціального змісту.

На думку К.К. Панько, значення фікцій – антипода закону – полягає у тому, що вони виявляють суперечності або ступінь невідповідності між суспільними відносинами як змістом та формою їх опосередкування. Право, володіючи певною стабільністю, постійно відстає від суспільних відносин. Коли воно стає фікцією, гальмує поступальний рух суспільних відносин, у систему права вносяться зміни або доповнення та відбувається оновлення системи права, окремих його галузей і норм. Правові акти (форма права) є результатом зведення державної волі у закон. Їх особливості зумовлюють у значній мірі також специфіку способів (прийомів) правотворчої та правозастосовної діяльності. Фікція є одним з таких прийомів і розглядається як рефлексія закону [190, с. 9].

Метою фікцій є забезпечення вимог визначеності, урегульованості, порядку, яким має відповідати право [139, с. 110] та Закон, зокрема КК України, як крайній захід реагування на небажані вчинки людини.

Під *дійсністю* у контексті даного дослідження розуміється реальна практика застосування кримінального права України, яка підводиться під умовну формулу, зокрема в частині реалізації принципу гуманізму, враховуючи сучасні історичні, соціально-економічні, політичні, звичаєві та інші фактори.

Визначеність кримінального права, закону та мінливість дійсності. Кримінальне право та кримінальне законодавство характеризуються формалізмом. Врахування мінливих умов дійсності, яких досить багато, можливе тільки у фіксованих кримінальним законом «рамках».

Держава є основним інструментом проведення ідеї гуманізму, яка стає для неї орієнтиром при прийнятті найважливіших рішень у кожній сфері діяльності та функціонування [165, с. 118], а також сприяє профілактиці правопорушень [285; 286], для загального почуття безпеки суспільства та своєї (державної) безпеки.

Однак на правозастосовному рівні реалізація принципу гуманізму стикається з реаліями дійсності, розмиванням фундаментальних прав людини, аболіціоністичними течіями та неправомірними практиками, зокрема самосудами.

Влада приймає рішення відповідно закону та від імені суспільства, яке делегувало їй такі функції. Державні рішення на правотворчому (криміналізація, декриміналізація) та правозастосовному рівні (кваліфікація, призначення покарань, звільнення від кримінальної відповідальності, амністія, помилування) мають наслідки у житті кожного суб'єкта кримінальних правовідносин (потерпілого, третіх осіб, особи, яка вчинила злочин і держави).

Держава також приймає доцільні рішення, які суперечать закону; доцільно змінює закон заради «суспільно корисного результату»; правозастосовні органи з метою виконання своєї функції та певних нормативів (показників) розкриття злочинів, порушують передбачену законом процедуру доказування; ігнорують презумпцію невинуватості. Однак порушення закону не може призвести до корисного результату.

Кожне рішення людини, як помах крил метелика, відгукується на політиці держави та третіх особах.

Існування у протиріччях ідеального та реального світів актуалізує необхідність приймати рішення відповідно до чинного закону з урахуванням принципів рівності, справедливості, гуманізму, а також морально-етичних норм, та не зловживати законом з мотивів вигоди, оскільки кожне «вигідне» рішення, прийняте з порушенням закону та принципів справедливості, рівності, гуманізму, прийняте не за велінням совісті, певним чином руйнує світоустрій

[259], адже погане та хороше нівелюється вигідним. На думку В.О. Тулякова, «концепт індивідуальної безпеки стає важливішим, ніж концепт безпеки соціальної, а сили самоорганізації на догоду доцільності руйнують нормативність світоустрою» [272]. Дійсність змінюється залежно від того, які якості (конструктивні або деструктивні) втілюються у поведінці особи; а ця поведінка змінюється залежно від зміни умов дійсності, зокрема інформаційних технологій, наративів постправди та ін., за якими кримінальний закон не встигає та не може встигнути. Кожен елемент цілісності впливає на неї. Життя людини як елемент такої єдності пов'язане з пошуком і вибором траєкторії біфуркаційного шляху **«права» та «неправа».**

На думку В.А. Бачиніна, право, яке перебуває поза культурою, позбавлене пам'яті, милосердя, людяності, – це машина знищення справедливості та свободи, ім'я якої неправо [83, с. 173].

Кримінальне неправо – сукупність соціальних норм про злочини, злочинність і реакцію на нього, які своєю сутністю, юрисдикційними повноваженнями, спрямованістю та/або динамікою реалізації порушують права та свободи людини, захищені Конституцією країни та відповідними міжнародними актами, визнаними міжнародним співтовариством [269, с. 91-95; 137-144].

На перший погляд, «неправо» вигідніше та зручніше, ніж «право», але це тільки видимість. Проявляти агресію простіше, ніж толерантність, як і проявляти байдужість або гнів замість людяності. Однак простота не завжди сприяє прийняттю усвідомленого рішення та забезпеченню балансу реалізації принципу гуманізму щодо суб'єктів кримінальних правовідносин. Для дійсно цінного та корисного потрібно докласти зусиль. Вибір совісті, правди, людяності, чесності, поваги закону, а також прав і свобод інших завжди складний і тернистий, але тільки цей вибір приносить дійсну, а не видиму

користь[33]. Аналізуючи програми політичних партій, гасла «прості рішення для складних завдань» зазвичай застосовують лідери, схильні до тоталітарного, авторитарного режимів. Для лібералів і демократів це не характерно. Багато у чому вектор реалізації принципів залежить від форми правління, державної політики та режиму, виходячи з яких, обираються засоби реалізації принципів[34]. У правовій демократичній державі важливими є права та свободи, а також безпека кожного. Насильницькі методи часто сприяють забезпеченню безпеки, але не сприяють досягненню свободи як гуманістичної цінності та суспільної користі.

Право та закон, а також процедури внесення змін до закону існують для того, щоб забезпечити безпеку та свободу громадян. Як зазначає Н.А. Савінова, насамперед для суспільства важлива його захищеність. Натомість сучасна доктрина кримінального права не буде ефективною в суспільстві через елементарну недовіру і систему кримінальної юстиції, в якій парадигма Прав Людини орієнтована суцільно на захист прав злочинця, нехтуючи при цьому інтересами жертви та потерпілого, яких значно більше і на боці яких суспільна підтримка та перевага [219, с. 123]. Порушення закону, зловживання ним, а також однобічна інтерпретація (в інтересах одного суб'єкта кримінально-правових відносин) становлять загрозу для свободи та безпеки громадян, суспільства у цілому та держави, адже одна неправда породжує інші.

Невизначеність гуманізму в умовах дійсності. Іншою стороною проблематики є практика застосування гуманістичних ідей, адже навіть якщо закон (або окремі його норми) відповідає духу права та збалансовано спрямований щодо кожного суб'єкта кримінальних правовідносин, то може і не

---

[33] Складні, але благі завдання характерні для християнства. Наприклад: «люби Ближнього свого як самого себе. Любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто проклинає вас, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас гонить, щоб вам бути синами Отця Вашого Небесного, який наказує сходити сонцю Своєму над злими та над добрими та посилає дощ на праведних і неправедних. Бо якщо ви будете любити люблячих вас, яка вам нагорода? Хіба не те саме митники роблять? І якщо ви вітаєте тільки братів ваших, що особливого робите? Чи не так само чинять язичники? Отож, будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний» (Мф. 5: 43-48). Святі отці не заперечують складність цього завдання, але слід до цього прагнути.
У данному контексті також пригадується лат. вислів: per aspera ad astra – через терни до зірок; рос. прислів'я: терпіння та труд все перетруть.

[34] Див. також [284, с. 95-96; 144, с. 10].

задовольнити справжню потребу – у дійсно людяному спілкуванні, у дійсному гуманізмі (людяному ставленні до людини), оскільки дійсність антигуманістична, вона його (гуманізм) відкидає, несумісна з ним. Очевидно, що цей парадокс можна вирішити, якщо гуманізм стане дійсним, а дійсність стане гуманною. Автоматично дійсність гуманнішою не стане. Тільки людина може зробити її такою. *Змінюючи дійсність, зокрема олюднюючи її, людина змінює себе, а змінюючи себе, зокрема, олюднюючи, змінює тим самим і дійсність.* Історично так воно і було: людина із тварини ставала людиною, перетворюючи «під себе» дійсність, та одночасно, у процесі такого перетворення дійсності, і сама змінювалася як людина [146]. Разом з тим, рішення, засновані на вигоді (політичній, економічній, соціальній), спотворюють істину і для інших, і для самої людини та «поміщають» її у сферу дії «неправа».

Такі рішення не можуть бути визнані проявом свободи, оскільки свобода завжди заснована на моральності та не передбачає насильства (як фізичного, так і психологічного), тому розглядається як найвища гуманістична цінність. Як зазначає П.А. Сорокін, шаблони поведінки злочинця – також продукти соціальних відносин, адже злочинець є частиною цього суспільства. Отже, злочин ображає свідомість не всього суспільства, а лише його частини, за винятком усіх тих, хто має шаблони, тотожні з шаблонами злочинця, які, у свою чергу, часто ображаються на покарання і для яких саме покарання перетворюється на злочин [228, с. 106]. Особа, яка вчиняє злочин, самоправно збалансовує невідповідність законів і умов дійсності.

На думку В.О. Тулякова, «концепт публічної заборони спрацьовує тоді, коли ця заборона отримує суб’єктивну оцінку. У випадках, коли паралельна реальність (доповнена реальність) формує нові можливості індивідуальної або колективної поведінки – заборони не існують. Вони змінюються на дозволи» [276, с. 286-289]. Коли особа бачить невідповідність закону умовам дійсності (влада зловживає своїми правами; невинуваті відбувають покарання, а винуваті

– на свободі; для «своїх» змінюються умови «гри» (Закон про кримінальну відповідальність), вона вирівнює таку невідповідність. Особа забезпечує собі безпеку, яку не забезпечує держава, яка взяла на себе цей обов'язок.

Превентивна функція кримінального закону не реалізується доти, доки люди не сприймуть кримінально-правову заборону на індивідуальному рівні. Коли кожен член суспільства розуміє та поділяє прийняті суспільством права та обов'язки, закон стає не тільки легальним, а також **легітимним**, тобто визнаним суспільством. На думку Ю.М. Оборотова, «для того, щоб закон можна було сприймати легітимним, необхідно, щоб його розуміли та приймали (переклад наш – Л.Т.)» [180, с. 223]. Сприйняте окремою людиною та суспільством у цілому моральне гуманістичне правило буде дотримуватися як Закон (аксіома, максима за Кантом).

Результатом спільних норм і цінностей стає взаємна довіра, взаємоповага, толерантність, емпатія, а також мінімізація конфліктів і злочинів.

Внаслідок цього, окремі особи будуть більше дотримуватися закону та будувати відповідно до закону свої повсякденні рішення. Тобто прийняття та розуміння кримінального законодавства має бути всіма членами суспільства.

На думку Д.Г. Михайленка, «сучасна правова реальність характеризується тим, що в її осмисленні продовжує панувати прагматична, ціннісно-нейтральна юридико-позитивістська доктрина, яка перекреслює право як високий духовний феномен, що несе позачасові, універсальні принципи» [173, с. 290], зокрема принцип гуманізму. Принципи розкривають сутність права та його природне виникнення, оскільки право не пов'язане з нормами моралі втрачає характерну для нього легітимність і не може прийти до головної своєї мети – справедливості. Право перетворюється на формальні норми, які не можуть врегулювати відносини у суспільстві, захистити права та інтереси людини.

Зв'язок моралі та права – одна з головних гарантій захисту прав людини. На думку В.М. Дрьоміна, «в ідеалі правові заборони повинні наближатися до

уявлення людей не тільки про їх соціальну шкідливість, але також про їх моральну суть (переклад наш – Л.Т.)» [119, с. 72-73]. Якщо ж особа порушить закон, то покарання також буде сприйнято нею як належний наслідок власного вибору.

Протилежності та додатковість. Взаємозв'язок сутнісних характеристик гуманізму та реальної практики його застосування пояснюється через принципи *додатковості Н. Бора та невизначеності Гейзенберга.* Співвідношення невизначеностей показує, що у мікрооб'єкта є такі характеристики, які неможна одночасно визначити.

Трапляється, що люди вживають слово, не знаючи його точного визначення, тому відтворюють зразки, наявні у пам'яті. Але визначити (тобто описати зафіксувати вербально) їх зміст не завжди можливо. Необхідно або безпосередньо відтворювати наявні зразки, або описувати їх зміст. Н. Бор вважає, що ці підходи є додатковими.

Додатковість Н. Бор розуміє у контексті атомної фізики у тому сенсі, що обидва аспекти відображають однаково важливі властивості світлових явищ, при чому ці властивості не можуть вступати в явне протиріччя один з одним, оскільки більш детальний їх аналіз на основі понять механіки зажадав би використання експериментальних установок, які взаємно виключають одне-одного[35]. Це означає, що кожне явище має властивості, які можуть вступати у протиріччя один з одним. Ці властивості можна дослідити тільки окремо (спочатку одну властивість, а потім іншу), за допомогою різних методів. Одночасно та за допомогою одного й того самого методу їх дослідити неможливо. Кілька аспектів явища не суперечать, а доповнюють одне одного. *Тільки разом вони складають сутність цілого з його властивостями та особливостями.*

[35] Н. Бор досліджував цілісність атомів у фізиці та їх вплив на людину. Тривалий час панувала думка про неподільність атома. Однак пізніше шляхом досліджень прийшли до висновку, що атом складається з електронів з полюсами «плюс» і «мінус», які притягуються та є додатковими. Висновок про те, що протилежності притягуються та є додатковими, поширився не тільки на фізику, але інші галузі знання, у тому числі гуманітарні /Бор Н. Свет и жизнь (1932 г.) [90, с. 17-18].

Як зазначив В.В. Ільїн: «... Гуманізм (сам по собі) без теоретичної «софійності» і «книжності», залишається примітивним «сокирою», зброєю людини, озлобленої навіть не стільки проти суспільства, скільки проти історичних обставин життя. І, навпаки, абстрактний гуманізм, абстрактна раціональність, наука і теорія, що потонули в словесності відокремлені від реальних страждань і життєвих проблем конкретної людини – є зайве, непотрібне, голослівне теоретизування [129, с. 396]. Тобто, гуманізм як явище характеризується певними змістовними (сутнісними) ознаками, які відображені у положеннях кримінального законодавства (більш м'які покарання для неповнолітніх, вагітних жінок, жінок з дітьми до 7 років, інвалідів, літніх людей). Але крім того, є приклади реалізації принципу гуманізму у застосуванні кримінального права, тобто приклади призначення судом більш м'якого покарання для неповнолітніх, вагітних жінок, жінок з дітьми до 7 років, інвалідів, літніх людей; врахування пом'якшуючих обставин; застосування звільнення від кримінальної відповідальності у конкретному кримінальному провадженні.

Приклади гуманізму також пов'язані із властивостями особи (конструктивними та деструктивними), відображеними в її конкретній поведінці (зокрема вчиненням або не вчиненням злочину).

Враховуючи переважно прийняті ознаки гуманізму та кримінального права, а також приклади реалізації гуманізму у правозастосуванні, деякі вчені приходять до висновку, що гуманізм взагалі не притаманний кримінальному праву. Покарання, а також інші заходи кримінально-правового характеру завдають особі, яка вчинила злочин «біль», пов'язаний з певними обмеженнями прав, а гуманізм спрямований на повагу, любов, допомогу іншим людям. Тобто, вчені, на думку яких гуманізм не може розглядатися як принцип кримінального права, обґрунтовують свою точку зору негуманністю покарання за своєю суттю. Однак це тільки одна сторона «медалі».

Одна й та сама картинка засудженого у в'язниці демонструє з одного боку, його страждання; а з іншого – виконання положень кримінального законодавства, завданням якого є забезпечення свободи та безпеки громадян України; процес виправлення засудженого та попередження вчинення злочинів ним, а також іншими особами. Водночас, самоправне відновлення своїх прав чи прав іншого члена суспільства (наприклад, самоправне вилучення викраденого майна з чужого житла) порушує принцип законності та не може розглядатись як гуманізм щодо потерпілого, адже ставить під загрозу безпеку та свободу суспільства в цілому та авторитет держави, а також порушує права та свободи особи, яка вчиняє злочин.

Як зазначає М.А. Розов (визначаючи принцип несепарабельності), зразок поза контекстом є щось зовсім невизначене. Практична робота у галузі тієї чи іншої науки доповнює спроби строгого визначення предмета цієї науки [212, с. 208-227]. Отже, м'якість або суворість, призначеного покарання оцінюється у контексті вчиненого злочину, обставин його вчинення, характеристик особи, а також наслідків.

Чинне кримінальне законодавство демонструє максимально можливу повагу прав людини під час призначення покарання, а також застосування інших заходів кримінально-правового впливу.

Відповідно до ч. 3, ст. 50 КК України: «покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність» [6]. Кара як мета покарання реалізує принцип гуманізму щодо третіх осіб, оскільки кара забезпечує своєрідну безпеку для них. *Виправлення* відображує реалізацію принципу гуманізму щодо особи, яка вчинила злочин, оскільки держава дає їй шанс бути «правослухняним» членом суспільства (працювати, вчитися, займатися законними видами діяльності); враховує пом'якшуючі обставини під час призначення покарання; дає можливість заміни покарання більш м'яким при виконанні відповідних умов (ст. 82 КК); умовно-дострокового звільнення (ст. 81 КК) та інше. *Запобігання* вчиненню нових злочинів передбачає прояв

реалізації принципу гуманізму щодо потерпілого та третіх осіб, забезпечує їм безпеку; сприяє профілактиці вчинення злочинів потерпілими, які на ґрунті незадоволення несправедливим правосуддям здатні вчинити злочини для відновлення, видимої ними справедливості.

Однак чітких змістовних характеристик та меж реалізації принципу гуманності у кримінальному законі не визначено.

Право на життя як одне з найвищих гуманістичних прав людини охороняється та захищається КК України за допомогою існування у ньому заборони свідомо чи необережно позбавляти життя іншу людину (ст. 115-118 КК). Хоча на думку В.О. Тулякова, чинне кримінальне законодавство України не забороняє жодного кримінального правопорушення. «Вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, – карається…» (ст. 115 КК). Тобто Закон не забороняє заподіяння смерті, а приписує державі покарати у випадку встановлення скоєння відповідної моделі вчинку [267, с. 95].

Крім того, у кримінальному законі є відступи, допустимі з точки зору реалізації принципів кримінального права, зокрема гуманізму. Особа не підлягає кримінальній відповідальності за позбавлення життя іншої людини, якщо завдала їй смерть у процесі необхідної оборони у випадках нападу групою осіб, або у помешканні особи, або зі зброєю (ст. 36 КК України).

Зазіхання на життя представлені у групах злочинів проти життя (ст. 115-118 КК), а також інших посяганнях на життя (ст. 119, 120, ч. 2 ст. 121, 129, ч. 1-3 ст. 130, 131, ч. 3 ст. 133, ч. 2 ст. 134, ч. 1-3 ст. 135, ч. 2, 3 ст. 136, 137, 138, ч. 1, 2 ст. 139, 140, 141, 142, 145 КК України). Кримінальна відповідальність за посягання на життя передбачена також у статтях інших розділів КК (ст. 112, 348, 379, 400, 443 КК). Хоча у перерахованих статтях охороняється не життя людини, а функція, яку вона виконує. Тому В.О. Туляков пише про перспективи декриміналізації всіх насильницьких злочинів зі спеціальним потерпілим [268, с. 198]. Завданням кримінального законодавства, у першу чергу, є забезпечення безпеки людини, незважаючи на її соціальну роль.

Крім того, у дійсності покарання *завдає страждань* особі, яка вчиняє злочин. Кримінальний процес (допити; зустрічі з особою, яка вчинила злочин та її родичами у суді або у слідчого; нагадування подій, за яких було вчинено злочин) спричиняє страждання потерпілій від злочину особі та її родині. Дійсність сучасної пенітенціарної системи (на основі результатів спостереження та даних статистики) *не сприяє виправленню* особи, яка вчинила злочин; не сприяє (та не ставить за мету) відшкодуванню шкоди потерпілій особі. *Особи знову вчиняють злочини*, про що свідчить статистика рецидивів та повторних злочинів.

На правозастосовному рівні гуманізм має ознаки парадигмальної «**фікції»**, оскільки його реалізація на практиці одностороння (частіше надмірна щодо особи, яка вчиняє злочин), а також залежить від багатьох умов, зокрема політичних та соціально-економічних. Крім того правозастосування залежить не тільки від визначених та відображених у законі ознак гуманізму, а також його образів (особливостей його відображення у дійсності, часом антигуманістичній).

Гуманізм як цілеполагання обумовленості КК України – невизначена аксіома, оскільки окремі його змістовні характеристики відображуються у кримінальному законі, однак чітких характеристик та меж його реалізації Законом не визначено.

Дослідження цілісної гуманістичної парадигми у кримінальному праві потребує вирішення протиріччя частини та цілого – гуманізму як невизначеної аксіоми (концепту гуманістичного кримінального законодавства) та парадигмальної «фікції» (реалізації принципу гуманізму у мінливій практиці застосування кримінального права). Розуміння принципу гуманізму як аксіоми та як «фікції» додаткове один до одного, є сторонами одної медалі, складовими одного й того самого принципу гуманізму та розглядаються як єдине ціле. Гуманізм та гуманістичні положення кримінального законодавства існують та мають існувати (це аксіома), але у дійсності не завжди втілені, враховуючи

баланс безпеки та свободи кожного суб'єкта кримінальних правовідносин. Водночас мінливе розуміння принципу гуманізму як парадигмальної фікції, враховуючи множинність факторів, неможливо визначити та описати точною теорією. Та й не потрібно. Фіктивні прояви гуманізму – лише частина реального гуманізму (цілого).

Гуманістичне планування. Рішення про певну дію або бездіяльність (діяння)[36] формується у свідомості особи, обумовлюється певними людськими якостями (конструктивними та деструктивними), Законом, загальнолюдськими та морально-етичними нормами, певними умовами (політичними, історичними, економічними, соціальними), потребами, цілями, мотивами, бажаннями (позитивними та (або) негативними), які втілюються у певній моделі поведінки (правомірній або протиправній), яка обирається особою.

У момент зіткнення прав, коли особа не поділяє права інших, прийняті як аксіома у суспільстві, а реалізовує тільки свої права або підміняє права інтересами, комфортом, вигодою та інше, не враховуючи обов'язків, а також зазіхає на свободу інших людей, виникає конфлікт, або його крайній прояв – злочин, який порушує сформовану гармонію, права та зазіхає на свободу окремої особи (потерпілого), а також інших членів спільноти.

Життєва позиція, вироблена на основі єдності емоційно-чуттєвого та розумного сприйняття та усвідомлення конструктивних людських якостей, зокрема любові, віри, терпимості, здорового глузду, сприяє прийняттю рішень відповідно до системи принципів кримінального права, зокрема принципу гуманізму, та морально-етичних норм.

В. Франкл виділяє кілька значущих етапів процедури екзистенційного аналізу: 1) людське буття осмислене та поміщене в історичний простір; 2) людина відповідальна за реалізацію свого сенсу життя, що виражається в її

[36] І.В. Гете у своєму творі «Фауст», трактуючи Євангельське: «На початку було Слово» перебрав значення слова «логос» (слово, думка, сила) і зупинився на варіанті розуміння його як «діяння» (справи, діяльності): «Но свет блиснул – и выход вижу я. В Деянии начало бытия!». Часто усвідомлення передує виникненню окремих думок, але за думки кримінальна відповідальність не настає, хоча в минулому така практика була: «Мысль творить и действовать не может!», як зазначає І. В. Гете.

цінностях; 3) людина має не тільки відповідальність за своє життя, але також свободу вибору; 4) сенс життя людини слід визначити як суб'єктивне, так і відносне (залежне тільки від конкретної ситуації) явище. **Ситуація зумовлює смисловий контекст життя людини**, його зовнішні рамки. Необхідно враховувати також і внутрішній регулятор сенсу – совість. «Її можна було б визначити як інтуїтивну здатність відчути єдиний і неповторний сенс, прихований у кожній ситуації (переклад наш – Л.Т.)» [287; 210, с. 321].

Кожна людина (як одиничне) уособлює у собі універсальне всесвіту. Моральність та інші позитивні якості завжди втілюються у суб'єкті. Особистість (як вільна одиничність) є первинною щодо загального. Саме в окремій людині дана вся універсальність людського існування, оскільки бути людиною означає бути зверненою до сенсу [86, с. 285].

Загальне, особливе, одиничне – філософські категорії сфери цілісності, які забезпечують єдність сфер безпосереднього та опосередкованого, інакше кажучи з'єднують одиничне (сфера безпосереднього буття) із загальним (сфера сутності) через опосередковану ланку – особливе. Парні категорії взаємно обумовлюють один одного, і водночас є протилежними одна до одної, наприклад, до категорій сфери сутнісних (опосередкованих) відносин належать: сутність та явище, протиріччя, зміст і форма, умова, закон, ціле і частина, внутрішнє та зовнішнє, дійсність і можливість, необхідність і випадковість, причина та наслідок [126, с. 242; 190, с. 91]. Особа (як одиничне) може чинити вплив на дійсність (загальне), проявляючи гуманну поведінку у пасивній (мовчазне співпереживання; присутність) та активній формі (проявляти або не проявляти свої внутрішні характеристики у зовнішньому, враховуючи умови дійсності). Особа, якій властива емпатія, здатна бачити інших у світі як саму себе, співпереживати проблемам інших людей як своїм власним, а також відчувати спонтанну солідарність. Активна позиція гуманної людини полягає у взаємодії зі світом (внутрішнє, яке відображене у зовнішньому). Така взаємодія можлива від імені інших (президент, члени парламенту, депутати,

правоохоронні органи та прокуратура, судді, адвокати, громадські активісти та правозахисники), а також можливість стверджувати, захищати та охороняти свої права спільно з іншими. І нарешті, особа, яка реалізує гуманізм, готова змінити ситуацію конкретними діями, для досягнення відчутних результатів (сприяти звільненню засуджених, вживанню заходів щодо гуманного ставлення до затриманих, годувати голодних та ін.). Суть ідеї прав людини полягає у схильності піклуватися про інших.

На думку Е. Ласло, рішення кожної людини може позначитися на зміні її правової ролі у кримінальних правовідносинах, виходячи з цінностей, а також ідей, які особа розділяє, оскільки саме мінливі цінності та ідеали людей є тими метеликами, які помахами своїх крил визначають, яким шляхом буде розвиватися суспільство. Від рішень і подальшої поведінки, обумовленої таким рішенням, особа може бути потерпілим, третьою особою, особою, яка вчинила злочин, або державною владою, яка застосовує, вносить зміни або розробляє новий кримінальний закон [315].

Суб'єкти кримінальних правовідносин – це особистості, які взаємодіють один з одним, оскільки соціалізація особистості (як особливого) призводить до необхідності об'єднуватися в групи та формує за допомогою системи фундаментальних принципів суспільство (загальне), а також державу для забезпечення безпеки та свободи громадян та суспільства.

На думку В.А. Бачиніна, гармонією називають особливий стан цілісності, за якого внутрішні протиріччя системи зберігаються, але при цьому знаходять зовсім особливий характер [83, с. 189]. Тобто елементи системи (єдності), тут – гуманістичної парадигми, рухаються в єдиному напрямку і з єдиними цілями.

Ціле складається з протилежних частин і треба врахувати, що у кожному елементі, взятому окремо, гармонії може не бути, але особлива логіка та діалектика їх поєднань здатні породити вражаючу досконалістю своїх форм і якостей гармонію. Вся складність полягає у тому, щоб відшукати у кожному конкретному випадку ключові принципи узгодження елементів, частин,

протилежностей у гармонійне ціле [83, с. 190] та вирішити протиріччя протилежних частин, не виключаючи їх. У контексті цієї дисертації парадигмальна «фіктивність» гуманізму є лише частиною принципу гуманізму. Її не треба виключати, робити вигляд, що її нема. Вона є. Та з'явилась внаслідок багатьох факторів. Необхідно визнавати та враховувати існування цієї частини, але спрямовувати реалізацію принципу гуманізму збалансовано щодо кожного суб'єкта кримінальних правовідносин.

Об'єктивація гуманізму неможлива без «врахування відповідних гуманістичній системі цінностей якісних змін в суспільній свідомості, які залежать від стану соціально-економічного розвитку суспільства» [96, с. 372]. Гуманістичні тенденції повинні розвиватися і використовуватися поряд з регулюванням соціального розвитку за допомогою реформування кримінально-політичними засобами, орієнтацією на особливості самосвідомості. Структура і зміст самосвідомості безпосередньо залежать від стану культурного розвитку суспільства, спрямованості на збереження національної самобутності народу.

Гуманістичне перетворення дійсності (подолання невідповідності закону, гуманізму та дійсності; перетворення антилюдяної дійсності) має враховувати сучасні умови (економічні, соціальні, політичні тощо), а також характеристики людини.

Відображені у діяннях людські якості повинні враховуватися при призначенні покарання, а також при побудові кримінально-правової політики на більш неформальних (не шаблонних) способах посередництва та врегулювання конфліктів. У кожному з цих контекстів необхідно запитати, що могло би виправдати кримінально-правовий підхід, чому потрібно ставитися до певних видів поведінки як «злочинів», а не як цивільних, адміністративних порушень або конфліктів, які повинні бути вирішені. Для розв'язання цих питань необхідно працювати у напрямку чіткішого обліку можливих власних цілей системи кримінального права, а також тієї ролі, яку кримінальне законодавство може правильно відігравати у ліберальній демократії [324, с. 28].

Уявляється, що роль кримінального законодавства у ліберальній демократії полягає у тому, щоб забезпечувати безпеку людини, суспільства в цілому та держави, враховувати право кожного, але не посягати на права та свободи інших і більшості. Принципи «людської інженерії» викладені у концепції гуманістичного планування Е. Фромма: «це – включення людини та умов її життя у систему планування, активізація людського потенціалу за допомогою участі у справах суспільства, зміна процесу споживання, створення нових форм духовно-психологічної орієнтації як еквівалент релігійних систем минулого. До принципів гуманістичного менеджменту відносяться також врахування думки кожного працівника підприємства, солідарність усіх людей з приводу значущих цінностей та ін.» [210, с. 309; 290].

Юридичні конфлікти – це протиріччя між чинними правовими нормами, актами та існуючими інститутами, діями щодо їх зміни, порушення, відторгнення. Однак це завжди протиріччя між людьми, а не нормами, актами або інститутами [190]. Як підкреслює П.С. Тоболкін, «суспільство змушене шукати шляхи використання внутрішньої, суб'єктивної самостійності та активності індивіда з метою регулювання його поведінки. Для сучасної людини, таким чином, характерна оцінка своїх вчинків, у тому числі з точки зору вимог правових норм. Тому виконання цих вимог може бути тільки за умови, що індивід впевнений у їх необхідності та справедливості» [265, с. 101].

Перед тим як починати перетворення, необхідно зрозуміти дійсність (її глибину, суперечливість та різноманіття, включаючи історію її становлення), зрозуміти людину (її біологічні, фізіологічні, соціальні, духовні конструктивні та деструктивні якості в їх суперечності та різноманітті), пояснити дійсність, а вже тоді розробляти та пропонувати механізм її перетворення, який зможе за даних умов забезпечити бажаний і дійсно можливий результат.

Метод редукції у пізнанні соціальних явищ і процесів (перенесення закономірностей існування частини на закономірності цілого) дозволив зробити

висновок про те, що кожне рішення (прийняте відповідно до певної ролі) відгукується наслідками у житті людини.

Метод редукції, доповнений принципом елевації (піднесення), що ґрунтується не стільки на механічній, скільки на холістичній об'єднуючій методології [268, с. 197][37] дозволив розглядати окремий злочин і злочинність як частину та ціле. Щоб мінімізувати злочинність, необхідно дослідити сутність злочину[38]. За допомогою методу редукції можна перенести систему заходів впливу на небажану поведінку маленької групи на велику групу. Злочинність розглядається як ціле, а окремий злочин конкретної людини з особливостями її поведінки як частина.

За допомогою методів спостереження, редукції та елевації, модель протидії небажаній поведінці студентів ВНЗ була перенесена на формування можливих способів протидії злочинам. Деліквентна поведінка студентів ВНЗ, які систематично не готуються до занять, не відвідують їх, порушують дисципліну і проявляють інші форми небажаної поведінки, зумовлює можливість здійснення останніми злочинів у майбутньому.

Якщо один раз більш поблажливо підійти до прийому перездачі у такого студента незадовільної оцінки або пропуску, при цьому обґрунтувавши останньому свою реакцію щодо його не підготовленості, свої очікування у подальшому та інше (тобто спрямованість на будування відносин у майбутньому, а не їх руйнування), можливо «пряник» спрацює [301; 261, с. 218]. Деякі з таких студентів починають більш ретельно готуватися до занять, і навіть залишаються у науці завдяки натхненному стану викладача щодо свого предмета. У результаті, – поліпшення морально-етичного гуманістичного фону у державі. Натомість гнів, подальше застосування санкцій, найчастіше «не працює». У «деліквента», також як у особи, яка вчиняє злочин (головним чином

[37] Див. також: [145, с. 6-13].

[38] Зарубіжні дослідники «концепції пустелі» (Т. Хурк) вказують на її індивідуальний і цілісний вплив на життя окремої людини та цілого народу: «... теорія морального відшкодування, як правило, має форму цілого життя, вважаючи, що на основі доброчинності або навпаки люди, як цілий народ заслуговують щастя або страждання у своєму житті ... » [328].

«професіонала») виробляється певного роду «імунітет» на гнів, кримінальну відповідальність, покарання та інше. У результаті зводяться нанівець норми суспільної моралі, зростає перелік криміналізованих діянь тощо.

Ця «мікромодель» передзлочинної профілактики може бути перенесена на «макромодель» реагування на реально існуючі злочинні прояви. Однак необхідно розрізняти гуманізм і всепрощення, яке не сприяє мінімізації злочинності, а лише збільшує її. Якщо систематично «надмірно лояльно» ставитися до перездачі студентів, це стане для них «звичним» та якість підготовки останніх буде поступово знижуватися, буде знижуватися рівень дисципліни та підвищуватися ймовірність здійснення останніми правопорушень і злочинів. Аналогічний негативний результат досягається при надмірній реалізації принципу гуманізму щодо осіб, які неодноразово вчиняють умисні злочини (зокрема тяжкі та особливо тяжкі). У той же час збалансована його реалізація, врахування тяжкості злочину та особи винного, розмір шкоди потерпілому та інтересам суспільства, а також її відшкодування, за можливості застосування медіаційних практик та відновного правосуддя та врахування інших обставин сприятиме гармонійному поєднанню положень закону та дійсності.

З метою побудови цілісного уявлення про світ також використовують **людологічний метод,** відповідно до якого правові явища розглядають як гру.

Форма пізнання виникає як позиція відносин суб’єкта пізнання до об’єкта пізнання у сукупності, як методологічних прийомів пізнання, так і форм структурування дійсності, представлених досвідом минулого. Універсальна форма пізнання складається як всезагальність обліку відносин позиції суб’єкта щодо об’єкта, відсутність диференціації предметності за принципом домінанти якісного над кількісним у пізнанні.

Саме такою формою є на даний момент розвитку **людологія.** Людологія (*ludo* – граю, *logos* – знання) – це форма пізнання, яка досліджує світ як універсум у сумі парадигм буття переходу ідеального (буття у можливості) у

реальне (буття у дійсності) при цьому формою організації матерії у динаміці переходу можливості у дійсність є гра як формотворча константа буття. Світ представлений як система поєднання можливого та дійсного у розмаїтті кількісного та якісного сприйняття [329].

Особливо ефективне застосування людологія виявляє в юриспруденції, оскільки право оцінюється як область буття формалізованого значення у переході у дійсність (держава). Метою є формування універсальних алгоритмів пізнання, які страхують від масових суспільних помилок [329]. Такими алгоритмами є закони, зокрема кримінальний закон, який створює держава за встановленими нею правилами (законотворчими процедурами). У контексті даного дослідження, гуманізм як ідеальний аксіоматичний концепт, закладений у Кримінальний Закон (як правило гри) має реалізовуватись у реальній дійсності, враховуючи її мінливі умови та характеристики людини, однак зберігаючи основні постулати. Тобто гуманізм як певна система поєднання можливого та дійсного.

Відповідно принципу людології реально існує (існувало та буде існувати) тільки те, що має форму гри. Людина може змінювати форму свого існування, тим самим змінюючи також форму світу, внаслідок зміни «масок» (ролей), які відбуваються тільки при усвідомленні (тобто формуванні буття у можливості) дійсності, та реалізації «ідей» свідомості.

Одним із видів такої зміни реальності є злочин. Якщо людина виграє вона змінює світ, якщо програє, то суспільство в особі держави змінює її форму існування: присвоює їй «маску» злочинця та створює певну ентелехію (тюремне життя). «Маска» – це сутнісна взаємодія певних форм діяльності, у цілому становить образ буття (modus vivendi) [304]. Суб’єкти у кримінально-правових відносинах грають певні ролі (держава, потерпілий, включно із третіми особами і суспільством у цілому; особа, яка вчинила злочин). Кожна «маска» (роль) чинить вплив на результат гри у цілому (правопорядок у державі; досягнення завдань кримінального законодавства, зокрема

забезпечення безпеки та свободи громадян). Багато у чому це залежить від того, чи дотримується вона правил гри (законів), або намагається змінити їх «під себе», не враховуючи прав інших гравців. Внаслідок свавільної зміни правил (кримінального законодавства), особа, яка вчинила злочин має підлягати кримінальній відповідальності.

Пропозиції щодо створення легітимного закону. КК України – це додатковий засіб впливу на небажану поведінку людей, адже є не єдиним. Але якщо вже він застосовується у демократичній правовій державі, він вимагає гуманістичної збалансованості щодо кожного суб'єкта кримінально-правових відносин.

Дійсність та гуманізм, а також інші фундаментальні принципи, аксіоми, цінності, права та свободи людини; мають відображуватись у **кримінальному законодавстві**, зокрема для підвищення його ефективності. Закон має спиратися на взаємодію, моральні зобов'язання, відповідальність перед суспільством і довіру [292, с. 12], враховувати їх сприйняття людиною; зміни суспільних відносин, а також причини таких змін. Тоді люди будуть розуміти, приймати та керуватися закладеними у ньому принципами у прийнятті повсякденних рішень, адже закон і моральність – це певна система правил руху по дорозі життя, яка визначає, коли йти на зелений і стояти на червоний, а на жовтому приймати рішення, в якому напрямку рухатися або не рухатися далі[39].

Декілька ефективно працюючих гуманістичних мікромоделей можуть впливати на вибір протиправної або правослухняної поведінки конкретних осіб. Для запобігання конфлікту закон має відповідати морально-етичним вимогам, а також соціальним і природним потребам людини, адже особа не може співвіднести свою поведінку із законом, який не відповідає природним людським потребам і морально-етичним нормам (зв'язок злочину та покарання не досягається).

[39] «У житті кожного з нас кожен день відбувається сотня виборів і не буває їх хороших чи поганих. Просто кожен з виборів створює інше життя, інший неповторний світ. Але кожне життя заслуговує на те, щоб його прожити, кожна стежка – щоб бути пройденою» /Кінофільм «Пан Ніхто» (2009 р).

Визначені змістовні характеристики гуманізму одночасно співвідносяться і не співвідносяться між собою. Деякі характеристики гуманізму зовсім неможливо описати універсальними ознаками для всіх проявів гуманізму; іноді образи (життєві приклади, зразки застосування та незастосування) більш змістовні (наприклад годування голодних; спілкування із засудженими), ніж визначені поняття.

Цілісну холістичну парадигму гуманізму у кримінальному праві складають як змістовні ознаки, які його характеризують (людинолюбство, повага до людей та закону, терпимість), так і приклади його реалізації в правозастосуванні, зокрема звільнення від кримінальної відповідальності, застосування амністії та помилування, умовно-дострокового звільнення, пом'якшення кримінальної відповідальності, застосування заходів примусового виховного характеру замість покарання неповнолітнім тощо). При чому реальна практика застосування гуманістичних ідей не завжди відповідає їх характеристикам. Спостерігається певна фіктивність реалізації принципу гуманізму, однак це лише його частина. Розгляд гуманізму як аксіоми та «фікції» додатковий один до одного, це дві сторони єдиного цілого – принципу гуманізму.

Отже, **гуманістична парадигма** (в контексті доктринального значення) у кримінальному праві України є системою наукових досягнень та теоретичних конструктів про аксіоматичні підвалини Кримінального Закону та держави орієнтовані на конструктивні характеристики людини при врахуванні деструктивних характеристик. У контексті прикладного значення вона враховує також розвиток вищевказаних наукових досягнень у кримінально-правовій політиці, правотворчості, правозастосуванні, інтерпретації кримінально-правових норм, а також сприяє удосконаленню кримінального законодавства та його застосування на практиці, що буде розглянуто в наступному розділі роботи.

РОЗДІЛ 2
РОЗВИТОК ГУМАНІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

2.1. Гуманістичні ідеї у кримінально-правовій політиці України

Гуманізм законодавства визначається процесом його розвитку. При цьому сутнісний зміст принципу і його ознаки залишаються аксіоматично стабільними, а реалізація цих положень варіюється залежно від мінливих умов дійсності, суспільних відносин, тенденцій кримінально-правової політики і змін кримінального законодавства. Як зазначає А.Є. Сафонов, «...рух, зміна та розвиток найбільш точно відображають сутність динамізму, допомагають зрозуміти його зсередини» [224, с. 108].

Кримінально-правова політика як частина державної політики у сфері протидії злочинності поряд із кримінально-процесуальною, кримінально-виконавчою, соціальною та економічною політикою скеровує зміни та розвиток законодавства за допомогою засобів і методів кримінального права.

Для вирішення завдань даного дослідження важливо розглянути також ширшу категорію – державну політику в сфері протидії вчиненню злочинів, яку визначають як сукупність принципів, цілей, напрямків та методів діяльності держави у сфері кримінально-правового захисту суспільних відносин. Вона включає у себе не тільки кримінальну політику у вузькому сенсі (тобто кримінально-правову політику), а й судову політику, політику у сфері соціальної профілактики правопорушень, виправно-трудову політику та ін. [185, с. 15].

Кримінально-правова політика проходить три етапи (рівні), які відповідають етапам руху кримінального законодавства: обґрунтування, формулювання та реалізація. На рівні обґрунтування закладається фундамент кримінально-правової політики, тобто визначаються завдання, цілі, методи,

принципи, за допомогою яких можна реалізувати цілі та завдання. Усі подальші рівні мають відповідати закладеному фундаменту. На рівні формулювання застосовують методи криміналізації, декриміналізації, пеналізації та депеналізації; вносять уточнюючі зміни до законодавства; приймають нові закони. Рівень реалізації передбачає втілення аксіоматичних ідей на практиці.

Розвиток гуманістичної парадигми у кримінальному праві відображується на нормативному (законодавчому), індивідуальному (правотворчому та правозастосовному рівні), а також рівні інтерпретації (зокрема судової).

Правотворчість – це діяльність компетентних державних органів, спрямована на створення, зміну або скасування правових норм шляхом прийняття нормативно-правових актів.

На думку В.А. Шабаліна, правотворчість перетворює правові ідеї на конкретну та чітку систему юридичних норм, які виконують роль фіксованих, відносно стійких програм поведінки, адресованих громадянам, повноважним особам та державним органам, а також тим, хто визначає міру належного та можливого, дозволеного та забороненого [139, с. 6]. Тобто концепт гуманного кримінального законодавства відображується у конкретних його положеннях.

Принцип гуманізму відображується у законодавстві у трьох основних формах: за допомогою понять та інститутів, закріплених у нормах Загальної частини, Особливої частини КК України та через норми присвячені безпосередньо йому. Реалізація принципу зумовлена завданнями кримінального законодавства, які закріплені у ст. 1 КК України як основа для наступних норм, спрямованих на **забезпечення охорони прав і свобод людини, а також її безпеки**. Як зазначає О.І. Ющик, «система принципів втілюється в інститутах і нормах кримінального закону та необхідна для виконання передбаченого законом завдання» [317, с. 108].

Як окрема норма (безпосереднє вираження змісту принципу) у КК України принцип гуманізму законодавчо не закріплено.

Термін «гуманізм» можна простежити у законодавстві України. На сайті Верховної Ради України (станом на 24.07.2015 р.) за контекстом «гуманізм» було знайдено 171 документ. Наприклад, у Преамбулі ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 р. №5073-VI зазначено: «Цей Закон визначає загальні засади благодійної діяльності в Україні, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму і милосердя, забезпечує сприятливі умови для утворення і діяльності благодійних організацій» [28]. Указом Президента України від 13.12.2007 р. № 1220/2007 затверджено день благодійництва: «з метою утвердження принципів гуманізму і милосердя, сприяння розвитку благодійної діяльності та на підтримку ініціативи громадських організацій постановляю: встановити в Україні День благодійництва, який відзначати щорічно у другу неділю грудня» [29]. В Указі Президента України «Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» від 08.11.2012 р. №631/2012 затверджено, що чинну систему виконання кримінальних покарань і попереднього ув'язнення розроблено ще за радянських часів і вона не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства, принципам гуманізму, поваги прав і свобод людини в процесі виконання покарань. Метою Концепції є визначення пріоритетів та шляхів реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, діяльність якої має ґрунтуватися на принципах законності, гуманізму, дотримання прав людини і громадянина, міжнародних стандартах поводження із засудженими та особами, узятими під варту. Отже, в нормативно-правових актах активно використовують термін «гуманізм».

Відображення принципу гуманізму у **Загальній частині КК України** насамперед пов'язане з розумінням кожною особою та громадянином понять злочину, підстав кримінальної відповідальності, покарання, кола злочинів, за які особа підлягає кримінальній відповідальності, встановлених КК України та

можливості ознайомитися з його принципами та змінами (ст. 4, 5 КК України). Підстави кримінальної відповідальності (ст. 2 КК України) відображають принципи законності, справедливості, презумпції невинуватості, які разом з принципом гуманізму утворюють фундамент (концепт) кримінально-правового впливу і сприяють забезпеченню безпеки громадян за допомогою норм КК України та захисту від незаконного кримінального переслідування, оскільки особа підлягає кримінальній відповідальності та вважається винуватою у вчиненні злочину тільки після винесення законного вироку суду. Відповідно до ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не доведено у законному порядку та не встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу.

У Загальній частині КК України гуманізм також відображується в обставинах, що виключають злочинність діяння – так звані заохочувальні обставини, зокрема необхідна оборона, крайня необхідність, затримання особи, яка вчинила злочин (ст. 36, 38, 39 КК України). Такі обставини можна розглядати як прояв принципу гуманізму щодо суспільства в цілому, потерпілих і третіх осіб, оскільки гуманність передбачає не тільки співпереживання (емпатію), а й активний захист своїх прав та позитивний вплив на ситуацію. Розглянуті положення КК України демонструють заохочення державою активної життєвої позиції особистості під час прийняття гуманістичних рішень (зокрема тих, що відповідають принципам кримінального права), спрямованих на захист прав і свобод людини та громадянина (як своїх, так і прав інших осіб), які охороняє закон.

Підозра або обвинувачення у вчиненні злочину не позбавляє особу прав і свобод людини, поваги до її честі та гідності; не звільняє державу від обов’язку

захищати її права та свободи, не дає права іншим особам порушувати права та свободи членів сім'ї підозрюваного (обвинуваченого).

Також гуманізм відображується у побудові сходинок покарання від менш до більш суворого (ст. 51 КК України)[40], можливості розстрочки виплати штрафу певними частинами з урахуванням майнового стану особи (ч. 4 ст. 53 КК України), обмеження застосування громадських робіт щодо осіб, визнаних інвалідами першої або другої групи, вагітних жінок, осіб, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовців строкової служби (ч. 3 ст. 56 КК України), обмеження застосування виправних робіт щодо вагітних жінок і жінок, які перебувають у відпустці з догляду за дитиною, непрацездатних, осіб, які не досягли шістнадцяти років, і тих, які досягли пенсійного віку (ч. 2 ст. 57 КК України), обмеження застосування арешту щодо осіб у віці до шістнадцяти років, вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ч . 2 ст. 60 КК України), незастосування обмеження волі щодо неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років, осіб, які досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та інвалідів першої та другої групи (ч. 3 ст. 61 КК України), у відмові від смертної кари, в обмеженні застосування довічного позбавлення волі щодо неповнолітніх, літніх осіб, вагітних жінок (ч. 2 ст. 64 КК України), можливості призначати примусові заходи виховного характеру замість покарання до неповнолітніх, загальних засадах призначення покарання (ст. 65 КК України), індивідуалізації відповідальності, у наданні суду можливості визнавати пом'якшуючими обставини не передбачені ст. 66 КК України. Гуманізм проявляється у наданні суду права призначати також більш м'яке покарання, ніж передбачено за даний злочин (ст. 69 КК України), можливості застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК). Принципом гуманізму просякнуті норми про звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 44-49

[40] Крім штрафу після змін 2011 року (підвищенням його розміру, а також внесенням змін у класифікацію злочинів).

КК), звільнення від покарання (ст.ст. 74-85 КК); амністію (ст. 86 КК)[41], помилування (ст. 87 КК), зняття та погашення судимості (ст.ст. 90, 91 КК).

Відображення принципу гуманізму *у Загальній частині впливає на конструювання норм Особливої частини,* а також подальші зміни повинні бути узгоджені (норми не повинні суперечити одна одній, перебувати у колізіях чи конкуренції).

Форма відображення принципу гуманізму в **Особливій частині КК** пов'язана з визначеними законодавцем злочинами та покараннями, а також заходами кримінально-правового характеру за їх вчинення. Кожен злочин (небажана поведінка) зазіхає на свободу і безпеку суб'єктів кримінально-правових відносин. Реалізація принципу гуманізму щодо держави та суспільства у цілому полягає у формуванні кримінально-правових заборон, що відповідають соціально-економічним, політичним й історичним умовам. Гуманізм відображується в нормах-заборонах (хоча у тексті КК немає слова «заборона», є слово «карається»), які характерні для Особливої частини КК. Суспільно небезпечна поведінка, виражена у складах злочинів, певним чином визначена юридичним змістом кримінально-правових принципів. На думку В.В. Мальцева, «через правосвідомість законодавця зрівнювальна та розподільна сторони справедливості істотно впливають на формування змісту диспозицій і санкцій норм Особливої частини КК щодо кожного виду суспільно небезпечної та кримінально караної поведінки людини» [164, с. 87].

В Особливій частині КК України також закріплені спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності як прояв принципу гуманізму щодо особи, яка вчиняє злочин [170, с. 291], і стимул для припинення її злочинної діяльності, а також до суспільства в цілому.

Розвиток гуманістичних ідей. Вслід за зміною суспільних відносин змінюються і положення кримінального законодавства. Як зазначає П.Л. Фріс,

[41] Хоча слід зазначити, що не всі вчені та науковці розглядають амністію та помилування проявами принципу гуманізму, оскільки амністія і помилування – це прощення [88; 319, с. 149].

позитивне право співставляє неспівставне, суміщає несумісне (твердість юридичного регулювання та мінливе життя), а також має забезпечити сталість, гарантованість прийнятих правових рішень та мінливих обставин нашого життя [288, с. 103]. Отже, позитивне право має бути живим, але водночас, сприяти сталості.

Існує декілька підходів кримінальної правотворчості: 1) внесення змін до конкретної норми без співвідношення із концепцією та текстом КК, а також іншими законами; 2) внесення змін, зважаючи на об'єкт кримінально-правового посягання; 3) системне реформування КК та його співвідношення з єдиною концепцією, Конституцією, міжнародними договорами та іншими чинними законами. У Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 р., закріплено, що корінні зміни у соціально-політичних та інших умовах життя суспільства та держави на сучасному етапі розвитку України створили передумови для реформування системи кримінальної юстиції у напрямку подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством [30]. Однак це складне завдання до сьогодні залишається відкритим для практичної реалізації.

Бажано, щоб кримінальна законотворчість ґрунтувалася на системній реалізації принципів кримінального права і пріоритеті прав людини. Це дозволить перенести отримані знання на збалансовано спрямовану реалізацію принципу гуманізму щодо суб'єктів кримінальних правовідносин (особи, яка вчинила злочин, потерпілого, держави, третіх осіб) за моделлю кримінально-правових відносин у тріаді «злочинець – потерпілий – держава», заснованих на базових публічно-правових змінах і приматі прав людини [273, с. 166], а також забезпечить єдність підходів до реалізації принципу гуманізму, інших принципів кримінального права, завдань і методів кримінально-правового регулювання. Серед принципів, на яких будується протидія вчиненню злочинів,

пріоритет прав людини – один з основних напрямків кримінальної політики. Очевидно, зміни до КК слід вносити згідно з єдиним підходом до реалізації принципу гуманізму щодо суб'єктів кримінальних правовідносин. Це завдання пов'язане з доктринальним розумінням структури та виду правовідносин.

Злочин зазіхає на суспільні відносини, які охороняє кримінальне право (об'єкт кримінально-правової охорони). Момент виникнення кримінальних правовідносин, а отже й особливості реалізації принципу гуманізму у них залежить від їх виду: охоронні, регулятивні, окремі вчені додають сюди профілактичні правовідносини. Охоронні правовідносини виникають до вчинення особою злочину. Їх роль полягає у тому, щоб визначити перелік суспільно небезпечних діянь, за вчинення яких карають. Принцип гуманізму в охоронних правовідносинах сприяє обґрунтуванню переліку цінностей, які охороняються. Регулятивні кримінальні правовідносини виникають, коли суб'єкт злочину вчиняє суспільно-небезпечне діяння, яке містить ознаки складу злочину (далі діяння) щодо потерпілого, третіх осіб, держави та суспільства в цілому. Держава повинна реагувати на таке діяння, застосовуючи до суб'єкта злочину заходи кримінально-правового характеру, які відповідають принципам кримінального права, у тому числі принципу гуманізму. Слід реалізовувати принцип гуманізму і щодо потерпілого як суб'єкта кримінальних правовідносин (примирення з потерпілим; відшкодування шкоди потерпілому; профілактика повторної віктимізації; а також врахування при призначенні покарання спричинення шкоди малолітнім, неповнолітнім потерпілим, вагітним жінкам).

Фундаментальні процеси кримінально-правової політики передбачають побудову системи кримінального законодавства, системи заходів реагування на окремі злочини та конфлікти, а також програми протидії злочинності на приматі прав людини. Реалізація принципу гуманізму відіграє значну роль у формуванні кримінальної політики. На думку Л.В. Багрій-Шахматова, він виявляється у прагненні законодавця передбачити такі види кримінально-

правових заходів, використовуючи які, можна найбільш ефективно захистити суспільство від злочинців і злочинності, при цьому поважаючи людську гідність самого злочинця [75, с. 117]. З цього випливає необхідність дотримання балансу між забезпеченням свободи та безпеки щодо кожного суб'єкта кримінально-правових відносин (особи, яка вчинила злочин, потерпілого, держави та суспільства в цілому).

Точне співвідношення принципів кримінального права, встановлене колом питань, що належать до компетенції кримінально-правової політики, вихідними вимогами протидії вчиненню злочинів, допустимими у протидії вчиненню злочинів заходами державного примусу, системою керівних ідей, що відносяться до кримінальної політики, значною мірою зумовлює соціальну адекватність будь-якої системи сучасного кримінального законодавства.

Системна та відповідна єдиному концепту кримінальна правотворчість ефективніша з огляду на подальше правозастосування та розуміння кримінального законодавства суб'єктами кримінальних правовідносин. Тому необхідність відповідності правотворчості гуманістичному концепту, спрямованому на досягнення завдань кримінального законодавства, заснованого на повазі прав і свобод людини, забезпечення безпеки і єдності підходів формування кримінально-правової політики у зазначеному векторі, цілком обґрунтована [244, с. 144-150; 242, с. 123-129].

Модель системної гуманістичної законотворчості умовно містить наступні етапи: 1) визначення переліку аксіом, принципів, відповідних формі правління (наявній або бажаній), державному режиму, історичним, соціально-економічним умовам, які сприятимуть правомірній поведінці людини, розкриттю її позитивних якостей; 2) формулювання Преамбули КК України; 3) визначення актуальних завдань кримінального закону; 4) визначення поняття злочину та проступку, а також їх ознак; 5) встановлення класифікації злочинів та правопорушень; 6) закріплення поняття покарання та заходів кримінально-правового характеру, а також їх класифікації; подальше формування Загальної

частини КК України; 7) формулювання санкцій статей Особливої частини КК України; 8) погодження Загальної та Особливої частин КК України між собою, Преамбулою, завданнями КК України, Конституцією України, міжнародними договорами, а також іншими законами України.

Керівництво таким алгоритмом у правотворчості буде сприяти досягненню послідовності реалізації принципів кримінального права, зокрема гуманізму.

Перший етап законотворчості – **визначення переліку принципів, аксіом та інших відправних положень КК України** – відповідає першому етапу **«обґрунтування»** кримінально-правової політики (рівень правової ідеології, концептуальний рівень). Під впливом соціально-економічних, культурних, історичних та інших факторів держава та вчені формують систему уявлень щодо основних напрямків формування покарань та інших заходів кримінально-правового характеру за вчинення злочинів, передбачених кримінальним законом.

На цьому рівні вони усвідомлюють зміст і значення керівних ідей кримінального права, принципів криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь, виявляється соціальна обґрунтованість як кримінального законодавства в цілому, так і окремих його інститутів і норм. Також ведеться спостереження за поведінкою людей; виявляються їх потреби; визначається розуміння та прийняття КК.

Існування КК України саме по собі є проявом реалізації принципу гуманізму щодо держави та суспільства в цілому, оскільки у певний період часу (коли це доцільно та вигідно у контексті панівного інтересу) держава визначає діяння злочинами, за вчинення яких встановлює покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, що передбачено у КК України як можливість втілення політики у правозастосовну практику.

Перелік кримінально-правових заборон сформовано з огляду на аксіоматичні гуманістичні права і свободи (цінності): життя та здоров’я

людини, її честь та гідність, свобода, безпека, власність, про які бажано знати кожному, хто вибирає між правомірною і протиправною поведінкою). Ці фундаментальні права відображено у міжнародних документах, конвенціях, деклараціях, що свідчить про їх універсальний характер.

Кожен злочин зазіхає на свободу та безпеку особи; безпеку держави та суспільства у цілому, а також порушує принципи кримінального права (справедливості, рівності, законності, гуманізму). КК гарантує кожній людині захист і охорону цих прав, а також сприяє забезпеченню їй безпеки.

Державі вигідно забезпечувати баланс реалізації принципу гуманізму щодо кожного, оскільки це веде до ймовірнішої підтримки держави громадянами, дотримання заборон і профілактики правопорушень.

Криміналізація – загальне поняття, яке охоплює як процес, так і результат визнання певних видів діянь злочинними та кримінально караними. *Декриміналізація* – скасування кримінальної відповідальності за ті чи інші діяння, які раніше визнавалися злочинами, у тому числі перехід цих діянь у категорію менш значних правопорушень (адміністративних, дисциплінарних тощо). Елементом криміналізації є *пеналізація* – встановлення кримінального покарання за діяння, вже визнані злочинними. *Депеналізація* протилежна пеналізації та передбачає зниження або скасування покарання за діяння, які були визнані злочинними [185, с. 16-17].

Щодо першого етапу законотворчості, то на ньому гуманізм як аксіоматична правова ідея має зумовлювати систему кримінально-правових норм, адже кримінальне законодавство буде виконуватись тоді, коли буде сприйматись людиною.

Наступні етапи законотворчості (2-9) відповідають **рівню «формулювання» кримінального законодавства**. Для них характерні діяльність законодавця у сфері прийняття та тлумачення кримінально-правових норм, вироблення способів і прийомів такої діяльності, роз’яснення громадянам змісту та соціального призначення прийнятих законів.

Зміни кримінального законодавства. Принцип гуманізму у кримінальному праві розглядають нерозривно з гуманізацією кримінально-правової політики держави (за допомогою засобів кримінальної політики) як процесом втілення ідеї гуманізму у практику [295, с. 291]. Зміни кримінального права та законодавства залежать від змін кримінально-правової політики. Ряд Законів України декларують гуманізацію у назві або є гуманізованими у своїй суті. Однак системність гуманізації не втілено ні в першому, ні в другому випадку. На правотворчому рівні бажана збалансовано спрямована реалізація принципу гуманізму щодо кожного суб'єкта кримінальних правовідносин при формуванні кримінально-правової політики (криміналізації, декриміналізації, пеналізації, депеналізації) [246, с. 599; 256][42].

Хаотичність гуманізації підтверджується дослідженням положень та змін КК України, починаючи з 2001 року.

Норми розділу ІІ КК «Злочини проти життя та здоров'я особи» спрямовані на охорону безпеки особи та відносно стабільні, порівняно з нормами інших розділів КК. На 01 січня 2017 р. у нього було внесено 14 змін в 11 статей ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення правового захисту громадян та запровадження механізмів реалізації конституційних прав громадян на підприємницьку діяльність, особисту недоторканність, безпеку, повагу гідності особи, правову допомогу, захист» №2322-IV від 12.01.2005 р. (ст. 127) [21], «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» №270-VI від 15.04.2008 р. (ст. 115, 125, 127, 136, 139, 141) [22]; «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» №1707-VI від 05.11.2009 р. (ст. 115, 121, 122, 126, 127, 129) [23], «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення

[42] Питання визначення діянь як злочинів (криміналізація та декриміналізація), визначення міри кримінально-правового характеру за вчинення таких діянь (пеналізація та депеналізація), а також заходи протидії останнім – відносяться до кримінально-політичних питань держави [101, с. 13-14; 77].

відповідальності за неналежне виконання обов'язків стосовно охорони життя та здоров'я дітей, а також за зловживання опікунськими правами» №2556-VI від 23.09.2010 р. (ст. 137 КК) [24].

Зміни до ст. 115 КК України полягали в наступному. Законом №1707-VI від 05.11.2009 р. частину другу статті 115 доповнено пунктом 14 – кваліфікованим складом вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Законом №270-VI від 15.04.2008 р. пункт 3 частини другої статті 115 доповнено словами «або викраденої людини».

У статті 127 КК України передбачено кримінальну відповідальність за катування (умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, які суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання у вчиненні злочину, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, вчинені ним або іншою особою чи у вчиненні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування або дискримінації його або інших осіб). Кваліфікований склад пов'язаний із вчиненням таких дій повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості. Стаття 127 змінювалася 3 рази (Законом №2322-IV від 12.01.2005 р., №270-VI від 15.04.2008 р.; №1707-VI від 05.11.2009 р.), але внаслідок несистемності таких змін, певні невідповідності положень статті з іншими положеннями КК України, іншими Законами України та міжнародними актами так і залишилися невирішеними.

Також відносно стабільним є розділ IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», у який вносились зміни Законами від 21.12.2004 р. (ст. 153), 25.09.2008 р. (ст. 155, 156), 01.06.2010 р. (ст. 152, 153).

Кримінально-правові заборони розділу, пов'язані з посяганням на свободу (зокрема, передбачені ст. 152, 153 КК) з точки зору філософського осмислення є порушенням права на вибір, а також реалізації принципу

гуманізму у широкому сенсі, яка як концепт може сприяти забезпеченню системності правотворчості та правозастосування.

Відповідно до ч. 1 ст. 152 КК особа підлягає кримінальній відповідальності за зґвалтування, тобто статеві зносини із застосуванням насильства. У чинному кримінальному законі криміналізовані насильницькі способи пригнічення статевої свободи (застосування фізичного або психічного насильства; або загроза його застосування; безпорадний стан потерпілої – ст. 152, 153 КК); використання службових повноважень (відносин влади-підпорядкування з потерпілою – ст. 154 КК). Перелік способів пригнічення статевої свободи для кваліфікації діяння за ст. 152 КК України є вичерпним.

Але слід зазначити, що відповідно до ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII, який набирає чинності через рік з дня його опублікування [26] передбачені дещо дискусійні зміни до цього розділу, зокрема щодо дефініції зґвалтування, зокрема її детального опису. Вчинення дій сексуального характеру, пов’язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування) (ч. 1 ст. 152 КК). Кваліфікований склад становить зґвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153-155 Кодексу, або вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або щодо особи у зв’язку з виконанням цією особою службового, професійного чи громадського обов’язку, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (ч. 2 ст. 152 КК).

Особливо кваліфікований склад становлять дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років,

незалежно від її добровільної згоди та караються позбавленням волі на строк від восьми до п’ятнадцяти років (ч. 4 ст. 152 КК). В той же час ст. 155 «Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості» залишається чинною у тій самій редакції із санкцією у вигляді обмеження волі до п’яти років або позбавленням волі на той самий строк (за ч. 1 ст. 155 КК).

Крім того, у майбутній редакції ст. 152 КК передбачена примітка: «Згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин», яка є досить оціночною та відкриває поле для судового розсуду, а не обмежує його.

Важливими є зміни до ст. 154 КК, зокрема ч. 1 ст. 154 КК викладена в такій редакції: «1. Примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою». Кваліфікований склад (ч. 2 ст. 154) пов’язаний з примушуванням особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з особою, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна. Особливо кваліфікований склад (ч. 3 ст. 154) становлять дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, поєднані з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої особи чи її близьких родичів, або з погрозою розголошення відомостей, що ганьблять її чи близьких родичів. Тобто суб’єктом злочину за ч. 1 ст. 154 КК може бути особа, з якою у потерпілої особи немає службової або матеріальної залежності, що неможливо за діючою редакцією статті.

Відповідно до ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 р. №4025-VI було декриміналізовано 19 складів злочинів. Закон дав можливість замість позбавлення волі застосовувати штрафи до осіб, які вчинили злочини проти господарської діяльності – так звані економічні злочини). Водночас цей Закон підвищив розмір можливого штрафу.

13.04.2012 р. був прийнятий КПК України [8], що дозволив укладати угоди про примирення особи, яка вчинила злочин із потерпілим щодо широкого переліку складів злочинів, передбачених КК України (не тільки звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим у злочинах невеликої тяжкості та необережних злочинах середньої тяжкості за ст. 46 КК України). Це положення посприяло реалізації принципу гуманізму щодо потерпілого, а також актуалізувало поширення в Україні медіаційних практик [27] як елементів відновного правосуддя, оскільки процедурно сторона обвинувачення не має права ініціювати примирення і укладати угоду, а потерпіла особа та особа, яка вчинила злочин, не володіють достатніми навичками у цій сфері та часто не можуть дозволити собі звернутись до адвоката чи іншого фахівця у галузі права. ЗУ «Про медіацію» не прийнято, проте медіаційні практики частково застосовуються та поширюється культура діалогів в Україні.

З метою встановлення етичних основ та стандартів діяльності медіатора та задля забезпечення єдиних вимог до надання медіаторами якісних послуг (допомоги) з медіації в Україні, ініціативною групою практикуючих медіаторів з різних регіонів України в рамках діяльності ГО «Національна асоціація медіаторів України» було розроблено Кодекс етики медіатора НАМУ, затверджений рішенням Загальних зборів ГО «Національна асоціація медіаторів України» від 7 грудня 2017 р., протокол №1[43].

Прийняття цього Кодексу є важливим у контексті дотримання балансу в реалізації принципу гуманізму щодо суб'єктів кримінально-правових відносин, адже його положення поширюються на проведення медіації у всіх конфліктах

[43] Кодекс покликаний слугувати для медіатора етичним орієнтиром в його діяльності, сприяти поінформованості та кращому розумінню процедури медіації її учасниками і підвищенню довіри суспільства до медіації як ефективного способу альтернативного вирішення конфліктів (спорів). Виконання та дотримання положень цього Кодексу є обов'язковим для членів Національної асоціації медіаторів України та членів тих організацій та об'єднань медіаторів, що його визнають. Кожен медіатор може добровільно визнати цей Кодекс, взявши на себе зобов'язання відповідально дотримуватись його положень та інформувати про дотримання цього Кодексу учасників медіації. Організації та об'єднання медіаторів можуть вільно визнавати цей Кодекс або брати цей Кодекс за основу при розробці власних етичних стандартів із обов'язковим посиланням на першоджерело та за умови забезпечення дотримання його положень [140].

(спорах), зокрема у справах з приводу адміністративних правопорушень та у кримінальних провадженнях у випадках, передбачених законодавством (п. 1.3 Кодексу). Виходячи з аналізу кримінально-процесуального законодавства, медіацію можливо застосовувати, зокрема у кримінальних справах приватного обвинувачення; у справах, по яких можливо укладати угоду про примирення винуватого з потерпілим. Крім того, можливо застосовувати медіаційні практики щодо відшкодування шкоди потерпілому в рамках цивільного позову.

Одною з етичних вимог до медіатора є толерантність (2.3 Кодексу). Це означає, що медіатор має поважати людську гідність учасників медіації та виявляти рівну увагу та доброзичливість до сторін медіації. Не може бути привілеїв чи обмежень у відношенні до учасників медіації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Переваги відновного правосуддя у кримінальній юстиції визнають і вчені. Зокрема, як зазначає Н.А. Савінова, відновне правосуддя дає можливість виявити ті аспекти, які є прийнятними і допустимими для зниження або мінімізації конфлікту шляхом залучення компенсаторних механізмів. Як наслідок, виявлені недоліки старої системи регулювання можуть бути поступово, на основі узагальнених даних медіації та рішень сторін, лягти в основу зміни парадигми регулювання в цілому. Крім того, процес медіації, фактично, є цивілізованим способом легітимізувати каяття і прощення, адже визнання факту каяття потерпілим є одною з необхідних підстав вибачення злочинця. Отже, якщо потерпілий готовий пробачити гріх, втручання держави, найчастіше, зайве. Інше питання – справжність такого вибачення, а не його формалізація, коли фактично каяття не відбулося, а прощення – всього лише підпис на формулярі медіатора [221, с. 136-137]. Тобто зловживання можуть бути як при застосуванні традиційних заходів кримінально-правового впливу, зокрема покарання, так і альтернативних заходів. Кожен з них має свої переваги

та недоліки, а також може чинити певний вплив на суб'єктів кримінально-правових відносин. Однак враховуючи положення законодавства та реалії практики застосування, з точки зору досягнення балансу реалізації принципу гуманізму щодо кожного суб'єкта кримінально-правови відносин більш ефективним уявляється застосування відновного правсуддя за певних умов та його популяризація.

Крім того, у контексті розвитку гуманістичної ідеї, неможна не зазначити про зміни, внесені згідно із Законом №4652-VI від 13.04.2012 р. до Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996 р. [11; 12; 19], відповідно до яких застосувати амністію можна тільки щодо особи, яка відбуває покарання, на відміну від попередньої редакції Закону, положення якого дозволяли розглядати амністію як звільнення від кримінальної відповідальності, а не тільки відбуття покарання.

У 2014 р. вектор гуманізації обернувся у сторону політичної доцільності та активної протидії корупції. Зміни ЗУ «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р. №1698-VII обмежують застосування звільнення від кримінальної відповідальності щодо осіб, які вчинили корупційні правопорушення. Це результат реалізації одного з принципів кримінального права – принципу доцільності, тоді як проігноровано реалізацію інших – принципів гуманізму, рівності всіх громадян перед Законом і судом. Протидія корупції – одне з першорядних завдань держави, спрямованої на європейську інтеграцію. Однак способи протидії корупції не повинні суперечити європейським гуманістичним цінностям (примату прав людини, рівності, гуманізму).

У рішенні КСУ у справі №1-33 /2004 від 02.11.2004 р. №15-рп /2004 (справі про призначення судом більш м'якого покарання) визнано неконституційним положення ч. 1 ст. 69 КК України у частині, яка унеможливлює призначення особам, що вчинили злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, оскільки це порушує

принцип рівності громадян перед законом у процесі диференціації кримінальної відповідальності, проте у законі слід встановити єдині принципи застосування такої відповідальності.

Особи, які вчинили корупційні правопорушення, порівняно з іншими знаходяться у гіршому становищі. Щодо них порушується принцип рівності громадян перед законом у процесі диференціації кримінальної відповідальності. У першу чергу порушено можливість збалансовано спрямованої реалізації принципу гуманізму щодо суб'єктів кримінальних правовідносин (особи, яка вчинила злочин, потерпілого, держави та третіх осіб). Натомість ст. 4 ЗУ «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996 р. №392/96-ВР зі змінами від 06.05.2014 р. №1246-VII не містить обмежень застосування амністії щодо: осіб, які відшкодували збитки потерпілим; осіб, засуджених за торгівлю людьми, злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, отримання неправомірної вигоди посадовою особою, застосування зброї масового знищення, геноцид, піратство тощо. У контексті даного Закону інститут амністії відображується як прояв не милосердя (як складової частини гуманізму), а принципу економіки репресії. Закон спрямований на якомога більшу кількість засуджених, оскільки держава не здатна їх утримувати. У такий спосіб кримінальна репресія залежить від державного бюджету, а це не сприяє системній реалізації принципів, зокрема принципу гуманізму, щодо потерпілого та третіх осіб. Обґрунтування необхідності цього Закону базувалося на нелюдських умовах утримання у слідчих ізоляторах і надмірній тривалості досудового розслідування. Однак невирішені питання виконання покарань не слід коригувати за рахунок змін закону, який не відповідає принципам кримінального права, зокрема принципу гуманізму, щодо суспільства в цілому [239].

З аналогічних причин непослідовними та несистемними у контексті реалізації принципу гуманізму стали зміни, внесені відповідно до ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку

зарахування судом терміну попереднього ув'язнення у строк покарання» від 26.11.2015 р. №838-VIII (так званий «Закон Савченко»), які полягали у можливості зарахування судом терміну попереднього ув'язнення засудженим до позбавлення волі у розрахунку один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі. На щастя (з точки зору дотримання та реалізації принципів кримінального права, зокрема принципу гуманізму), ЗУ «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правил складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення» від 18 травня 2017 р. частину п'яту статті 72 КК України було викладено у попередній редакції: «5. Попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день або за правилами, передбаченими у частині першій цієї статті. При призначенні покарань, не зазначених у частині першій цієї статті, суд, враховуючи попереднє ув'язнення, може пом'якшити покарання або повністю звільнити засудженого від його відбування» [25].

ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 07.09.2016 р. №1492-VIII були внесені зміни до ст. 68 КК України про обмеження застосування довічного позбавлення волі за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст. 109-114-1 КК України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених у ст. 437-439, ч. 1 ст. 442 та ст. 443 КК України. Дані зміни концентрують увагу не на тому, що довічне позбавлення волі не застосовується за вчинення незакінчених злочинів, а на тому, що довічне позбавлення волі можливо застосовувати за вчинення певних злочинів, навіть якщо вони незакінчені, що знову свідчить про реалізацію принципу доцільності без урахування інших принципів кримінального права[44].

[44] Розглянуто не всі, а тільки частина змін кримінального закону з метою продемонструвати відсутність системності правотворчості.

Крім того, численні зміни КК України спрямовані на посилення певних санкцій статей. За даними В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна та Ю.А. Пономаренко, «за чотирнадцять років дії КК України (за станом на 01.12.2015 р.) зміни та доповнення до нього вносилися 669 разів. Було виключено з кодексу 35 статей, причому 14 з них – це ті статті, якими КК був доповнений вже після вступу в силу. За цей період КК був доповнений 86 статтями, повністю або частково змінені або викладені в новій редакції 295 його статей, що становить понад 65% його норм» [235]. Однак процес внесення змін до КК України не зупиняється.

Станом на 17.11.2016 р. на розгляді Комітету ВРУ з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності знаходиться 326 законопроектів, з яких 134 – стосуються внесення змін до КК України. Останні можна розділити на кілька різновидів: 1) посилення кримінально-правового впливу – 110 (82%), з яких: нова редакція статей – 47; криміналізація суспільно небезпечної поведінки – 35; зміна санкцій – 18, інше – 10; 2) гуманізм кримінально-правового впливу (заміна покарання більш м’яким, звільнення від кримінальної відповідальності, гуманізація системи покарань, введення кримінальних проступків та ін.) – 12 (9%); законопроекти змішаного та нейтрального характеру – 12 (9%) [168, с. 159, 160].

У перегонах за метеликом доцільності, законодавець (на прикладі проаналізованих змін) все більше порушує права та свободи людини та громадянина. Зробивши великі кроки до демократичної правової держави, пріоритетності поваги прав людини, крок за кроком повертаємося назад, ставлячи державу та державні інтереси вище прав, свобод і безпеки людини. Така хаотичність гуманізації нівелює дійсний зміст принципу гуманізму збалансовано спрямованого щодо кожного суб’єкта кримінальних правовідносин (потерпілого, особи, яка вчинила злочин, третіх осіб і держави) на рівні правотворчості та правозастосування, нівелює взаємодію та взаємозумовленість принципів кримінального права, адже реалізація одного принципу (доцільності, як у даному випадку) не повинна суперечити іншим

принципам (рівності, справедливості, гуманізму, законності), а також завданням кримінального законодавства [245, с. 273-277].

Кримінально-правова заборона формується з огляду на принципи кримінального права (зокрема законності, гуманізму, справедливості, рівності), завдання охорони прав і свобод людини (ст. 1 КК України). Перелік фундаментальних прав і свобод закріплений у Загальній декларації прав людини від 10.12.1948 р. [1], Конвенції про захист прав людини та основних свобод від 04.11.1950 р. [2]. У Преамбулі постанови Верховної Ради України «Про підтвердження курсу України на інтеграцію в Європейський Союз і першочергові заходи у цьому напрямку» від 13 березня 2014 р. №874-VII закріплено, що Верховна Рада України приймає постанову, підкреслюючи, що демократія, верховенство права, неухильне дотримання прав людини та забезпечення її основних свобод є головними принципами внутрішньої політики України, на утвердження та розвиток яких слід спрямовувати діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Це фундаментальне прагнення також відбилося у Преамбулі Основного Закону держави, яка прийняла Конституцію України «дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя» [5][45]. У КК України немає Преамбули, але текст Закону, його Загальна та Особлива частини пройняті гуманістичним концептом. Загальна частина передбачає завдання правового забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина. Для досягнення цього завдання в Особливій частині виписаний перелік злочинів і покарань та заходів кримінально-правового характеру за їх вчинення. Отже, чинні норми, а також зміни КК України повинні відповідати (не суперечити) такому концепту та ґрунтуватися на ньому. Гуманістичний концепт необхідності захисту фундаментальних прав і свобод людини (право на життя, свободу, повагу до приватного та сімейного життя, заборону катувань, рабства тощо) залишився

[45] Див. також: [182; 208].

незмінним, але зміст прав людини значно розширився, тому й відбуваються процеси криміналізації та декриміналізації; пеналізації та депеналізації.

Відповідно до визначеної єдиним концептом правотворчості будується система кримінально-правових заборон. Криміналізуючи або декриміналізуючи діяння, керуючись пріоритетом поваги прав людини, слід охороняти та захищати найвищі гуманістичні цінності. Отже, принцип гуманізму на правотворчому рівні також бажано реалізовувати збалансовано щодо кожного суб'єкта кримінальних правовідносин, враховувати інші принципи кримінального права, завдання, функції, методи кримінально-правового регулювання, норми Загальної та Особливої частин КК України.

Визначаючи принципи кримінально-правової політики, слід розуміти базові ідеї, вимоги, правила, які лежать в основі певного правового явища, зокрема, в основі формування КК України, класифікації злочинів, покарань та заходів кримінально-правового характеру: «основне призначення принципів, відповідно, полягає у регулюванні соціальної діяльності шляхом встановлення її найважливіших ціннісно-нормативних засад. Тому принципи кримінального права одночасно є і принципами кримінально-правової політики (переклад наш – Л.Т.)» [318, с. 194]. Зміст кримінально-правової політики визначається історичним періодом розвитку держави, особливостями розвитку суспільних відносин, потребами суспільства та держави. Кримінальна політика щодо реалізації принципу гуманізму може неодноразово повністю або частково змінюватися. Принципи, відповідно до яких здійснюється кримінальна політика, зокрема гуманізм, повинні бути стабільними, але у той же час враховувати зміни законодавства, політичні, історичні, соціально-економічні умови дійсності.

Криміналізація діянь, зокрема, здійснюється відповідно до принципу гуманізму. В.В. Мальцев пропонує як напрямок гуманізації «...створення такої системи кримінального законодавства, яка дозволила би максимально повно захистити у цій державі людину, її життя та інші права (зокрема конституційні

та передбачені Конвенцією). Цей напрямок передбачає двоєдине завдання: а) захистити потенційних жертв злочинів (йдеться про повну криміналізацію дійсно суспільно небезпечних діянь); б) захистити осіб, яких неправомірно притягнуто до кримінальної відповідальності (йдеться про надмірну, необґрунтовану, помилкову криміналізацію) (переклад наш – Л.Т.)» [164, с. 305].

Принцип гуманізму має глибший зміст і звернений до кожного суб'єкта кримінальних правовідносин. Декриміналізацію не можна ототожнювати із гуманізацією, а криміналізація, у свою чергу, не тотожна посиленню. Норма права містить певні історичні, соціально-політичні, моральні передумови існування, які мають враховуватися у комплексі. Перш ніж декриміналізувати норму, необхідно врахувати комплекс цих факторів. Тобто повинна відпасти необхідність існування статті. Якщо криміналізація обумовлена вищезгаданими причинами, принципами, правилами, її можна розглядати як прояв реалізації принципу гуманізму щодо суспільства або навіть щодо потерпілого [241, с. 37-41].

У кримінальному законодавстві існує маса колізій, конкуренцій і прогалин. Тому без системного реформування кримінального законодавства, зокрема у зв'язку з передбаченими у КПК України термінами «кримінальне правопорушення (проступок і злочин)», поняття яких (крім злочину) не визначені в КК України, окремі зміни (зокрема щодо закріплення принципів як окремої статті КК України), у кращому разі, не викличуть позитивних результатів, у гіршому – посилять системні помилки КК України.

Як окрему норму **(безпосереднє вираження змісту принципу)** принцип гуманізму у КК України законодавчо не закріплено. Інші пострадянські країни вирішують це питання не так. Принципи кримінального права закріплені законодавством багатьох країн СНД, зокрема Республіки Білорусь, Казахстану, Киргизстану, Азербайджану, Російської Федерації (далі РФ), Грузії, Узбекистану, Таджикистану тощо. Принцип гуманізму закріплений як окрема

норма у ст. 10 Модельного кримінального кодексу для країн СНД, у ст. 4 КК Республіки Молдова від 18.04.2002 р., ст. 7 КК РФ від 13.06.1996 р. Модельний КК для країн СНД – рекомендаційний законодавчий акт, глава 1 Загальної частини якого регламентує завдання та принципи кримінального законодавства, де закріплено принципи законності, рівності перед законом, особистої винної відповідальності, невідворотності відповідальності, справедливості, гуманізму. Принцип гуманізму закріплений у статті 10: «Кримінальний кодекс слугує забезпеченню фізичної, психічної, матеріальної, екологічної та іншої безпеки людини. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання чи іншу міру кримінально-правового впливу, необхідну та достатню для її виправлення та попередження вчинення нових злочинів. Покарання, а також інші заходи кримінально-правового впливу, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин, не можуть мати за мету заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності (тут і далі переклад наш – Л.Т.)» [174].

КК Республіки Молдова, КК РФ статті представлені в аналогічних редакціях [36; 38]. КК Азербайджанської Республіки від 31.01.2005 р. містить аналогічні статті, в аналогічній редакції, а саме у ст. 4 КК зазначено: «Кодекс ґрунтується на принципах законності, рівності перед законом, відповідальності за проступок, справедливості та гуманізму» [35]. І далі: «Кримінальний кодекс забезпечує безпеку людини...» [35]. У ст. 4 КК Республіки Вірменія від 30.12.2008 р. закріплено: «Кримінальний кодекс ґрунтується на принципах законності, рівності перед законом, невідворотності відповідальності, особистої відповідальності, винної відповідальності, справедливості, індивідуалізації відповідальності та гуманізму» [33]. У ст. 11 КК Республіки Вірменія передбачено, що «Кримінальний кодекс слугує забезпеченню фізичної, психічної, матеріальної, екологічної та іншої безпеки людини» [33]. У КК Таджикистану також міститься окрема стаття (ст. 9) щодо принципу гуманізму у наступній редакції: «1) особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання або застосовано захід кримінально-правового характеру, необхідний

і достатній для її виправлення та попередження вчинення нових злочинів... » [37]. У статті 1 КК Литовської республіки закріплено, що КК – єдиний Кримінальний закон, чиє призначення – засобами кримінального права захищати права та свободи людини та громадянина, інтереси суспільства та держави від злочинних діянь [39]. Тобто, в положеннях кримінального законодавства окремих зарубіжних країн досить багато спільного із змістом принципу гуманізму, відображеного в нормах КК України. Тільки в КК України немає безпосередньої норми, посвяченій принципу гуманізму та іншим принципам кримінального права.

Слід зазначити, що під час розробки КК України 2001 р. було декілька проектів, зокрема альтернативний проект КК України №1029-1 від 15.05.1998 р. [42]. В окремих статтях першого розділу проекту розкрито значення деяких принципів кримінального права, зокрема законності, рівності громадян перед законом, особистої винної відповідальності. Принцип гуманізму простежується в окремих статтях проекту, як і в чинному КК України, але були також положення, які відрізняються. Тлумачення норм і термінів передбачає, в тому числі, захист прав потерпілого від караного діяння та його наслідків (п. «г», ч. 2, ст. 10). Одним з обставин, що виключають караність протиправної дії або бездіяльності, виступає кримінально-правовий компроміс між потерпілим і особою, яка вчинила діяння (ст. 44) (замість «примирення з потерпілим» як в ст. 46 КК України). Покарання, крім відплати за вчинене, має на меті: захист особистості, суспільства та держави; виправлення та ресоціалізацію засудженого; попередження караних діянь. До фізичних осіб, які вчинили карні діяння, може застосовуватися, зокрема кримінальна реституція (ч. 1, ст. 55). Особи, які не вчинили караних діянь і необґрунтовано притягнуті до кримінальної відповідальності, підлягають реабілітації. У зв’язку з чим останні мають право на кримінально-правову реституцію, тобто ім’ям України судове визнання факту незаконного засудження, повне відновлення у всіх правах і вибачення відповідних установ виконавчої або судової влади, про що

повідомляється в засобах масової інформації (ст. 90). Крім того, закріплено положення, відповідно до якого амністія не може бути застосована щодо особи, яка не відшкодувала матеріальні та моральні збитки потерпілому та не покаялася у вчиненому (ч. 2 ст. 91), а також інші прояви принципу гуманізму.

Однак чинний КК України від 05.04.2001 р. був прийнятий на основі проекту КК України №1029 від 12.05.1998 р. [41], в якому закріплення принципів в окремих статтях не передбачувалось.

Проаналізувавши законодавчо закріплені ознаки принципу гуманізму, можна виділити схожі положення у КК України. Особі, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки складу злочину, має бути призначено покарання, необхідне, достатнє для її виправлення та попередження вчинення нових злочинів такою особою, а також іншими, або слід застосувати до неї іншу міру кримінально-правового характеру, доцільну в аспекті економії каральних заходів. Покарання й інші заходи кримінально-правового характеру застосовуються залежно від характеру та ступеня тяжкості вчиненого суспільно небезпечного діяння, тяжкості шкоди та шкоди, заподіяної потерпілому, враховуючи характеристику та поведінку особи, яка вчинила таке діяння, у момент його вчинення; а також постзлочинну поведінку (прояви гуманності або жорстокості щодо потерпілого та третіх осіб). Мета таких заходів не у тому, щоб спричиняти надмірні фізичні страждання або принижувати людську гідність. Вони необхідні тільки у кількості, невіддільній від певного виду покарання за певне діяння.

До прихильників законодавчого закріплення принципів, зокрема принципу гуманізму відносяться: Н.А. Бєляєв, В.В. Мальцев, В.О. Гацелюк, Ю.Є. Пудовочкін, С.С. Пірвагідов, Ю.С. Резнік, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий та інші дослідники. На думку В.В. Мальцева, «Формування змісту кримінального законодавства відбувається при безумовному впливі на цей процес ідей суспільної правосвідомості: справедливості, рівності, гуманізму, вини та законності. Тому принципи не можуть не відображати зміст

зазначених ідей. Не можуть вони також перебувати поза кримінальним законодавством» [313, с. 233;105, с. 23; 85, с. 44].

М.І. Хавронюк пропонує закріпити принципи законності, рівності громадян перед законом, гуманізму, вини, справедливості, індивідуалізації покарання, особистого характеру кримінальної відповідальності, невідворотності кримінальної відповідальності. Зокрема стаття 2-7 КК України «Принцип гуманізму» запропонована вченим у наступній редакції: «Закон про кримінальну відповідальність забезпечує охорону людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки як найвищої соціальної цінності; особі, яка вчинила злочин, суд призначає покарання, необхідне і достатнє для її виправлення і попередження нових злочинів; у випадках, передбачених цим Кодексом, допускається звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання чи його відбування, а також заміна покарання більш м'яким; покарання та інші кримінально-правові заходи, що застосовуються до особи згідно з цим Кодексом, не можуть мати своїм змістом завдання фізичних страждань чи приниження людської гідності» [294]. Ю.Є. Пудовочкін і С.С. Пірвагідов запропонували наступну авторську редакцію статті: «особі, визнаній винною у вчиненні злочину, має бути призначено покарання чи інший захід кримінально-правового впливу, мінімально необхідний і достатній для її виправлення та попередження вчинення нових злочинів. За особою, яка вчинила злочин, зберігаються гарантовані їй законодавством і міжнародними нормами права та свободи» [207, с. 233].

Підсумувавши аргументи вчених-прихильників законодавчого закріплення принципів, можна викласти їх наступним чином: закріплення принципів, у тому числі принципу гуманізму, у КК України буде впливати на суб'єктів кримінальних правовідносин, переконуючи їх у принциповій змістовності КК України. Завдяки цьому досягається легітимність Закону та опосередковано попереджається вчинення злочинів. Прихильники закріплення принципів, зокрема принципу гуманізму, у КК України аргументують це тим,

що тільки законодавчо закріплений принцип може впливати на правозастосовну практику та розглядатися як юридичний. Принцип гуманізму як норма КК України буде містити поняття такого принципу, його ознаки та межі застосування. Суддям слід буде керуватися ним при винесенні рішення у рамках, визначених законом. У частині реалізації принципів виключається аналогія права, яка існує у практиці застосування права при законодавчій забороні аналогії закону.

Законодавче закріплення принципу гуманізму відображало би турботу та бачення людини у пріоритетному положенні для КК України, оскільки кожна його норма – прояв загальної превенції для людей (громадян, осіб без громадянства, іноземців).

Але до джерел кримінального права України відносять Конституцію України, міжнародні акти, рішення ЄСПЛ, КК України. Деякі вчені також відносять доктрину (особливо у англосаксонській системі права). КК України – не єдине джерело, яке використовують у кримінальному праві, і не єдиний засіб втілення ідей політики у правозастосовну практику.

У принципів інше призначення. Як зазначає І.В. Коршиков, «включення їх (принципів) у систему кримінального законодавства як окремих норм-принципів, закріплених у конкретних статтях КК, нічого не змінить... Не принципи, а безпосередні кримінально-правові норми охороняють суспільні відносини. Принципи як основні вимоги, які реалізуються нормами кримінального права та відображають кримінально-правову політику держави, надають законотворчій діяльності цілеспрямований стабільний характер (переклад наш – Л.Т.)» [150, с. 44]. Призначення принципу гуманізму у тому, щоб сприяти охороні прав людини, обґрунтовувати необхідність кримінально-правової заборони.

Відсутність безпосереднього законодавчого закріплення норми не знижує значення правових принципів. Вони відіграють роль визначальних засад у кримінальній політиці та кримінальному праві, визначають їх дух і сенс,

впливають на правозастосовну діяльність відповідних органів, а також на поведінку громадян. Отже, існує взаємозв'язок, взаємодія між самими принципами кримінального права [240, с. 94-97].

Як зазначає В.К. Грищук, відсутність у КК України спеціального розділу, де були б текстуально закріплені принципи кримінальної відповідальності, не означає, що вони не містяться в нормах його різних розділів. Принципи кримінально-правової відповідальності людини можно розглядати як правові аксіоми. Аксіоматично їх значущість не залежить від того, які види принципів розглядає той чи інший вчений [113, с. 528]. Також їх значущість не залежить від того чи закріплені вони в окремій статті КК України.

Інший контраргумент щодо законодавчого закріплення принципів *пов'язаний із нагромадженням змін у законодавстві.* У наш час за величезною кількістю змін законодавства не встигають стежити ні юристи, ні пересічні громадяни, що свідчить про правовий хаос і нестабільність держави. Крім того, норми порушують, навіть якщо вони закріплені у законі. Як зазначив М.В. Бавсун, «немає сумнівів, що застосовувані засоби впливу на осіб, які вчинили злочин, повинні бути законними, справедливими і гуманними. Однак очевидно, що запропонована у законі сукупність основоположних думок – не вичерпна (переклад наш – Л.Т.)» [74]. Науковець визнає, що, крім законодавства, існують інші регулятори суспільних відносин.

Як окрема норма **(безпосереднє вираження змісту принципу)** у КК України принцип гуманізму законодавчо не визначений[46]. Однак це не перешкоджає дослідженню принципу гуманізму наукою кримінального права; його реалізації у правозастосуванні та правотворчості. Водночас визначення

[46] Людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України. Ця стаття належить до основ суспільного та державного ладу, який закріплюється Конституцією, вона є нормативно-юридичним фундаментом гуманістичної спрямованості розвитку суспільного та державного життя в Україні, «задає тон» усім наступним конституційним приписам, які відображають реальний або бажаний стан людини в українському суспільстві. Оскільки принцип гуманізму відбивається у Конституції України, а її норми – це норми прямої дії, значить і принцип гуманізму як норма-принцип Конституції України безпосередньо впливає на право та кримінальне законодавство України. Кожен принцип пов'язаний з правами людини та виступає допоміжним засобом їх захисту, способом відновлення соціальної справедливості. У кримінальному законодавстві принцип гуманізму проявляється у всебічній охороні особистості, її прав і інтересів від злочинних посягань [208, с. 57].

принципу гуманізму у кримінальному законодавстві не вирішує питань, пов'язаних із сутнісним змістом цього поняття.

Що більше норми законодавства відповідають змісту принципів кримінального права, то сильніше впливають на правотворчість та правозастосування ідеї справедливості, рівності, гуманізму, вини та законності. Відсутність безпосереднього законодавчого закріплення норми не знижує значення правових принципів. Вони відіграють роль першооснов у кримінальній політиці та кримінальному праві, визначають їх дух і сенс, впливають на правозастосовну діяльність відповідних органів і поведінку громадян. Отже, існує взаємозв'язок і взаємодія між принципами кримінального права.

Є прихильники закріплення принципів *у Преамбулі* КК України, наприклад І.В. Коршиков зазначає: «У преамбулі повинні бути виражені вимоги принципових правових ідей, які необхідно реалізувати нормами галузевого законодавства» [150, с. 50]. І. В. Коршиков пропонував закріпити Преамбулу у наступній редакції: «Законодавчі органи Російської Федерації, виступаючи від імені народу Російської Федерації для охорони суспільних відносин від злочинних посягань, приймають дійсний Кодекс, норми якого засновані на загальнолюдських принципах гуманізму і справедливості, а також законності, особистої винуватої відповідальності, рівності громадян перед законом» [150, с. 54]. Серед українських науковців В.О. Туляков в Преамбулі КК України пропонував закріпити посилання на конституційну обумовленість кримінально-правової заборони, зв'язаність з нормами Конституції держави і міжнародно визнаними основними принципами і фундаментальними свободами людини і громадянина [271, с. 309]. Також Преамбулу пропонувала внести А.С. Оцяця у редакції: «головними пріоритетами та метою існування кримінального закону є правове забезпечення охорони духовності і свободи, рівності і солідарності, людського розвитку і гідності, громадського суспільства та демократії, єдності і правової держави, сучасної української державності,

міжнаціональної і міжконфесійної злагоди, взаємної поваги і толерантності, справедливості і добра» [187, с. 196].

У Кримінальних кодексах деяких зарубіжних країн є така практика. Наприклад КК Іспанії містить вступний розділ, у якому передбачені фундаментальні питання притягнення до кримінальної відповідальності. Зокрема, у ст. 1 КК Іспанії зазначено, що «не є караною дія або бездіяльність, яка не вважалася злочином або проступком відповідно до Закону, виданого до її вчинення. Заходи безпеки можуть застосовуватися у випадках, прямо передбачених законом. Якщо Суд або Трибунал отримає відомості про дію або бездіяльність, яка не є караною за законом, але заслуговує покарання, то він повинен утриматися від провадження у даній справі та подати на розгляд Уряду докази, за якими це діяння вимагає застосування кримінальної санкції. Аналогічно на розгляд Уряду надають докази щодо скасування чи зміни норми або помилування особи, незалежно від виконання вироку, коли відповідно до Закону є караною дія або бездіяльність, яка, на думку Суду або Трибуналу, заслуговує суворішого покарання з урахуванням шкоди, заподіяної правопорушенням, і особистості злочинця. Якщо подається прохання про помилування, і в резолюції Суду або Трибуналу вказано, що виконання покарання може порушити право на процес без необов'язкових відстрочок, виконання покарання повинно бути припинене до вирішення питання про помилування. Також Суд або Трибунал може призупинити виконання покарання, доки не буде вирішено питання про помилування, якщо внаслідок виконання вироку мета помилування стане недійсною (переклад наш – Л.Т.)» [40].

Протиріччя такого рішення зводяться до наступних тез: законодавча техніка формулювання галузевого законодавства не має практики виділення Преамбули; у Преамбулу зазвичай не вносяться зміни. Така законодавча техніка властива конституційному, міжнародному праву, а також окремим

Законам України. Однак, уявляється, вона найбільше відповідала би суті та призначенню принципів, зокрема принципу гуманізму.

Для того щоб попереджувальне значення принципів, зокрема принципу гуманізму, реалізувалося, необхідно, щоб громадяни знали про них і розуміли їх тлумачення. З огляду на це можна констатувати, що у деяких кримінальних законах пострадянських країн для принципу гуманізму відведено окремі статті, а в інших – він відображується у різних положеннях кримінального законодавства (як і в КК України). Це не применшує значення принципу гуманізму у кримінальному праві та не зменшує труднощів, пов'язаних із реалізацією принципу гуманізму у правозастосуванні[47].

Сутність принципу гуманізму глибша. Як зазначила І.А. Кузнєцова, «принципи кримінального права як основні ідеї правосвідомості мають стійкий характер, утворюють систему керівних засад кримінального закону, наповнюють своїм змістом все кримінальне законодавство (переклад наш – Л.Т.)» [156]. Аналізуючи норми КК України, можна дійти до висновку, що здебільшого вони відображають принципи кримінального права, у тому числі принцип гуманізму. Таким чином, принципи сприяють узгодженню системи кримінального права.

Проаналізувавши погляди на форми закріплення принципу гуманізму у кримінальному законі, найбільш раціональним уявляється його закріплення у Преамбулі КК України, оскільки вона визначає зміст норм КК України у цілому і подальше реформування його тексту, що спирається на закладений у Преамбулі концепт.

---

[47] Навіть якщо передбачити відповідальність за порушення принципу (наприклад, передбачити статтю «Умисне порушення права на гуманізм» як кримінальний проступок у майбутньому Законі України «Про відповідальність за кримінальні проступки» або навіть у КК України (розділ 5, ст. 183-1) і встановити певний захід кримінально-правового характеру за вчинення такого діяння, наприклад штраф, громадські або виправні роботи, громадський осуд тощо). Об'єкт – суспільні відносини з охорони особистих прав і свобод людини та громадянина (як аналог розділу 5 КК України). Об'єктивна сторона – прийняття рішення, яке порушує право на гуманізм потерпілого, особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, що має ознаки складу злочину, третьої особи. Суб'єкт – спеціальний, а саме правозастосувач (правозастосувачами слід вважати: суди, правоохоронні органи, органи прокуратури, органи внутрішніх справ). Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини. Суспільна небезпека обумовлюється численними порушеннями збалансованої реалізації принципу гуманізму. Останнє додасть ще одну заборону, яка буде порушуватися, як і багато інших «... оскільки людина схильна до порушення заборон» (Дж. Ф. Шелі).

Пропонується наступна редакція Преамбули: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України, загальновизнаних принципах та нормах міжнародного права, загальних принципах права (законності, рівності, справедливості, гуманізму).

Кримінальний кодекс України регулює питання встановлення доцільного та гуманного обмеження прав та свобод суб'єктів кримінального правопорушення» *(див. додаток З).*

З метою погодження положень КК України із запропонованою Преамбулою, завданнями КК України та оптимізації кримінально-правової політики та сприянню єдності підходів у реалізації принципу гуманізму пропонується внести зміни до ст. 45, 46, 47, 48, 69, 75, 79, 81, 82, 86, 87 КК України щодо можливості застосування звільнення від кримінальної відповідальності, більш м'якого покарання, ніж передбачено кримінальним законом, умовно-дострокового звільнення також щодо осіб, які вчинили корупційне правопорушення, оскільки положення вищезазначених статей не відповідають принципам кримінального права, зокрема рівності, пропорційності та гуманізму щодо осіб, які вчинили корупційні правопорушення *(див. додаток З).*

2.2. Застосування кримінального права: гуманістичний зріз

Добровільне дотримання кримінально-правових норм саме по собі забезпечує досягнення поставлених кримінальним законодавством завдань. Застосування норм кримінального закону відбувається, коли кримінально-правова заборона порушується [288, с. 199].

Правозастосовна діяльність – це організаційне вираження застосування права, що становить систему різнорідних правозастосовних дій основного та додаткового характеру, виражених у правозастосовних актах [65, с. 367].

Правозастосування, як і правотворчість, відштовхується від концептуальних питань, пов’язаних з реалізацією принципу гуманізму і ґрунтується на відповідних положеннях чинного законодавства. Правозастосування враховує особливості гуманізму як ідеї, в основі якої лежить примат прав людини; як принципу кримінального права, реалізованого щодо суб’єктів кримінальних правовідносин (особи, яка вчинила злочин, потерпілого, третіх осіб і держави), а також взаємозв’язків принципу гуманізму з іншими принципами і філософськими категоріями з урахуванням завдань кримінального законодавства (ст. 1 КК України), зокрема охорони прав і свобод людини та громадянина до вчинення злочину; захисту – у разі вчинення особою злочину.

Правозастосування починається зі спостереження, аналізу та оцінки (*кримінально-правової кваліфікації*) правомірної, злочинної та незлочинної поведінки особи. У контексті завдань дослідження, кваліфікацію слід здійснювати точно, об’єктивно, системно та повно, тримаючи у фокусі баланс реалізації принципу гуманізму щодо кожного суб’єкта кримінально-правових відносин. Для цього необхідно оцінити наявність у діянні особи складу злочину, розмежувати із суміжними складами злочинів (якщо є), розглянути можливі конкуренції та колізії кримінально-правових норм, вирішити їх, за необхідності звернутися до бланкетних норм, встановити наявність обставин, які виключають злочинність діяння, наявність обставин для звільнення особи від кримінальної відповідальності (вчинення злочину вперше або повторно, відшкодування моральних та (або) матеріальних збитків; діяльне каяття у вчиненні злочину; допомога правоохоронним органам у розкритті злочину), характер і ступінь тяжкості злочину, характеристики особи, яка вчинила злочин (вік на момент вчинення злочину, усвідомлення тяжкості діяння та наслідків, що настали), та інше.

У першу чергу необхідно оцінити, чи наявний у вчиненому діянні склад злочину, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної

відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений КК України.

Склад злочину характеризується об'єктивними та суб'єктивними ознаками. Необхідно оцінити чи порушило вчинене особою діяння суспільні відносини, які охороняються КК України ***(об'єкт);*** які саме суспільні відносини порушені; чи заподіяно шкоду конкретним потерпілим; оцінити порушення основного та додаткового об'єкта (якщо злочин багатооб'єктний). Але у практиці правозастосування нерідко зустрічаються випадки ігнорування необхідності встановлення та оцінки об'єкта як елемента складу злочину. При цьому порушується гуманістичний концепт презумпції невинуватості, яка закріплена ст. 62 Конституції України, ч. 2 ст. 2 КК України, та є одним з найбільш гуманістичних положень сучасного законодавства. Вона полягає в тому, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду. Відсутність хоча б одного елемента складу злочину означає відсутність у діянні складу злочину в цілому та підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Крім того, з огляду на кількість конкуруючих норм, суміжних складів у КК України та неузгодженість санкцій статей, неправильне або помилкове встановлення об'єкта злочину може надалі призвести до призначення більш суворого покарання особі та порушити реалізацію принципу гуманізму.

Далі необхідно оцінити об'єктивну сторону злочину. А саме: факт вчинення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності); факт настання суспільно небезпечних наслідків у результаті вчинення діяння та визначення їх характеристик; встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діянням і наслідками[48]; особливості способу вчинення злочину; знаряддя; обстановки;

[48]Ознаки складу злочину класифікують на обов'язкові та факультативні. Діяння завжди обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу злочину. Наслідки, а також причинно-наслідковий зв'язок між суспільно небезпечним діянням і наслідками обов'язково встановлювати тільки в матеріальних складах злочину (наприклад ст. 115 КК України). У формальних складах досить встановити вчинення суспільно-небезпечного діяння, а в усічених складах – лише певну частину діяння (ст. 129 КК України).

часу; також звернути увагу на обов'язковість або факультативність встановлення способу, часу, обстановки, знаряддя в конкретному складі злочину. Кожна ознака може вплинути на кваліфікацію діяння, та, відповідно, гуманістичність кримінальної відповідальності.

Якщо дія або бездіяльність формально містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не спричинила та не могла спричинити істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК України), таке діяння не є злочином (поведінка особи, яка вчинила таке діяння не бажана, але кримінальна відповідальність за неї не настає).

Точна, повна та систематизована оцінка об'єктивних ознак сприятиме оцінці ***суб'єктивних ознак (ознак суб'єкта та суб'єктивної сторони злочину).***

Кримінальній відповідальності за злочин підлягає тільки фізична осудна (яка могла усвідомлювати свої діяння та керувати ними) особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності (загальний вік – 16 років (ст. 18 КК України), знижений – 14 років (за вичерпний перелік злочинів, визначених в ч. 2 ст. 22 КК України). Кожній людині слід знати, що вбивати, красти, пригнічувати волю іншої людини за допомогою насильства, обману, погроз, шантажу, свого або чужого авторитету та інше, порушувати громадський порядок і моральність – незаконно. КК України з масою змін, бланкетних норм і оціночних понять – складний для сприйняття документ, особливо коли йдеться про молоду людину без достатнього життєвого досвіду і знань. У таких ситуаціях складно говорити про вчинення злочину як вільного волевиявлення особи. Про злочини по суті, загальнокримінальні злочини, які виникають з Божих Заповідей і загальнолюдських моральних норм, – необхідно знати кожному і нести відповідальність за вчинення таких діянь.

Для оцінки суб'єктивної сторони злочину необхідно встановити форму вини як обов'язкову ознаку складу, а також мету та мотив. Для найбільш точної

та повної кваліфікації в контексті суб'єктивного ставлення у вину, необхідно встановити максимальну кількість об'єктивних обставин злочину; провести спостереження за поведінкою обвинуваченого (підозрюваного), потерпілого (якщо є); спостерігати за реакцією на певні питання; зіставити аналіз об'єктивних обставин і психоемоційних реакцій обвинуваченого (підозрюваного) з характеристиками форм вини, передбаченими КК України (починаючи від казусу та закінчуючи прямим умислом)[49].

Суб'єктивне ставлення у вину, яке прямо не закріплено, але випливає з положень КК України (ст. 19, 20, 23-25), є проявом свободи як найвищої гуманістичної цінності, оскільки особа підлягає кримінальній відповідальності за вчинені діяння тільки тоді, коли усвідомлює їх злочинний характер, передбачає суспільно-небезпечні наслідки, які можуть настати (інтелектуальний момент), і приймає рішення вчинити злочинне діяння (вольовий момент). Однак при кваліфікації необхідно враховувати допустимі Законом виключення. Кримінальній відповідальності також підлягають обмежено осудні; особи, які не знають кримінального закону або не розуміють окремих його положень, бланкетних норм (зокрема через безліч змін)[50]. Відповідно до ст. 20 КК України кримінальній відповідальності підлягає особа,

[49] Відповідно до ст. 23-25 КК України вина відображується у формі умислу або необережності. Умисел класифікують на прямий і непрямий. За наявності прямого умислу особа, яка вчинила злочин усвідомлює злочинний характер свого діяння (знає або має можливість знати про те, що діяння визначено як злочин у КК), передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків від такого діяння та бажає їх настання (ч. 2 ст. 24 КК України). При непрямому умислі особа, яка вчинила злочин усвідомлює злочинний характер свого діяння, передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків від такого діяння; не бажає, але свідомо допускає настання наслідків; байдуже ставиться до наслідків (ч. 3 ст. 24 КК України). Необережність класифікують на злочинну самовпевненість і злочинну недбалість. Злочинна самовпевненість означає, що особа, яка вчинила злочин, передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховує на їх запобігання (ч. 2 ст. 25 КК України). Злочинна недбалість означає, що особа, яка вчинила злочин, не передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була та могла їх передбачити (ч. 3 ст. 25 КК України).

[50] Відповідно до інформаційно-аналітичних матеріалів за результатами опитування експертів у 2016 році значним, на думку 74% експертів, є вплив такого фактора неефективних законодавчих рішень у сфері кримінально-правового регулювання як недостатній рівень юридичної техніки. Негативний вплив на ефективність кримінально-правового регулювання на правозастосовчому рівні чинить надмірна мінливість законодавства. Думки експертів щодо цього питання розподілилися у співвідношенні 74% на 25%. Експертні оцінки впливу цього чинника на рівні нагляду за дотриманням законів при проведенні досудового розслідування та на рівні досудового розслідування становили відповідно 59% на 35% і 55% на 40%. На думку 68% експертів актуальною проблемою на правозастосовчому рівні кримінально-правового регулювання є недостатня діяльність з узагальнення судової практики, встановлення типових недоліків судових рішень [135, с. 14].

визнана судом обмежено осудною (яка внаслідок психічного розладу не повною мірою могла усвідомлювати свої діяння та/або керувати ними).

Відповідно до ст. 21 КК України особа підлягає кримінальній відповідальності за злочини, вчинені у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів чи інших одурманюючих речовин. У такому стані особа не може повною мірою усвідомлювати злочинний характер своїх діянь, а також керувати ними (приймати вольове рішення), однак держава не може та не повинна заохочувати широке вживання таких речовин, не реагуючи на дії, вчинені у такому стані, а також шкоду заподіяну потерпілим і третім особам. Презумпція знання закону (незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності) випливає зі ст. 57, 58, 68 Конституції України та втілюється в КК. Відповідно до статті 4 КК України (дія Закону про кримінальну відповідальність у часі (зі змінами, внесеними згідно із Законом №270-VI від 15.04.2008 р.) Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів, починаючи з дня його офіційного оприлюднення, після якого знання закону презюмується.

Притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів зі змішаною формою вини також є прикладом об'єктивного ставлення у вину, оскільки умисел особи був спрямований на діяння, а наслідки настали через необережність. Дані прояви об'єктивного ставлення у вину у кримінальному законодавстві необхідні та допустимі, а також відповідають принципам законності, гуманізму, сприяють досягненню соціальної справедливості та не суперечать завданням КК України [97; 253, с. 96-104].

Норми Особливої частини КК України розраховані на оцінку закінченого злочину, вчиненого виконавцем. ***При кваліфікації незакінченого діяння*** (приготування; замаху, закінченого та незакінченого через залежні та незалежні від особи причини (закінчений та незакінчений замах), необхідно посилатися на ст. 14, 15 КК України. Крім того, необхідно оцінювати, з яких причин особа не довела злочин до кінця. Якщо особа припинила злочин на стадії приготування

або замаху (незакінченого), за умови усвідомлення можливості доведення злочину до кінця, особа підлягає кримінальній відповідальності лише за умови вчинення діяння, яке містить склад іншого злочину (ст. 17 КК України). Дане положення закону стимулює особу відмовитися від доведення злочину до кінця, а також є проявом реалізації принципу гуманізму як щодо особи, яка вчинила злочин (оскільки є підставою звільнення від кримінальної відповідальності за недоведений до кінця злочин), так і щодо потерпілого, третіх осіб та держави (оскільки об'єкту кримінально-правової охорони завдається меншої шкоди).

Відповідно до ст. 68 КК України зі змінами від 15.04.2008 р. передбачений формалізований підхід щодо призначення покарання за ***незакінчений злочин***. За вчинення готування до злочину строк або міра покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті Особливої частини. За вчинення замаху суд призначає покарання не більше 2/3 покарання, передбаченого санкцією статті Особливої частини.

При кваліфікації діяння, вчиненого організатором, пособником, підбурювачем у співучасті необхідно посилатися на відповідну частину ст. 27 КК України, оскільки міра покарання також залежить від ролі особи у вчиненні злочину.

Поряд з кваліфікацією злочину розглядається кваліфікація діянь, вчинених за обставин, що виключають злочинність діяння (склад правомірного діяння). Реалізація принципу гуманізму проявляється у застосуванні таких обставин (суспільно корисних (ст. 36, 38, 39 КК України) або допустимих (ст. 37, 40, 41, 42, 43 КК України), за умови неперевищення меж допустимості[51]. Зокрема у ППВСУ «Про судову практику у справах про необхідну оборону» №1 від 26.04.2002 р. зазначено, що «право кожного на необхідну оборону від

[51] «Правомірна поведінка може характеризуватися як суспільно необхідна, корисна в якій зацікавлена держава та суспільство або як соціально допустима» [306, с. 77].

суспільно небезпечного посягання є важливою гарантією реалізації конституційних положень про непорушність прав та свобод людини і громадянина, про невід'ємне право кожної людини на життя, недоторканність її житла й майна, а також забезпечує умови для захисту суспільних інтересів та інтересів держави» [52].

Схожість злочинів і обставин, що виключають злочинність діяння, полягає лише в їх зовнішніх ознаках (об’єктивна сторона). Водночас при здійсненні аналізованих діянь не порушується об’єкт кримінально-правової охорони, а також відсутня вина.

Крім правомірної та злочинної поведінки, з кримінальним правом стикається також сфера, яка не охоплена ними, зокрема невинувате заподіяння шкоди, поведінка неосудних і частково осіб, які не досягли віку настання кримінальної відповідальності. Така поведінка не може бути охарактеризована з позицій правомірної або злочинної поведінки. Незважаючи на те, що суб’єкту злочину немає, шкоду заподіяно охоронюваним кримінальним законом відносинам, отже державі слід відреагувати на таке діяння. Але кримінальну відповідальність такі особи не несуть [177, с. 500-501; 55].

Для попередження вчинення злочинів держава на рівні закону дозволяє відступити від абсолютних заборон посягань на власність, здоров’я та навіть життя людини. Соціально допустиму поведінку (зміна обстановки та інше) в контексті реалізації принципу гуманізму слід розглядати досить умовно, оскільки у держави немає інших засобів для протидії вчиненню злочинів. Хоча подібні вчинки допускають заради суспільної та державної користі, але при виконанні, наприклад, спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації (ст. 43 КК України), – заподіюється шкода охоронюваним кримінальним законом правам та інтересам. Допускається у процесі виконання такого завдання вчиняти злочини невеликої та середньої тяжкості, а також тяжкі злочини з необережності (зокрема ч. 1, 2 ст. 120, ч. 1 ст. 127, ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 153, ч. 2

ст. 154, ч. 1 ст. 155, ч. 1 ст. 156, ч. 3 ст. 296, ч. 4 ст. 298, ч. 2 ст. 301, ч. 2 ст. 302, ч. 1 ст. 303, ч. 2 ст. 311, ч. 1 ст. 315, ч. 1 ст. 317, ч. 3 ст. 321 КК України – умисні злочини середньої тяжкості, які заподіюють шкоду здоров'ю; честі та гідності; пригнічують свободу потерпілих (зокрема статеву свободу); зазіхають на авторитет держави та моральність суспільства в цілому. Держава готова поступитися фундаментальними гуманістичними правами, свободою та безпекою своїх громадян, моральністю заради безпеки.

Однак уявляється, що соціально допустиму поведінку (зміна обстановки та інше) не можна розглядати як відповідну гуманізму та справедливості. Це відступ від принципу гуманізму, адже у держави немає інших засобів для попередження злочинної діяльності. При кваліфікації необхідно пам'ятати, що подібні відступи допускають з метою забезпечення прав і свобод людини, а не навпаки.

Вчинення суспільно-небезпечного діяння, яке містить ознаки складу злочину з перевищенням меж необхідної оборони, не виключає злочинність діяння, але істотно пом'якшує відповідальність особи.

За умисне протиправне заподіяння смерті іншій особі (вбивство, передбачене ст. 115 КК України) суд призначає покарання у вигляді позбавлення волі від 7 до 15 років. За заподіяння смерті з перевищенням меж необхідної оборони (ст. 118 КК України) суд призначає покарання у вигляді позбавлення волі до 5 років.

За вчинений злочин особа підлягає кримінальній відповідальності, що також відображує реалізацію принципу гуманізму щодо держави, третіх осіб і потерпілих. Водночас заподіяння допустимої шкоди у стані необхідної оборони у практиці правозастосування часто кваліфікують як суспільно-небезпечне діяння; також заподіяння шкоди з перевищенням необхідної оборони фактично кваліфікують в рамках складу, без пом'якшуючих обставин, що порушує реалізацію принципу гуманізму стосовно таких осіб.

Кваліфікація згодом впливає на міру покарання, а також інших заходів кримінально-правового характеру, тому, на думку В.О. Навроцького, «...гуманізм права, прагнення забезпечити повну реалізацію законних прав та інтересів учасників процесу проявляється в тому, що зміна кваліфікації, яка веде до погіршення стану особи, діяння якої підлягає оцінці можливо тільки за умови повторності необхідних процесуальних дій, повернення справи на попередню стадію кримінального процесу» [177, с. 105], що визначає зміст принципу стабільності кримінально-правової кваліфікації. Відповідно, при здійсненні оцінки поведінки особи, необхідно максимально враховувати права людини.

Якщо ж у діянні особи міститься склад злочину, правозастосовна діяльність переходить до оцінки постзлочинної поведінки особи і підстав для **звільнення від кримінальної відповідальності** (ст. 44-49 КК України). Правозастосувачу слід звернути увагу на тяжкість вчиненого злочину, форму вини, чи вчинено злочин вперше, каяття особи у вчиненому, надання допомоги у розслідуванні злочину, відшкодування збитків потерпілому, примирення з потерпілим та інші обставини. Застосування звільнення від кримінальної відповідальності як прояв реалізації принципу гуманізму не означає будь-якої поблажливості щодо особи, яка вчинила злочин, і в окремих випадках, може більше сприяти виправленню особи, ніж каральні заходи; а також сприяти відновленню прав потерпілого. Реалізація принципу гуманізму при звільненні від кримінальної відповідальності у зв’язку із закінченням строків давності пов’язана з тим, що особі намагаються дати ще один шанс виправитися. Законодавець встановлює залежність тривалості строків давності від категорії (тяжкості) злочину. Що вища суспільна небезпека злочину, то тривалішими повинні бути строки давності. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з дійовим каяттям і примиренням з потерпілим пов’язане зі стимулюванням суспільно корисної поведінки особи, яка вчинила злочин (щоб

сприяти прийняти рішення про допомогу слідству у розкритті злочину, визнати свою вину, відшкодувати шкоду потерпілому) [51].

Однак надмірне застосування звільнення від кримінальної відповідальності у сучасній практиці виправленню і запобіганню вчиненню злочинів не сприяє. У цілому по країні за період з 01.01.2014 р. по 31.12.2014 р. 99997 постанов і вироків у кримінальних провадженнях передбачають звільнення особи від кримінальної відповідальності, виходячи з даних пошукової системи єдиного державного реєстру судових рішень, з 01.01.2015 р. по 05.05.2015 р. таких рішень вже – 33040, в той час як за період з 01.01.2011 р. по 31.12.2011 р., таких постанов і вироків було 30443 [61].

Необхідно розмежовувати передбачені КК випадки звільнення від кримінальної відповідальності і випадки, коли відповідно до закону вона взагалі неможлива: ч. 2 ст. 11, ч. 2 ст. 19, ст. 22 КК України, розділ VIII Загальної частини КК України, норми розділу XI, ст.ст. 104, 105, 107 Загальної частини КК України, а також випадки, коли особа не підлягає такій відповідальності (ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396 КК України) [51, п. 1].

Особу можна звільнити від кримінальної відповідальності лише за наявності визначених у законі умов і підстав. Умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення нею суспільно-небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України. Вичерпний перелік правових підстав наведено у ч. 1 ст. 44 КК України, а також на підставі ЗУ «Про амністію» чи акта помилування. Підставою може бути або певна поведінка особи після вчинення злочину, яку держава заохочує (ст.ст. 45, 46, 31 КК України), або настання певної події (ст.ст. 48, 49 КК України) [51, п. 2]. Тобто, особа вчиняє злочин, суспільно-небезпечне, винне, протиправне діяння. Діяння і залишається суспільно-небезпечним. Цього неможна змінити. Особа звільняється на підставі позитивних змін в посткримінальній поведінці, тобто міра гуманізму, яку така особа реалізує щодо потерпілого, суспільства чи держави (ст.ст. 45, 46 КК України). Або суспільство проявляє гуманізм щодо

особи, яка вчинила злочин (ст.ст. 47 КК України), тобто бере її на поруки, застосовує щодо неї заходи виховного характеру, чим протидіє вчиненню нею злочинів. Внаслідок цього особа не є суспільно-небезпечною. Не діяння, а саме особа, яка вчинила злочин. Заохочується саме посткримінальна поведінка. Але є випадки, коли за суспільно-небезпечне діяння, яке має ознаки складу злочину, не можна застосувати до особи, яка вчинила злочин ні заходи кримінально-правового характеру, ні призначити покарання.

Зокрема, 14.05.2010 р. засуджена С. (1989 року народження, без освіти, не працююча, не заміжня, є малолітня дитина) прийнята на громадські роботи по благоустрою селищної ради на підставі вироку Білогірського районного суду АР Крим від 16.03.2010 р., який засудив її за ч. 1 ст. 185 КК України до 80 годин громадських робіт. 16.03.2010 р. С. ухилилась від призначеного судом покарання, чим вчинила злочин передбачений ч. 2 ст. 389 КК України. Санкцією ч. 2 ст. 389 КК України передбачені такі покарання як: обмеження волі та арешт. Арешт не можна застосувати до жінки з дитиною до 7 років [6, ч. 3 ст. 60]. Обмеження волі не можна застосувати до жінки з дитиною до 14 років [6, ч. 3 ст. 61]. Дитині жінки, яка вчинила злочин, 2 роки. Жодне з покарань, зазначених в санкції ч. 2 ст. 389 КК не може бути призначено. Відповідно до ППВСУ від 24.10.2003 №7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» [51, п. 8] суд не вправі перейти до більш м’якого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути до неї застосовані. У таких випадках суд, за наявності до того підстав, повинен звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засуджену від покарання. Вироком Білогірського районного суду від 18.01.2011 р. АР Крим, справа №1-27/11 засуджена за ст. 389 ч. 2 КК України звільнена від покарання, але у вироку не вказано на якій підставі.

Це яскравий приклад неможливості застосування заходів кримінально-правового характеру та неможливості призначення покарання, тобто

відсутність можливості реалізувати форми кримінальної відповідальності, засоби кримінально-правового впливу, засоби заохочення тощо. Простежується абалансованість реалізації принципу гуманізму щодо суспільства, держави та потенційних потерпілих. Діяння вчинено, а притягнути до кримінальної відповідальності немає можливості. Неможливість призначити покарання за ППВСУ прирівняне до звільнення від кримінальної відповідальності. Таким чином, ППВСУ розширює тлумачення поняття звільнення від кримінальної відповідальності, адже розглянута підстава не закріплена у КК України. Таке звільнення знаходиться в колізії з положенням про заборону аналогії кримінального закону [6, ч. 4, ст. 3], адже у КК України немає поняття незастосування кримінальної відповідальності та не передбачено правил призначення покарання у разі неможливості застосування жодного виду покарань у зв'язку зі станом чи віком особи яка його вчинила. Ст. 79 КК України передбачає звільнення від відбування призначеного покарання у виді обмеження волі з випробуванням жінок, які мають дітей віком до семи років. Виникає колізія між ч. 3 ст. 61 КК та ст. 79 КК. Стаття 61 КК передбачає що обмеження волі до жінки з дитиною до 14 років застосувати не можна, а ст. 79 КК передбачає, що таке трапляється. Та в таких випадках, коли призначили покарання у виді обмеження волі, суд може (не зобов'язаний, а може) звільнити від відбування цього покарання [6, ч. 1 ст. 79]. Подолати колізію можливо шляхом внесення змін до законодавства або на підставі колізійних правил (пріоритет закону з вищою юридичною силою, перевага пізніше прийнятого закону [177, с. 390]. Але обидва положення передбачені КК України, в Загальній частині, прийняті в один і той самий час.

Підхід, передбачений статтею 79 КК, як видається, є більш прийнятним, адже певним чином попереджує вчинення особою нового злочину. Суд може покладати на засуджену обов'язки, передбачені у статті 76 КК. Після закінчення іспитового строку, залежно від поведінки засудженої, суд або звільняє її від покарання або направляє для відбування призначеного

покарання. Якщо жінка відмовилася від дитини, не виконує покладених на неї обов'язків тощо, суд направляє засуджену для відбування покарання згідно з вироком. У разі вчинення в період іспитового строку нового злочину, суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 КК [6, ст. 79]. Якщо кримінальний закон передбачає заходи заохочення до жінок з дітьми до певного віку, то не через те, що їм можна вчиняти злочини, а через те, що необхідно виховувати дитину. Якщо жінка не виконує суспільно-корисних функцій матері дитини, то повинна відбути покарання, призначене вироком суду. У такому положенні реалізується реалізація принципу гуманізму щодо потерпілих, щодо суспільства, третіх осіб та держави [237, с. 430].

Термін «незлочинна кримінально-протиправна поведінка» [67] використовується вченими в галузі кримінального права, тому що таку поведінку в КК РФ не передбачено як злочинну, на відміну від КК України, що породжує неможливість реагувати на неї кримінально-правовими заходами, але порушення кримінально-правових норм є. Тобто ця поведінка є кримінально-протиправною через те, що особа повинна понести кримінальну відповідальність за певні діяння. Таким чином, кримінально-протиправна поведінка засуджених має подвійну юридичну природу. З одного боку, це правопорушення (ухилення від громадських робіт, як в прикладі судової практики). З іншого боку – юридичний факт, який призводить до зміни існуючого кримінально-правового відношення, адже особа повинна відбувати покарання та скоює інше діяння, з ознаками злочину, за яке повинно бути призначене покарання та приєднане до того покарання, яке особа повинна відбути.

Як показує, приклад судової практики засуджена С. не сприйняла реалізацію принципу гуманізму щодо неї на підставі виконання нею суспільно-корисної функції матері малолітньої дитини. Посткримінальні характеристики особи впливають на оцінку вже вчиненого злочину. Через деякий час С. знову вчинила злочин. За станом на 12.04.2014 р. відбувала покарання у

Чорноморській виправній колонії управління Державної пенітенціарної служби України в Одеській області (№74), призначене Білогірським районним судом АР Крим від 20.02.2012 року за ст.ст. 185 ч. 2, 185 ч. 3, 70 ч. 1 КК України у виді позбавлення волі строком на 3 роки 6 місяців. До неї знову застосували заохочувальні норми (на підставі виконання нею суспільно-корисної функції матері малолітньої дитини). Ухвалою колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 27.11.2012 р. засудженій С. пом'якшили покарання до 3 років 5 днів позбавлення волі. Надмірна м'якість розбещує. Жодна заохочувальна норма, яка застосовувалась до засудженої не досягла бажаного результату. Засуджена не виправилася, продовжувала вчиняти злочини, в тому числі з ознаками рецидиву, а до неї продовжують застосовувати заохочувальні норми, посилаючись тільки на формальні права, так як формальних обмежень застосування заохочувальних норм до таких осіб не передбачено.

Це яскравий приклад прояву абалансованої реалізації принципу гуманізму (тобто реалізація принципу гуманізму тільки до одного суб'єкту кримінально-правових відносин, в данному випадку до особи, яка вчинила злочин), тому що: в КК України передбачені заохочення для жінок, які мають дітей певного віку (а саме неможливість застосування арешту та обмеження волі). У санкції ч. 2 ст. 389 КК інших покарань, крім арешту та обмеження волі, не передбачено. Заміна покарання можлива тільки в межах санкції статті, інше – незаконно. Наявні всі необхідні елементи складу злочину, але призначити покарання не можливо.

Якщо в діянні особи міститься склад злочину, та немає підстав для звільнення від кримінальної відповідальності, правозастосовна діяльність переходить до етапу **призначення покарання**. При призначенні покарання (одного з видів заходів кримінально-правового впливу) суд керується ***загальними засадами призначення покарання***, які визначені, зокрема у ст. 65

КК України. Суд призначає покарання у межах санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України, відповідно до загальних положень, закріплених у Загальній частині КК України, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, обставини, які пом'якшують або обтяжують відповідальність (ст. 66, 67 КК України): вчинення злочину вперше або повторно, характеристики особи до вчинення злочину (чи є на утриманні малолітні або неповнолітні діти та інше), а також постзлочинну поведінку (наприклад, відшкодування шкоди потерпілому).

На підставі ч. 2, ст. 65 КК України особі, яка вчинила злочин призначається покарання необхідне та достатнє для її виправлення та попередження вчинення нових злочинів нею та іншими особами. Призначення покарання відповідно до його цілей сприяє досягненню балансу реалізації принципу гуманізму щодо суб'єктів кримінальних правовідносин.

Примирення, спрощений порядок кримінального переслідування та реалізація гуманізму. Відповідно ч. 5 ст. 65 КК (зі змінами від 13.04.2012 р.) України: «У разі затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини, суд призначає покарання, **узгоджене сторонами угоди».** Відносно категорій злочинів, визначених ст. 477 КПК, з'явилася додаткова можливість враховувати волевиявлення потерпілого, оскільки дані про факт вчинення цих злочинів реєструються в Єдиному реєстрі досудових розслідувань тільки за скаргою потерпілого (провадження приватного обвинувачення). Крім того, КПК передбачає можливість укладення угоди про примирення з потерпілим, що деяким чином відрізняється від примирення з потерпілим у порядку ст. 46 КК, оскільки дана стаття передбачає можливість звільнення особи, яка вчинила вперше злочин невеликої або середньої тяжкості з необережності від кримінальної відповідальності, ст. 477 передбачає вичерпний перелік злочинів (ширший, ніж раніше) щодо яких можна укласти угоду. На думку І. В. Жидких, досягнення цілей приватної превенції можливе без посилення заходів репресії; посткримінальні дії винного сприяють

розкриттю злочинів і відновленню справедливості, а це, як відомо, є однією з неодмінних умов забезпечення безпеки особистості [125].

У кримінально-правовій літературі ведуться гострі дискусії про розширення меж спрощення порядку розгляду кримінальних проваджень. Але важливий інших аспект цього питання: наскільки рішення потерпілого стало впливати на публічну сферу злочину та покарання; наскільки диспозитивність відповідає суті кримінального права та сприяє досягненню балансу реалізації принципу гуманізму. На підставі узагальнення судової практики щодо здійснення кримінального провадження на підставі угод «одним з прогресивних положень Кримінально-процесуального кодексу України, на думку як вітчизняних вчених і практиків, так і міжнародних експертів, є введення в Україні відновного правосуддя, найбільш відомим інструментом якого є медіація. Суть медіації в контексті кримінального судочинства полягає в примиренні потерпілого з правопорушником, досягненні консенсусу між сторонами та врегулюванні соціального конфлікту» [64]. З моменту вступу в силу кримінального процесуального закону суди загальної юрисдикції за станом на 01.01.2014 р. розглянули 22653 угод, з них 11512 – про примирення та 11141 – про визнання винуватості. Аналіз динаміки показників застосування положень КПК у судовій практиці свідчить, що кількість затверджених вироком угод за останні місяці є постійною і становить в середньому майже 3000 затверджених угод на місяць. Але кількість прийнятих судом судових рішень про відмову у затвердженні угоди коливається у межах від 70 до 250 постанов на місяць і має незначну тенденцію до збільшення [64]. До прийняття КПК України від 13.04.2012 р. примирення з потерпілим також застосовувалося на підставі ст. 46 КК України щодо осіб, які вчинили умисний злочин невеликої тяжкості або середньої тяжкості з необережності вперше. Кримінально-процесуальна угода про примирення має іншу правову природу та наслідки застосування. Відповідно до ст. 468 КПК у кримінальному провадженні може

бути укладено два види угод, зокрема угода про примирення з потерпілим та угода про визнання вини підозрюваним або обвинуваченим.

ВССУ[52], аналізуючи практику застосування загальних положень глави 35 КПК при розгляді кримінальних проваджень на підставі угод про примирення, роз'яснює статус потерпілого. З огляду на системний аналіз статей 55 і 56 КПК під потерпілим від злочину, слід розуміти не тільки фізичну особу, якій кримінальним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду, а й юридичну особу за умови заподіяння останній майнової шкоди. Водночас у кримінальних правопорушеннях, де основним безпосереднім об'єктом є суспільні інтереси (зокрема немайнові), а заподіяна конкретним фізичним або юридичним особам шкода є лише проявом посягання на основний об'єкт укладення угоди про примирення не допускається. Виняток з цього правила – кримінальне провадження, що здійснюється у формі приватного обвинувачення. Правильність такої тези підтверджують члени Науково-консультативної ради ВССУ та судова практика. Як приклад розглядається рішення Тернопільського міськрайонного суду, яким суд відмовив у затвердженні угоди про примирення між потерпілими Ш.Я., С.Я., М.Ю., Л.П. і підозрюваним Д.І. в кримінальному провадженні за обвинуваченням останнього у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 296 КК, оскільки у цьому випадку у результаті протиправних дій обвинуваченого було завдано шкоди не тільки інтересам потерпілих, але й грубо порушено громадський порядок. У зв'язку з цим суд прийшов до висновку, що умови укладеної угоди про примирення між потерпілим та обвинуваченим не відповідають вимогам КПК, КК та інтересам суспільства (ухвалу Тернопільського міського районного суду від 20.05.2013 р.). Крім того, постановою Голопристанського районного суду Херсонської області від 21.03.2013 р. відмовлено у затвердженні угоди між

[52] Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ припинив свою діяльність та ліквідувався у встановленому законом порядку. 15 грудня 2017 р. почав роботу новостворений Верховний Суд. Відповідне рішення було прийнято Пленумом Верховного Суду 30 листопада 2017 р.

обвинуваченим К.С., дії якого кваліфіковано за ч. 1 ст. 125 КК, та потерпілим К.Ю. Незважаючи на констатацію в угоді про примирення обов'язку обвинуваченого відшкодувати потерпілому матеріальну та моральну шкоду, завдану шкоду потерпілому ні на момент укладення угоди, ні на час підготовчого судового провадження не було відшкодовано. На підставі не зазначення в угоді відомостей про відшкодування або невідшкодування збитків, факт нанесення яких у судовому засіданні підтвердили постраждалі, Хмельницький міський районний суд постановою від 30.04.2013 р. прийняв рішення про відмову в затвердженні угоди між обвинуваченим за ч. 1 ст. 185 КК Ч.А. і потерпілим Г.Н. [64]. Розглядаючи межі диспозитивності в контексті реалізації принципу гуманізму стосовно потерпілого, слід враховувати, що норми чинного кримінального законодавства містять відкритий перелік обставин пом'якшення покарання та вичерпний перелік обставин, обтяжуючих покарання. При призначенні покарання думку потерпілого може бути враховано лише в частині пом'якшення покарання, але не навпаки (ст. 66, 67 КК України).

Призначення покарання, узгодженого сторонами, про визнання вини в порядку ч. 5 ч. 65 КК реалізує принцип гуманізму щодо особи, яка вчинила злочин, оскільки вона може одержати більш м'яке покарання, ніж передбачено у санкції статті КК. Визнання вини передбачає усвідомлення та каяття у вчиненні суспільно небезпечного протиправного діяння. Для суспільства та держави такий захід також гуманний і вигідний, оскільки сприяє запобіганню вчиненню злочинів у майбутньому.

В.Н. Воронін, досліджуючи диспозитивний компонент принципу справедливості при призначенні покарання, проаналізував тлумачення судової практики щодо впливу думки потерпілого на міру покарання. Цікавим видається судове тлумачення, яке міститься в п. 2 огляду судової практики Челябінського обласного суду за другий квартал 2013 року. Суд вирішив, що думка потерпілого при призначенні підсудному суворого покарання не може

враховуватися судом при призначенні покарання, оскільки посилання у вироку на врахування думки потерпілого про призначення підсудному суворого покарання не узгоджується з положеннями ст. 6, 60, 63 КК РФ, якими передбачені обставини, що мають враховуватися при призначенні покарання судом. Так, згідно з ч. 3 ст. 60 КК РФ при призначенні покарання враховуються характер і ступінь суспільної небезпеки злочину та особа винного, у тому числі обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання, а також вплив призначеного покарання на виправлення засудженого та на умови життя його сім'ї. Думка потерпілого щодо покарання підсудного не віднесена законодавцем до обставин, що обтяжують покарання, перелік яких встановлений ст. 63 КК РФ та є вичерпним. Разом з тим, оскільки перелік обставин, що пом'якшують покарання підсудного, передбачений ст. 61 КК РФ, не є вичерпним, то думка потерпілого про призначення підсудному м'якого покарання може бути врахована судом при його призначенні останньому. Цей висновок судової інстанції винятково цікавий, оскільки узагальнює та концентровано висловлює позицію, яка превалює сьогодні в судовій практиці» [98, с. 174-175][53]. У чинному КК України аналогічна ситуація щодо розглянутого питання. Злочин спричиняє потерпілому біль та страждання, але сучасний кримінальний процес не сприяє врахуванню думки та прохань потерпілого. Багато потерпілих потребують визнання свого досвіду насилля, але це знаходиться поза межами кримінального процесу. На Заході (наприклад, в Данії) цю проблему вирішують за допомогою відновлювальних процедур, які сприяють діалогу та примиренню особи, яка вчинила злочин, та потерпілого. Такі процедури існують паралельно з розглядом кримінального провадження в суді за класичною процедурою і застосовуються тільки за добровільною згодою обох сторін. В Україні також поступово набувають популярності медіація, примирення винуватого з потерпілим, фасилітація діалогів, однак процедура їх застосування законодавством не достатньо врегульована.

[53] Див. також [199].

Також слід зазначити, що кримінально-правовий вплив не закінчується тільки на покаранні. Він може здійснюватися на основі: «..1) реалізації попереджувальних можливостях кримінального законодавства, які виражаються в профілактиці вчинення злочинів, 2) застосуванні покарань, тобто каральних заходів; 3) застосуванні некаральних заходів кримінально-правового характеру і 4) застосуванні некаральних заходів, тобто тих, через які не реалізується кримінальна відповідальність» [176; 110][54]. Принцип гуманізму реалізується при виборі заходів кримінально-правового характеру (при притягненні до кримінальної відповідальності, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності та інше).

У практиці зустрічається як надмірна м'якість щодо осіб, які ***неодноразово вчиняють злочини,*** так і достатність заходів кримінально-правового характеру[55]. Також має місце строгість щодо осіб, які вчиняють ***злочин вперше; за злочини, вчинені з необережності***; при перевищенні меж необхідної оборони, крайньої необхідності та інше. За вироком Городнянського районного суду Чернігівської області від 27.12.2010 р., справа №1-98 /10 за ч. 2 ст. 149, ч. 3 ст. 149, ч. 1 ст. 70 КК України громадянка В. засуджена до 8 років позбавлення волі. На підставі ч. 4 ст. 70 КК України приєднано невідбуту

[54] Юридичні особи не володіють ознаками суб'єкта злочину, проте їх діяльність може призводити до суспільно небезпечних наслідків. Юридична особа передбачає наявність відповідальної фізичної особи, наприклад, директора, проте заходи кримінально-правового характеру застосовуються до юридичної особи. У деяких злочинах, зокрема злочинах проти довкілля (екологічних), неможливо виділити особу, яка вчинила такий злочин. Завдання держави убезпечити третіх осіб і потенційних потерпілих від такого роду злочинів. Відносно юридичних осіб можна застосовувати визначені Законом заходи кримінально-правового характеру (ст.ст. 96-3 – 96-11 КК України). Принцип гуманізму у даному випадку реалізується відносно потерпілих і третіх осіб, оскільки захищає останніх від злочинних посягань, сприяє забезпеченню безпеки.

[55] В частині аналізу правозастосовної практики в гуманістичному зрізі використано метод монографічного дослідження. Монографічне дослідження є методом системного вивчення соціальних явищ, що характеризується всебічним, сутнісним аналізом одиничних об'єктів. Монографічне дослідження можна розглядати як мінімальний варіант вибірки, тобто вибір одиничного об'єкта, в чому і полягає його «монографічність» (від гр. monos – один, єдиний grapho – пишу, тобто буквально – «опис одного»).

Це означає, що з аналізованих вироків суду, особистих справ засуджених та спостережень за засудженими обирались приклади реалізації принципу гуманізму, відображеного в кримінальному законі на рівнях кваліфікації, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності та відбуття покарання, застосування амністії, помилування, умовно-дострокового звільнення тощо. Одиничне впливає на загальне, а висвітлення в роботі одиничних прикладів практики демонструє загальну практику застосування принципу гуманізму в кримінальному праві України. Це підтверджується даними статистики та результатами досліджень інших вчених. При певних умовах дозволяє робити більш широкі узагальнення і висновки, поширювати їх на сукупність подібних об'єктів. Методологічною основою монографічного дослідження є діалектична єдність загального, особливого, одиничного.

частину покарання за вироком апеляційного суду Чернігівської області від 07.07.2009 р. та остаточно шляхом часткового складання призначено покарання у виді 9 років позбавлення волі. Слід зазначити, що гр. В. вже була судима Семеновським районним судом Чернігівської області від 26.03.2009 р., справа №5-3703к09 за ч. 2 ст. 149 КК України до 5 років позбавлення волі, однак на підставі ст. 75, 76 КК України була звільнена від відбуття покарання з випробувальним терміном 2 роки. Кримінальне провадження неодноразово переглядалося, завдано шкоди 11 потерпілим. В. здійснила аналогічні діяння, не дивлячись на відносну м'якість з боку держави.

У зв'язку зі вступом у дію ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 р. №4025-VI [20] з метою запобігання неоднакового тлумачення норм права ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ (який діяв на той час)[56] надав судам роз'яснення щодо питання призначення покарання від 02.03.2012 р. №132-283 /0 /4-12. У цьому роз'ясненні, зокрема, розглянуті питання застосування заохочувальних норм. При застосуванні ч. 1 ст. 69 КК України за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання у виді штрафу у розмірі, який перевищує три тисячі НМДГ[57], суд на підставах, передбачених ч. 1 ст. 69 КК України, може призначити основне покарання у виді штрафу нижчого від найнижчої межі,

[56] На підставі п.п. 3, 4 ст. 32 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII 1. Вищий спеціалізований суд: 1) здійснює правосуддя як суд першої та апеляційної інстанції у справах та в порядку, визначених процесуальним законом {Пункт 1 частини першої статті 32 в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 р.}; 2) аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, інформує про результати узагальнення судової практики Верховний Суд; 3) здійснює інші повноваження, визначені законом. Відповідно до ч. 2 ст. 31 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» Вищими спеціалізованими судами є: 1) Вищий суд з питань інтелектуальної власності; 2) Вищий антикорупційний суд [16]. Тобто Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ не відноситься до спеціалізованих судів. До прийняття чинного ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ аналізував судову статистику, вивчав та узагальнював судову практику; надавав методичну допомогу судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції та Законів України у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики; давав спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової спеціалізації». Відповідно, роз'яснення ВССУ повинні були застосовуватися судами нижчого рівня у справах відповідної судової спеціалізації.

[57] ст. 203-1, ст. 203-2; ч. 2 ст. 204; ч. 2 ст. 205; ч. 2 і ч. 3 ст. 206; ч. 2 ст. 209 1; ч. 3 ст. 212; ч. 3 ст. 212-1; ч. 2 ст. 216; ч. 2 ст. 222, ст. 222-1, ст. 232-2; ч. 2 та ч. 3 ст. 224; ч. 2 та ч. 3 ст. 229; ч. 1 ст. 231; ч. ч. 2 – 4 ст. 232-1, ст. 233; ч. 2 ст. 364-1; ст. 365-1; ч. 2 та ч. 3 ст. 365-2; ч. ч. 2 – 4 ст. 368-3; ч. ч. 2 – 4 ст. 368-4 КК України.

встановленої для цього виду покарання у санкції статті (частини статті) Особливої частини КК, але розмір останнього може бути знижений не більше ніж на чверть від найнижчої межі штрафу. Орієнтиром «мінімального порогу» застосування ч. 1 ст. 69 КК України для цих злочинів є нижча межа основного покарання у вигляді штрафу, встановлена санкцією статті (частини статті), а не визначений судом розмір штрафу, який враховує майнову шкоду, заподіяну злочином, або отриманий у результаті його вчинення дохід. Однак якщо у санкції статті (частини статті) Особливої частини КК, яка встановлює відповідальність за вказані злочини, поряд з основним передбачено також обов'язкове додаткове покарання, суд незалежно від наявності обставин, визначених у ч. 1 ст. 69 КК України, не може застосувати ч. 2 ст. 69 КК України та зобов'язаний призначати це додаткове покарання. Крім того, суд відповідно до положень ст. 75 КК України, призначаючи основне покарання у виді штрафу, не може приймати рішення про звільнення від відбування цього покарання з випробуванням [59]. Отже, судова влада України не виходячи за межі змісту принципу гуманізму, має можливість роз'яснювати практичні положення його реалізації на стадії призначення покарання.

При вчиненні особою сукупності злочинів, суд відповідно до правил, передбачених у ст.ст. 70, 72 КК України, призначає покарання окремо за кожний злочин. Після того, застосовуючи принципи складання, часткового складання або поглинання, призначає остаточну міру покарання.

Голосіївський районний суд м. Києва у рішенні від 18.10.2011 р. у справі №1-360 /11 обираючи вид і міру покарання, врахував ряд обставин та керуючись принципом гуманізму за сукупністю злочинів (ч. 3 ст. 364; ч. 1, ст. 365; ч. 2 ст. 15 ч. 2 ст. 368 КК України), вчинених групою осіб застосував принцип поглинання при призначенні остаточного покарання, а також ст.ст. 69, 75, 76 КК України [60].

Тут принцип гуманізму реалізується односторонньо тільки щодо особи, яка вчинила злочин. Баланс реалізації принципу гуманізму щодо суб'єктів

кримінальних правовідносин, а саме щодо потерпілого та третіх осіб, порушено як при кваліфікації, так і на рівні призначення покарання, оскільки одночасно застосовано кілька норм, в яких проявляється гуманізм щодо особи, що вчинила злочин (призначення покарання нижче від найнижчої межі (ст. 69 КК), звільнення від кримінальної відповідальності з випробуванням (ст. 75 КК), а також метод поглинання при призначенні покарання за сукупністю злочинів) [243, с. 311; 238]. Чинним кримінальним Законом не заборонено застосовувати кілька заохочувальних норм щодо одного із суб'єктів кримінальних правовідносин одночасно, ігноруючи право на гуманізм інших суб'єктів кримінальних правовідносин (потерпілого та третіх осіб). Суди, зловживаючи відсутністю норм, що обмежують застосування методу поглинання, застосовують його досить часто. У розглянутому прикладі практики особа вчинила три злочини. У контексті реалізації принципу гуманізму щодо суспільства в цілому та держави більш коректно було б застосовувати метод часткового складання. Можливо, остаточна міра покарання співпадала б з призначеною (тривалі терміни позбавлення волі також не сприяють реалізації принципу гуманізму) Голосіївським судом, але кожний вчинений злочин процедурно було б враховано.

Відповідно, досить поширена та немотивована практика застосування методу поглинання при призначенні покарання за сукупністю злочинів порушує збалансовано спрямовану реалізацію принципу гуманізму щодо кожного суб'єкта кримінальних правовідносин [250, с. 397-399].

Практика застосування покарань також свідчить, що відступ від принципу гуманізму (призначення як надмірно м'яких, так і надмірно суворих заходів) тягне серйозні негативні соціальні наслідки. Завдаючи зайвих страждань засудженому та його близьким, таке покарання перетворює в очах громадськості злочинця в жертву, викликаючи до нього почуття жалю, тим самим перешкоджаючи формуванню у громадян правосвідомості, спрямованої на правомірну поведінку, і досягненню цілей загальної превенції.

Сучасна національна кримінально-правова практика широко використовує ст. 75 КК України. Крім того, надмірно суворі покарання не належать до сучасного спектру кримінально-правових проблем. *Однак надмірно м'які покарання* викликають не менш негативні соціальні наслідки, такі як: недовіра людей державі, збільшення злочинності у кримінально нестійких сферах суспільства, збільшення випадків самоуправства у раніше законослухняній частині населення, применшення значимості Закону та держави для людини, збільшення страху законослухняної частини населення перед нестійкими групами. Надмірно м'які покарання (у тому числі з причини застосування статті 69 КК України), надмірне застосування інституту звільнення від відповідальності, покарання або відбування покарання та амністії, характерні для сучасного правосуддя в Україні.

М.І. Хавронюк, аналізуючи статистику застосування судами заохочувальних норм, вказав на надмірність застосування останніх. Загалом більш м'яке покарання призначене у кожному дев'ятому випадку засудження за тяжкий злочин та у кожному четвертому – за особливо тяжкий. Крім того, спочатку застосовуються правила ст. 69 КК про можливість призначення покарання нижче, ніж передбачено Законом (5 років, наприклад), а потім – правила ст. 75 КК України про можливість звільнення від покарання з випробуванням. «Закон передбачає за заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем в особливо великих розмірах (ч. 5 ст. 191) від 7 до 12 років позбавлення волі, а за незаконне виробництво наркотиків в особливо великих розмірах з метою збуту (ч. 3 ст. 307) – від 9 до 12 років. Суди у 2013 р. призначили менш ніж 7 (9) років позбавлення волі 61,3% засудженим за перший з названих злочинів і 59% – за другий. Загалом більш м'яке покарання призначено у кожному дев'ятому випадку засудження за тяжкий злочин та у кожному четвертому – за особливо тяжкий. Утім, такий Закон однаковий не для всіх: до засуджених за крадіжку (ст. 185) суди застосовували ст. 69 КК тільки в 3,3%, а за незаконне виготовлення, придбання, зберігання

наркотиків без мети збуту (ч. 2 ст. 309) – в 2,2% випадків. Люди дивуються: як же так, спотворив людину, та ледве вижила, КК за це передбачає від 7 до 10 років позбавлення волі, а суд «дав» п’ять років і випустив з-під варти? А схема проста: спочатку застосовуються правила ст. 69 КК про можливість призначення покарання нижче від найнижчої межі, встановленої у санкції, та замість семи призначають п’ять років позбавлення волі, а потім – правила ст. 75 КК про можливість звільнення від покарання з випробуванням. Потрібно змусити суди дотримуватися принципів невідворотності та рівності для всіх, а також призначення адекватного покарання. За нетяжкі злочини слід застосовувати штраф та інші, більш м’які покарання, за умисні особливо тяжкі – виключно позбавлення волі» [296].

Аналізуючи судову практику, було виявлено чимало прикладів надмірного застосування норм, які відображують реалізацію принципу гуманізму тільки щодо особи, яка вчинила злочин. На призначення покарання також чинило вплив порушення принципів точності, повноти та системності кваліфікації. Наприклад, А., перебуваючи у стані алкогольного сп’яніння, у результаті сварки зі своїм співмешканцем Б., озброївшись сокирою, навмисно завдала Б. удар сокирою по голові, чим заподіяла останньому тяжкі тілесні ушкодження, небезпечні для життя у момент заподіяння. А. і Б., як описано у вироку, проживають спільно 20 років, мають 3 дітей (на яких вони позбавлені батьківських прав). З огляду на стан здоров’я, вік (1973 р. н.), щире каяття, вчинення злочину вперше, під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними діями потерпілого (нецензурна лайка) як пом’якшувальні обставини, які істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого діяння, суд призначає покарання із застосуванням ст. 69 КК України. А. вчинила замах на вбивство, але заподіяла потерпілому тяжкі тілесні ушкодження як закінчений злочин, передбачений ч. 1 ст. 121 КК України. КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі від 5 до 8 років. У санкції ст. 115 КК України передбачено покарання у виді позбавлення волі від 7

до 15 років. Під час замаху на злочин відповідно до ч. 4 ст. 68 КК України призначається покарання не більше 2/3, тобто не більше 10 років позбавлення волі. За вироком Малиновського районного суду м. Одеси від 25.12.2013 р., справа №521/20034/13-к за ч. 1 ст. 15 – ч. 1 ст. 115, 69 КК України А. засуджено до 3 років 6 місяців позбавлення волі. У цьому прикладі суд одночасно застосував декілька проявів реалізації принципу гуманізму щодо особи, яка вчинила злочин: пом'якшення відповідальності за вчинення незакінченого злочину; похилий вік особи, призначення покарання, нижчого від найнижчої межі (ст. 69 КК). Однак ознаки об'єктивної сторони свідчать про спрямованість її умислу на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК) як закінченого злочину, санкція якого передбачає покарання вище призначеного. Зокрема, знаряддя вчинення злочину (сокира), могло заподіяти смерть і заподіяло тяжкі ушкодження; локалізація нанесення удару (голова як життєво важливий орган). Відповідно до п.п. 2.1.1, 2.1.2 Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень від 17.01.1995 р. небезпека для життя розглядається як одна з ознак тяжкого тілесного ушкодження. Небезпечними для життя є ушкодження, які у момент заподіяння або в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрозливі для життя явища (п. 2.1.3) та без надання медичної допомоги закінчуються або можуть закінчитися смертю. **Запобігання смерті, що обумовлене наданням медичної допомоги, не повинно братися до уваги при оцінці загрози для життя таких ушкоджень.** Загрозливий для життя стан, який розвивається в клінічному перебігу ушкоджень незалежно від проміжку часу, що пройшов після його заподіяння, повинен перебувати з ним у прямому причинно-наслідковому зв'язку [10]. Суд у вироку пише: «при призначенні покарання суд враховує той факт, що вчинений злочин *не спричинив будь-яких тяжких наслідків для потерпілого».* Але, зазвичай, удар по життєво важливому органу залізним гострим важким предметом, заподіює тяжкі наслідки для потерпілого.

У зв'язку з вищевикладеним проблема порушення балансу реалізації принципу гуманізму щодо кожного суб'єкта кримінальних правовідносин, зокрема переважна спрямованість щодо особи, яка вчинила злочин, пов'язана з судовим розсудом, який обумовлений інтерпретацією оціночних понять, прогалинами та колізіями КК. Реалізація принципу гуманізму не виключає розсуд. Однак необхідно передбачити межі інтерпретації принципу гуманізму, за які не можна виходити, щоб суб'єктивний фактор не втілювався у необґрунтовану міру кримінально-правового характеру; щоб правозастосування не порушувало права людини замість сприяння їх захисту. Необхідно обмежити можливість застосування декількох положень – проявів принципу гуманізму – щодо одного суб'єкта кримінальних правовідносин в одному судовому рішенні (забезпечити збалансовану реалізацію принципу гуманізму щодо кожного суб'єкта кримінальних правовідносин).

У ст. 68 КК України передбачені *спеціальні правила призначення покарання* за незакінчений злочин і злочин, вчинений у співучасті.

Відповідно до ст. 68 КК України зі змінами від 15.04.2008 р. передбачений формалізований підхід щодо призначення покарання за ***незакінчений злочин***. За вчинення готування до злочину строк або міра покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті Особливої частини. За вчинення замаху суд призначає покарання не більше 2/3 покарання, передбаченого санкцією статті Особливої частини [6; 56, п. 6-1].

За злочин, вчинений у ***співучасті*** формалізованих правил призначення покарання не передбачено. У ч. 5 ст. 68 КК України закріплено, що суд повинен враховувати характер і ступінь участі кожного із співучасників у вчиненні злочину (відповідно із власним розсудом).

Матеріали практики також підтверджують порушення реалізації принципу гуманізму щодо суб'єктів кримінальних правовідносин у співучасті. У 2006 р. було здійснено підбурювання до вбивства, проте виконавець вчинив

лише замах на вбивство. Органами досудового слідства особа обвинувачувалася у тому, що, діючи як підбурювач, вчинила замах на замовне вбивство (кваліфікація діяння виглядає наступним чином: ч. 2 ст. 15, ч. 4 ст. 27 – п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України). З метою реалізації умислу на вбивство друга своєї колишньої нареченої, підбурювач запропонував знайомому вчинити вбивство за грошову винагороду в сумі 3000 доларів США. У ході подальших зустрічей з останнім він передавав аванси, фотографію жертви та анкетні дані. Однак виконавець не зміг довести свій злочинний намір до кінця з незалежних від його волі причин, оскільки був затриманий співробітниками СБУ [62].

Суспільна небезпека діяння *співучасника*, зокрема підбурювача, не прив'язана до фактично вчиненого виконавцем діяння. Роль підбурювача, як зазначив законодавець, у схилянні виконавця до вчинення певних злочинних дій. Але саме схиленням він впливає на виконання об'єктивної сторони складу злочину виконавцем. Об'єктивна сторона складу злочину підбурювача[58] полягає в досягненні підбурювачем результату (отримав згоду на пропозицію вчинити злочин)[59].

Намір підбурювача був спрямований на підбурювання до вбивства як закінчений злочин, а не до приготування або замаху на вбивство. Таким чином, виходячи *зі спрямованості умислу*, бажано, щоб підбурювач у такій ситуації підлягав кримінальній відповідальності за підбурювання до вчинення вбивства, а не за підбурювання до замаху на вбивство, як передбачено чинним законодавством (ч. 2 ст. 29 КК України). Для особи, яка вчинила злочин, наступили кримінально-правові наслідки значно м'якші, ніж передбачені за діяння, на яке був спрямований умисел, і для здійснення якого вона робила все від неї залежне. Крім того, був порушений принцип точності кваліфікації.

[58] Деякі вчені вважають, що діяння, за вчинення якого несе відповідальність співучасник, становить окремий вид злочину [124, с. 270-273; 251, с. 148-150].

[59] Суспільна небезпека виконавця, підбурювача, а також інших співучасників (організатора, пособника) досить висока. Контраргументи полягають у тому, що злочин незакінчений та в такому випадку не можна кваліфікувати діяння як закінчений злочин і презюмувати можливість більш суворого покарання підбурювача. Але в КК України існують злочини з усіченим складом, які, по суті, не завершені, але в силу суспільної небезпеки самого тільки приготування або замаху утворюють закінчений склад злочину.

Тому, елементи акцесорної теорії співучасті у КК України (ч. 2 ст. 29 КК України) суперечать принципам кримінального права, зокрема порушують збалансовану реалізацію принципу гуманізму щодо кожного суб'єкта кримінальних правовідносин [251, с. 148-150].

Бажано, щоб реалізація принципу гуманізму, як при кваліфікації, так і при застосуванні заходів кримінально-правового характеру ґрунтувалася на особливостях поведінки особи в момент вчинення злочину, до та після вчинення, а також враховувалися особливості поведінки потерпілого при вчиненні злочину.

Правозастосовна сторона **реалізації принципу гуманізму при призначенні покарання неповнолітнім**, які досягли віку кримінальної відповідальності, характеризується більш м'яким, лояльним підходом, можливості застосування примусових заходів виховного характеру (заходів безпеки) щодо малолітніх.

Як зазначено в ППВСУ «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16.04.2004 №5, «при призначенні покарання неповнолітнім повинні суворо дотримуватися принципів законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання, маючи на увазі, що метою покарання такого засудженого є його виправлення, виховання та соціальна реабілітація [58, п.10].

Реалізація принципу гуманізму щодо неповнолітніх (ст.ст. 97-108 КК) характеризується законодавчим обмеженням переліку видів покарань, які застосовуються щодо неповнолітніх (штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі) (ст. 98 КК), можливості застосування замість покарання примусових заходів виховного характеру (заходів безпеки) щодо осіб, які вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості вперше (ч. 2 ст. 97 КК). Відповідно до ст. 6 Сімейного Кодексу України правовий статус дитини має особа до досягнення повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від

чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про охорону дитинства» дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із застосованим до неї законом, особа не набуває повноліття раніше. Однак у кримінальному праві особа вважається неповнолітньою до 18 років [9; 18].

При призначенні покарання реалізація принципу гуманізму щодо неповнолітнього проявляється у більш лояльному підході у порівнянні з дорослими особами щодо майнових стягнень (якщо у неповнолітнього є дохід або майно) (ч. 1, 3 ст. 99 КК України), зниженими межами покарань (ч. 1, 2 ст. 100, 101, ч. 1 102 КК України), обмеженням застосування позбавлення волі у залежності від тяжкості вчиненого злочину та характеристик неповнолітнього. Штраф застосовується лише щодо неповнолітніх, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернено стягнення; розмір штрафу для неповнолітнього не може становити більше п’ятисот встановлених законодавством НМДГ (ст. 99 КК України), знижений у порівнянні з дорослими обсяг громадських та виправних робіт (ст. 100 КК України), арешт застосовується щодо неповнолітнього, який на момент винесення вироку досяг шістнадцяти років на термін від п’ятнадцяти до сорока п’яти діб (ст. 101 КК України), позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначене на строк від шести місяців до десяти років (ч. 1 ст. 102 КК України); позбавлення волі не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 102 КК України). Відповідно до ст. 100 КК громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати двох годин на день. Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року. Із заробітку неповнолітнього,

засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування у дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, у межах від п’яти до десяти відсотків.

В узагальненні судової практики[60] щодо неповнолітніх трактуються окремі питання застосування положень статей 97, 105 КК України. Відповідно до частини першої статті 105 КК України неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого каяття та подальшої бездоганної поведінки неповнолітній на момент винесення вироку не потребує застосування покарання.

З положень Закону випливає, що «...звільнення від покарання, передбачене статтею 105 КК України, можливе, крім іншого, тільки якщо, на думку суду, неповнолітній не потребує застосування до нього покарання. Тому при застосуванні статті 105 КК України має місце таке звільнення від покарання, яке здійснюється шляхом винесення (проголошення) обвинувального вироку, але без призначення покарання, передбаченого відповідною санкцією статті Особливої частини КК України, оскільки замість нього суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру. Переваги заходів, не пов’язаних з ізоляцією від суспільства, очевидні та полягають у тому, що ці заходи повинні носити не тільки попереджувальний, але також виховний характер. Ефективність заходів, не пов’язаних із позбавленням волі, ґрунтується на реалізації важливих психологічних властивостей людини – співчуття, довіри, сорому, відповідальності тощо» [63][61]. З точки зору реалізації принципу гуманізму, в узагальненні робиться дуже важливе застереження щодо особливостей мети таких покарань. Є можливість не тільки виправити неповнолітнього, як

[60]Серед актів судового тлумачення вчені виділяють також узагальнення судової практики, які мають важливе значення для правозастосовної та судової практики; сприяють усуненню типових і системних помилок. До відмінних рис офіційного тлумачення в оглядах судової практики відносять: «1) ці акти тлумачення носять відомчий характер, тобто вони адресовані тільки судам нижчого рівня; 2) мають характер управлінських актів, в яких виражаються відносини влади та підпорядкування між судами; 3) носять загальний характер; 4) носять строго підзаконний характер. Вони повинні відповідати чинному законодавству» [314, с. 424].

[61] Див. також [55].

дорослого, але також перевиховати. Тому гуманне ставлення до неповнолітнього при призначенні, а особливо виконанні покарання має велике попереджувальне значення.

Як вважає Н.Л. Березовська, «складність призначення покарання неповнолітнім полягає у тому, що до них практично неможливо застосувати альтернативні позбавленню волі на певний строк види покарань. Вченими неодноразово вказувалося на ту обставину, що ізоляція від суспільства у формі позбавлення волі на певний строк – особливо сувора форма державного примусу, до неповнолітніх повинна застосовуватися тільки, якщо немає можливості застосувати примусові заходи виховного характеру; або інші види покарання, які не сприяють досягненню мети виправлення та попередження вчинення інших злочинів. Реальна можливість призначення неповнолітньому покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, на даний час зведена до мінімуму» [87, с. 97], зокрема через обмежений перелік покарань, передбачених для неповнолітніх (штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі). При цьому, штраф можливо застосовувати за умови самостійного доходу; виправні роботи, – за наявності роботи. Наскільки це можливо (враховуючи характер і ступінь тяжкості злочину; характеристики особи), не слід піддавати неповнолітніх покаранню у виді позбавлення волі. У місцях позбавлення волі велика ймовірність «професіоналізації» злочинних навичок, ніж виправлення.

Водночас притягуючи до кримінальної відповідальності неповнолітніх, слід враховувати не тільки «паспортний вік», а й «реальний». Тому потрібно внести деякі зміни до кримінального законодавства та диференціювати вік кримінальної відповідальності залежно не від виду злочину, а від усвідомлення особою своїх дій на момент вчинення злочину [171, с. 75], на чому наголошує Н.М. Мірошниченко, розглядаючи питання «вікової осудності». Бажано, щоб реалізація принципу гуманізму щодо неповнолітнього ґрунтувалася не тільки

на паспортному віці, а й можливості усвідомлення особою своїх дій, передбачення та бажання настання злочинних наслідків.

Т.І. Дмитришина пропонує змінити найменування ч. 1 ст. 103 КК України та викласти її в такій редакції: «Стаття 103. Призначення покарання або інших кримінально-правових заходів неповнолітньому. 1. Під час призначення покарання або інших кримінально-правових заходів неповнолітньому суд, крім обставин, передбачених у статтях 65–67 цього Кодексу, враховує умови життя й виховання, стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, мотиви скоєного злочину, вплив дорослих та інші особливості скоєння злочину, відшкодування шкоди особі, потерпілій від злочину» [118, с. 104].

Наступний етап реалізації принципу гуманізму на правозастосовному рівні пов'язаний з його проявами на стадії **відбування покарання**. Застосування звільнення від відбування покарання вагітних жінок, амністія, помилування, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким передбачає, що вирок щодо особи, яка вчинила злочин, вступив у законну силу. Особа вже відбуває таке покарання. Застосування такого заходу зумовлено здебільшого метою виправити особу, яка вчинила злочин, дати їй ще один шанс почати законослухняний спосіб життя поза місцями виконання покарання; стимулювати її до законослухняної поведінки і відшкодування шкоди потерпілому.

Роз'яснення ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання застосування амністії в 2014 році з урахуванням останніх законодавчих змін» від 26.05.2014 р. №223-757 /0 /4-14 істотно розширило сферу застосування Закону. До внесення змін Законом України від 06.05.2014 р. №1246-VII стало можливо звільняти також осіб, засуджених за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини за умови відбуття останніми 1/2 частини покарання. На підставі п. 2 роз'яснення ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від

26.05.2014 р. вих. №223-757 /0 /4-14 це стало можливо також щодо осіб, які відбули ¼ частини покарання [19]. У роз'ясненні зазначено, що суд за наявності конкуренції підстав застосування амністії має приймати рішення на підставі положення закону, яке найбільше поліпшує становище особи. Суддя може прийняти наступні рішення: звільнити від відбуття основного покарання, звільнити від відбуття основного та додаткового покарання, скоротити невідбутий строк покарання наполовину, відмовити у застосуванні Закону про амністію. Результат (звільнення від відбування покарання) однаковий, як у випадку застосування статті 4, так і статті 2 Закону. Жодна стаття не містить будь-яких додаткових привілеїв для особи, щодо якої застосовується амністія. Підставою звільнення за ст. 2 Закону є вчинення злочину будь-якої тяжкості, якщо «злочини не пов'язані з насильством, небезпечним для життя та здоров'я людей, особи відбули ¼ покарання» [19]. При неможливості застосувати до особи амністію за ст. 4 Закону, через відсутність 2/3 або ½ відбутого терміну покарання, слід застосовувати ст. 2 Закону за умови відбуття ¼ частини покарання. Звільнити від відбування покарання за амністією можна й осіб, які відбувають покарання за злочини, передбачені ч. 5 ст. 185, ч. 4 ст. 190, ч. 3 ст. 307 КК України, що було заборонено Законами про амністію минулих років.

Для прийняття рішення щодо застосування амністії до особи, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, у 2014 році суддя керувався ст. 8 (в якій вказані підстави незастосування амністії); ст. 2 (на підставі якої можна амністувати за вчинення злочину, за умови відбуття ¼ частини покарання); ст. 6 Закону України «Про амністію 2014 року» (на підставі якої можна скоротити термін покарання наполовину). Скорочення наполовину невідбутого строку покарання передбачено в п. 6 – Роз'яснення для осіб, які вчинили злочини будь-якої тяжкості, незалежно від відбутого терміну покарання [19]. Ознаки та обмеження, зазначені в статтях 1, 3, 4, 5 – поглинаються статтею 2 Закону.

Крім того, було усунуто ряд обмежень для осіб, які відбувають покарання. У ст. 8 Закону передбачено обмеження, які поширюються на всі

статті (підстави застосування Закону про амністію). Виключено обмеження щодо застосування амністії до осіб, які не виплатили потерпілим матеріальну або моральну шкоду за цивільним позовом або не усунули збитки. Хоча в п. 4.1 Роз'яснення зазначено, що амністія не звільняє від цивільно-правових зобов'язань, але таке обмеження стимулювало до виплати позову. Обмеження застосування амністії, пов'язане з обов'язковістю відшкодування шкоди потерпілому, містилося також в ч. 2, ст. 91 альтернативного проекту КК України №1029-1 від 15.05.1998 р. (за основу взяли проект КК України №1029 від 12.05.1998 р.). «Амністію не можна застосувати до особи, яка не відшкодувала матеріальну та моральну шкоду потерпілому та не розкаюється у вчиненому»[62]. В ЗУ «Про амністію у 2016 році» обмеження застосування амністії на підставі відшкодування шкоди потерпілому так і не закріплено [13].

Відсутність такого обмеження істотно порушує баланс реалізації принципу гуманізму щодо потерпілого. Наприклад, в Законі України «Про амністію у 2013 році» було закріплено заборону застосування амністії до осіб, які раніше були звільнені з місць позбавлення волі умовно-достроково та знову вчинили умисний злочин протягом невідбутої частини покарання (п. «г» ст. 7), до яких раніше було застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75, 79 і 104 КК України 2001 р.) та які в період випробувального терміну вчинили умисний злочин (п. «з» ст. 7). Отже, правило пріоритетності заохочувальної норми було дотримане. Якщо відносно особи, яка вчинила злочин, вже застосовувалася заохочувальна норма (ст. 69, 75, 79, 83-86 та ін.), але особа своєю подальшою поведінкою не виправдала її застосування (знову вчинила злочин, правопорушення), заохочувальні норми до

[62] На підставі інформації прес-служби Державної пенітенціарної служби України (далі ДПтСУ), за поданням органів і установ управління ДПтСУ, станом на 19.07.2014 р. судами розглянуто 34083 заяв засуджених щодо застосування амністії, з них 15200 осіб звільнено з місць позбавлення волі, 1116 осіб – з місць обмеження волі; скорочено термін покарання 5911 особам; 10476 осіб звільнено від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; відмовлено в застосуванні амністії 1380 особам. Для великої кількості засуджених скорочення наполовину невідбутого строку покарання, суттєво наблизило можливість застосування до останніх умовно-дострокового звільнення або заміни покарання більш м'яким. Багато хто вже через декілька місяців звільнилися від відбування покарання умовно-достроково, а багатьом замінили покарання більш м'яким (наприклад, у вигляді обмеження волі, виправних робіт) [130].

такої особи вже не застосовувалися. Отже, дотримувалося правило балансу реалізації принципу гуманізму щодо кожного суб'єкта кримінальних правовідносин [239, с. 192-197; 255, с. 142-144].

З метою реалізації збалансовано спрямованого принципу гуманізму, амністія як акт прощення, милосердя не повинна застосовуватися до осіб, які не виплатили цивільний позов або не відшкодували збитки потерпілим; при вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів, якщо особа не відбула 2/3 терміну покарання. Акти милосердя з боку держави щодо особи, яка вчинила злочин повинні бути, але відповідно до визначеної Законом процедури.

У судових актах тлумачення (ППВСУ, роз'ясненнях Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та ін.) необхідно встановити межі реалізації принципу гуманізму. Так, принцип гуманізму може бути реалізований: щодо особи, яка вчинила злочин, якщо це не порушує право на гуманізм потерпілого, суспільства та держави; у застосуванні окремих інститутів кримінального права. Пом'якшувальну обставину може бути взято до уваги при реагуванні на злочин (призначенні покарання, застосуванні інших заходів кримінально-правового характеру), тільки якщо такі обставини позитивно характеризують особу, яка вчинила злочин. Наприклад, вагітність або наявність дитини до трьох років може бути враховано як підставу для «відстрочки» покарання тільки у разі наявності необхідного догляду за дитиною [242, с. 125-129; 237, с. 427-435; 254, с. 558-559]. Як зазначив Т.Г. Антонов, «стосовно відстрочки відбування покарання вагітним жінкам і жінкам, які мають малолітніх дітей, то поряд з умовами, пов'язаними з тяжкістю та спрямованістю злочину, існує обов'язкова умова корисної соціальної функції засудженої. Тут можна говорити про доцільність незастосування покарання. Незлочинна кримінально-протиправна поведінка засудженої жінки, якій надано відстрочку, буде розглядатися як юридичний факт, що свідчить про відпадання умов, на підставі яких було надано відстрочку» [67].

Реалізація принципу гуманізму в Україні часто надмірна щодо особи, яка вчинила злочин. У проведених у 2005 р. статистичних дослідженнях на питання «Чи вистачає Вам доброзичливого ставлення з боку оточуючих?» «не вистачає» відповіли 33,1% опитаних; «важко сказати вистачає чи ні» – 26,2%; «вистачає» – 36,3%; «не цікавить» – 4,2%; не відповіли – 0,2% [188]. Опитування проведено щодо невизначеного кола осіб: потерпілі, особи, які вчинили злочини, інші члени суспільства, які можуть бути потенційними потерпілими та особами, які вчинили злочин. Дослідження виконано 13 років тому, але зважаючи на практику правозастосування його результати є актуальними й у 2018 р. Важливо, що нестача доброзичливого ставлення, співпереживання на правозастосовному рівні може мати негативний вплив на емоційний стан людини, що разом з іншими факторами може спонукати до вчинення злочину.

За допомогою методу спостереження досліджувалися психоемоційні особливості сприйняття покарання та застосовуваних (або не застосовуваних) заохочувальних заходів (амністії, помилування, звільнення від відбування покарання, УДЗ, заміни покарання більш м’яким) жінками, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Атмосфера напруги серед персоналу установи переносилася на атмосферу відбуття покарання та не сприяла виправленню. Спостереження проводилося з лютого 2014 по червень 2015 р. в установі закритого типу в Одеському регіоні. Протягом спостереження в установі утримувалась у середньому 421 засуджена. Крім того, метод спостереження апробувався на студентах ВНЗ, до яких застосовувалися заходи заохочення; примусу; а також методи ненасильницького спілкування при вирішенні конфліктів.

Насильницькі методи часто сприяють забезпеченню безпеки; але перешкоджають досягненню свободи, справедливості, реалізації принципу гуманізму та отриманню користі.

Висновок щодо обмеження в застосуванні насильницьких методів для розвитку гуманістичних ідей зроблений також за допомогою дослідження

поведінки людини у природних умовах; а також у період виконання певної ролі (юрист, державний службовець, найманий працівник, науковець, викладач, учень, студент; потерпілий, особа, яка вчинила небажаний вчинок, член громадянського суспільства, людина, а також інші ролі та ідентичності) за допомогою методу спостереження. Досліджено відносини, власні реакції на протиправну поведінку, а також реакції інших осіб (враховуючи їх соціальні ролі) на прояви двостороннього та одностороннього гуманізму. Для дослідження було використано природні умови, ситуації, які у тих чи інших інтерпретаціях виникають у житті людини (взаємини у сім'ї; з колегами; підлеглими; клієнтами; випадковими знайомими) і правозастосовній діяльності (при комунікації із заявниками; потерпілими; обвинуваченими; підозрюваними; засудженими). Факторами, які надавали позитивний вплив на дослідника, стали доброзичливість, позитивна участь, увага, повага, надання необхідної допомоги, сувора, але справедлива реакція щодо небажаних проявів поведінки. Негативно впливали обман, лицемірство, зневажливе ставлення, спроби пригнічення волі, спроби використання чужого авторитету, наклеп, підлабузництво, донесення, посягання на особистий простір, байдужість, формалізм, бюрократія, брак ресурсів. Спостереження дозволило емоційно відчути потреби людей; існування несправедливості, жорстокості, байдужості, проявів неправди навіть у професійному середовищі, що істотно впливає на бажання займатися обраною діяльністю та знаходити для цього енергію. Однак позитивні фактори у поєднанні з методами ненасильницького спілкування дозволили зберегти людяність, емпатію, бажання та можливість чинити по совісті, а не задля вигоди; а також бажання пізнання та реалізації себе. Ненасильницьке спілкування (ННС, або спілкування співпереживанням; спілкування співпраці) – це процес або метод спілкування, розроблений американським психологом д-ром Маршалом Розенберґом на початку 1960-х рр. [213]. Метод ННС спрямований на три аспекти спілкування: емпатія до себе (усвідомлення власного досвіду), емпатія до інших (прийняття іншого) і

вираження самого себе (яке може надихнути інших і сприяти розумінню та співпереживанню). Відповідно до правил ненасильницького спілкування необхідно вислухати кожну зі сторін, співпереживати, ідентифікувати почуття та потреби обох сторін, висловити прохання для встановлення контакту між ними, а також для конкретних дій (власних чи з боку інших). Одною з основних умов прохання є прийняття та повага відмови. Цю методику застосовують при медіації і фасилітації діалогів, примирювальних процедурах винного з потерпілим. При цьому кожна зі сторін рівноцінна та отримує можливість реалізувати свої потреби, зокрема сказати та бути вислуханою.

Для активного громадянина важливо відчувати його значущість у механізмі кримінально-правового впливу. Тому позитивна увага щодо потерпілого важлива для профілактики майбутніх злочинів як на етапі досудового розслідування, так і під час призначення покарання та інших заходів кримінально-правового характеру; а також інформування потерпілого про умовно-дострокове звільнення особи, яка вчинила злочин, амністії тощо.

Правозастосування, як і правотворчість, пов’язане з людським фактором, тому що людина створює та застосовує закони. На думку О.М. Костенка, доктрина сучасної юриспруденції повинна ґрунтуватися на ідеї інструментальної функції Закону: «1. Закон діє тільки тоді, коли його застосовують люди. 2. Закон діє тільки так, як його застосовують люди». Далі вчений робить висновок, що зловживання кримінальним Законом може здійснюватися у двох формах: «1) притягнення до кримінальної відповідальності завідомо невинуватої особи; 2) завідомо незаконній відмові у притягненні до кримінальної відповідальності завідомо винуватої особи [151, с. 86-87]. При цьому як притягнення до кримінальної відповідальності завідомо невинуватої особи, так і свідомо незаконна відмова у притягненні до кримінальної відповідальності завідомо винуватої особи, можуть розглядатися як невідповідні принципу гуманізму.

Людський фактор особливо важливий для реалізації принципу гуманізму у правозастосуванні кримінального права, оскільки людина здебільшого сприймає емоціями. Невдоволення недосконалістю практики компенсуються самосудами, бунтами та революціями, наприклад «ефект Врадіївки». Для правозастосувача важливо дотримуватися не тільки Закону, а й морально-етичних норм, бути толерантним, щоб уникнути конфліктів і не наражати жертву злочину на вторинну віктимізацію. Крім того, слід толерантно ставиться до родичів і близьких особи, яка вчинила злочини, оскільки вони не вчиняли злочини та не заслуговують зневажливого ставлення.

Перш за все, пропонується забезпечити єдиний системний підхід збалансовано спрямованої реалізації принципу гуманізму щодо суб'єктів кримінально-правових відносин (потерпілого, особи, яка вчинила злочин і третіх осіб), оскільки на правозастосовному рівні до законодавчих положень, що відображають принцип гуманізму додаються характеристики осіб, які застосовують ці положення у своїй професійній діяльності.

Приклади застосування норм амністії, надмірного застосування звільнення від кримінальної відповідальності, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, надмірного застосування методу поглинання при призначенні покарання за сукупністю злочинів та інше підтверджують сутність гуманізму як парадигмальної «фікції» на рівні правозастосування. У кримінальному законі закладено достатньо аксіоматичних гуманістичних ідей, однак їх реалізація не дуже відповідає ідеї, а також визначеним характеристикам гуманізму в кримінально-правовій доктрині, рішеннях КСУ, постановах ПВСУ тощо. Зокрема не дотримується баланс між реалізацією принципу гуманізму щодо кожного суб'єкта кримінальних правовідносин, а також баланс між свободою та безпекою.

Право на гуманізм суб'єктів кримінальних правовідносин співвідноситься з обов'язком суб'єктів проявляти гуманізм один до одного. Обов'язок держави в особі її органів полягає у прийнятті рішень (судових, процесуальних та інше),

що відповідають принципам кримінального права. Зокрема принцип гуманізму слід реалізовувати збалансовано щодо кожного суб'єкта кримінальних правовідносин.

Реалізація, закріплених у КК України положень, багато у чому залежить від завдань правозастосування та парадигм правозастосувачів, усього суспільства, держави та окремих осіб у даному суспільстві та державі. Це пов'язано з реалізацією політики у сфері запобігання вчиненню злочинів у гуманістичному напрямку.

2.3. Інтерпретаційні характеристики гуманістичних ідей у кримінальному праві України

Правотворчість і правозастосовна практика не вирішують усіх протиріч, пов'язаних із хаотичністю та несистемністю кримінального законодавства. Безліч змін, колізійність, велика кількість конкуруючих, бланкетних норм і оціночних понять не сприяють однаковому розумінню гуманізму та особливостей його реалізації у кримінальному праві. Тому правотворці, правозастусовачі та вчені здійснюють тлумачення (інтерпретацію), яке не змінює норму та її зміст, а тільки пояснює її положення. Тлумачення – це, з одного боку, розумовий процес, спрямований на встановлення змісту норм права шляхом виявлення значень і змісту термінів, відображених у нормативних актах («з'ясування змісту норм права»), з іншого – «результат розумового процесу, фіксований сукупністю мовних висловлювань, які відображують зміст норм права» [314, с. 263].

Ознаки принципу гуманізму, межі його реалізації можна трактувати на законодавчому, доктринальному, судовому рівнях, а також рівні комунікації. Тлумачення на законодавчому рівні включає міжнародно-правові акти, ратифіковані державою, рішення Європейського суду з прав людини (якщо в ньому буде міститися нова норма щодо реалізації принципу гуманізму), КК України, Конституція України, Закони України, підзаконні нормативно-правові

акти (постанови Кабінету Міністрів України, Укази Президента України тощо). Тлумачення на доктринальному рівні передбачає звернення до наукових праць (монографій, наукових статей вчених), науково-практичних коментарів. Доктрина не має імперативного значення (як у багатьох країнах англосаксонського типу) для правозастосування кримінального права (кваліфікації, призначення покарання), але виконує допоміжну роль. Між доктриною та законодавством існує нерозривний зв'язок. Доктрина відштовхується від положень законодавства (як національного, так і зарубіжного; чинного й історичних нормативно-правових актів), а також використовує судову практику. Однак законодавство (зокрема законодавство, в якому містяться ознаки принципу гуманізму, особливості та межі його реалізації) створюється, ґрунтуючись на доктринальних положеннях. Окремі ознаки принципу гуманізму, а також особливості його реалізації відображуються у КК України; окремі ознаки – досліджені вченими у галузі кримінального права. Дослідження вчених та науковців, положення, викладені у коментарях КК України використовують як доктринальне тлумачення.

Виділяють делеговане тлумачення (нормативне, казуальне) [314, с. 415]. Нормативний характер носять рішення КСУ[63], Верховного Суду[64], ЄСПЛ. Рішення ЄСПЛ – частина законодавства України, зокрема кримінального, обов'язкові для застосування на території України відповідно до статті 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду

[63] Рішення КСУ відносяться до офіційного тлумачення; носять нормативний характер і є обов'язковими для застосування судами України. КСУ – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні. На підставі ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 р. № 2136-VIII Конституційний Суд України (далі – Конституційний Суд або Суд) є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України» [15].

[64] На підставі ч. 4, 5 ст. 13 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. №2453-VI: «Висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. 6. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права {Частина шоста статті 13 в редакції Закону №2147-VIII від 03.10.2017}» [16]. До змін 03.10.2017 р. у ч. 6 ст. 13 ЗУ містився 2-й абзац наступного змісту «Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду, з одночасним викладом відповідних мотивів». Це означає, що за чинним законодавством суд не може відступати від позицій ВСУ.

з прав людини» від 23.02.2006 р. [14]. На думку О.О. Сороки, «ЄСПЛ, застосовуючи норми ЄКПЛ (в яких закріплені природні права), не створює нових норм, а надає нормам нового тлумачення і відтворює його у своєму рішенні. Таким чином норма набуває нового значення без внесення змін до ЄКПЛ, що забезпечує, з одного боку стабільність, а з іншого боку – динаміку у питаннях врегулювання суспільних відносин» [227, с. 13].

Казуальними називають тлумачення, які фіксуються у процесуальних документах у процесі застосування Закону та судове тлумачення (рішення за певними провадженнями та узагальнення судової практики). У практиці правозастосування часто зустрічаються посилання на постанови ПВСУ, які на підставі Закону носять рекомендаційний характер і бажані для застосування. Суд керується ППВСУ при винесенні певних рішень[65], оскільки ППВСУ виконують важливу роль усунення та подолання колізій. З.А. Незнамова вважає, що акти судового тлумачення – це «офіційні акти нормативного судового тлумачення, а колізійне судове тлумачення – один із способів подолання колізій». На підставі п. 16 ППВС РФ «Про судову практику у справах про вбивство» сформульовано правило подолання колізій ч. 2 ст. 105, ст. 107 та 108 КК РФ: «...колізія кваліфікованого та привілейованого складів злочинів вирішується на користь останнього» [178, с. 89, 91]. У ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 №2 [53] такого положення немає. З погляду науки кримінального права, таке положення є досить цікавим та корисним у правозастосуванні.

Судовий рівень тлумачення принципу гуманізму ґрунтується на кримінально-правовій доктрині та законодавстві України. Судове тлумачення як один із засобів, що сприяє винесенню рішень, які відповідають принципам кримінального права (законності, справедливості, гуманізму). Правові засоби

[65] «Роз'яснення Верховного Суду слід розглядати як авторитетні рекомендації щодо вирішення питань застосування кримінального закону, які правозастосувач зобов'язаний знати та якими, якщо вони не суперечать закону, повинен керуватися. У тому ж випадку, якщо буде встановлено, що положення чинної постанови Пленуму не відповідають Закону, правозастосувач приймає рішення відповідно до Закону» [314, с. 420].

як юридичні категорії пов’язують ідеальне (мета) з реальним (результатом). Р.М. Мінгазов вважає, що «...у теоретико-правовій зв’язці «мета – засіб – результат» судовому тлумаченню відводиться роль засобу, оскільки метою є винесення законного та обґрунтованого рішення суду, а результат – забезпечення правової визначеності та розумних очікувань суб’єктів права» [169, с. 37].

Інтерпретаційні норми знімають деякі суперечності реалізації принципу гуманізму у кримінально-правовій науці, законодавстві, правозастосуванні. Рішення КСУ (справа про призначення судом більш м’якого покарання) №1-33 /2004 від 02.11.2004 р. на офіційному рівні трактує прояви принципу гуманізму у кримінальному законодавстві України; знімає протиріччя щодо заперечення гуманізму як принципу кримінального права: «проявом принципів дотримання гуманізму, справедливості та законності є реалізована у нормах Кодексу можливість особи, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, бути звільненою від кримінальної відповідальності у зв’язку з дієвим каяттям (ст. 45), примиренням винного з потерпілим, відшкодуванням завданих збитків та усуненням заподіяної шкоди (ст. 46), з передачею особи на поруки (ст. 47) та ін.» [43].

Однак окремі положення Закону розглядають як односторонні прояви принципу гуманізму. Суддя КСУ В.І. Іващенко в окремій думці до рішення КСУ №1-33 /2004 від 02.11.2004 р. стверджує: «...призначення більш м’якого покарання, ніж передбачено законом, звільнення від кримінальної відповідальності, дострокове звільнення, амністія та інші подібні заходи – це не прояви справедливості, а односторонні акти гуманізму з боку держави щодо конкретних осіб, які вчинили правопорушення» [43]. Відповідно, у цьому рішенні трактується існування декількох аспектів реалізації принципу гуманізму: щодо особи, яка вчинила злочин; потерпілого (включаючи суспільство в цілому та державу); третіх осіб, що також підтримують більшість вчених у галузі кримінального права.

Двоаспектна інтерпретація принципу гуманізму пов’язана з існуванням прав і свобод людини, а також обов’язку не порушувати права та свободи іншого з метою безпеки суспільства в цілому і держави. Однак зміст прав і свобод змінюється (розширюється або звужується) під впливом соціально-економічних, політичних, історичних чинників тощо.

Як зазначає Н.А. Савінова, захист прав людини здійснюється на всезагальних (глобальних) началах: вищим органом юстиції у захисті прав людини є Європейський суд з прав людини [219, с. 121].

Права та основні свободи людини (право на життя, свободу та особисту недоторканність, повагу приватного та сімейного життя, заборона катувань, рабства та інше), які необхідно охороняти та захищати в усьому світі, – закріплені у Конвенції. Вони фундаментальні, проте під впливом часу може змінюватися їх інтерпретація.

У багатьох рішеннях ЄСПЛ наголошується, що Конвенція – живий інструмент, а отже зміст стабільних вічних цінностей може змінюватися залежно від економічної, соціальної, культурної ситуації, що також підтверджує аксіоматичність прав людини як концепції, а їх реалізація, зокрема розмивання концепції прав людини до інтересів, ближча до природи правових фікцій (як і реалізація принципу гуманізму і водночас аксіоматичність концепції гуманізму). Динаміка Конвенції («живий інструмент») пов’язана з людськими якостями та взаємодією людей у суспільстві, оскільки порушення прав (головним чином вчинення злочинів), неможливе без соціальної взаємодії. Складність, виявляється зокрема у тому, що нормативна конкретизація гуманізму як категорії моралі істотно обмежена [68] і трактується дуже різнопланово.

Часто зміст принципу гуманізму зводиться до заборони нелюдського поводження, заборони катувань тощо (наприклад, справа Сааді проти Італії від 28.02.2008 р.), але він значно ширший. Правові тлумачення у рішеннях ЄСПЛ також сприяють правильному розумінню та реалізації принципу гуманізму на

національному рівні, зокрема з огляду на те, що реалізація принципу гуманізму полягає у визначенні переліку злочинів, які порушують права, та покарань за їх порушення у КК України. Кожне звернення до ЄСПЛ може кардинально змінити підхід до інтерпретації того чи іншого права чи свободи для всього світу та України зокрема.

У разі порушення прав, закріплених у Конвенції, та за умови проходження всіх судових інстанцій на національному рівні, за захистом свого порушеного права особа може звернутися до ЄСПЛ. Специфіка полягає у тому, що скарга подається не щодо певної особи, а проти держави, яка не забезпечила реалізацію прав і свобод людини на національному рівні.

Інтерпретацію принципу гуманізму, виходячи з позицій ЄСПЛ, можна умовно уявити як гуманістичність кримінального законодавства; наявних у кримінальному законодавстві злочинів і покарань (відповідність фундаментальним правам людини), інших заходів кримінально-правового характеру; кримінальної відповідальності; процедури призначення покарання; виконання покарання, а також інші питання правозастосування принципу гуманізму.

Перше питання, яке виникає у даному контексті полягає **у визначенні гуманістичності Кримінального Закону як такого** (який передбачає заподіяння болю та страждань іншим особам (Н. Крісті та інші аболіціоністи).

У розумінні ЄСПЛ, закон гуманістичний, справедливий і відповідний принципам кримінального права тоді, коли відповідає положенням Конвенції. Відповідно, у ньому необхідно відображати перелік суспільно небезпечних діянь, які порушують права людини, визначені у Конвенції. У чинному КК України передбачені еквіваленти злочинів, які порушують визначені Конвенцією права.

На підставі ч. 1, ст. 2 Конвенції ніхто не може бути умисно позбавлений життя. До прийняття Протоколів №№6, 13 до Конвенції, позбавлення життя не розглядалося як порушення вищевикладеного положення, у разі абсолютно

необхідного застосування сили: a) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання. З урахуванням положень ст. 1, 2 протоколу №6 до Конвенції щодо скасування смертної кари від 28 квітня 1983 р. (зі змінами від 11 травня 1994 р.) ETS №114 смертна кара скасовується. Ніхто не може бути засуджений до смертної кари або страчений. Держава може передбачити у своєму законодавстві смертну кару за діяння, вчинені під час війни або неминучої загрози війни; таке покарання застосовується тільки у встановлених законом випадках і відповідно до його положень.

До прийняття Протоколу №6 Конвенції порушенням права на життя також не вважалося виконання покарання, передбаченого законним вироком суду: «ніхто не може бути умисно позбавлений життя інакше ніж на виконання смертного вироку, винесеного судом за вчинення злочину, за який законом передбачено таке покарання». Однак після прийняття протоколу №6 застосування такого покарання (смертної кари) було визнано неприпустимим, за винятком воєнного стану. У Протоколі №13 до Конвенції щодо скасування смертної кари за будь-яких обставин (Вільнюс, 3 травня 2002 р.) закріплено, що Протокол №6 до Конвенції, який стосується скасування смертної кари, підписаний у Страсбурзі 28 квітня 1983 р., не виключає застосування смертної кари за дії, вчинені під час війни або неминучої загрози війни. У інших випадках смертна кара скасовується. Ніхто не може бути засуджений до смертної кари або страчений без будь-яких застережень.

Право на життя як одне з найвищих гуманістичних прав людини охороняється та захищається КК України за допомогою існування в ньому покарання за умисне чи необережне позбавлення життя іншої людини (ст. 115-118 КК України). Однак від цієї заборони є відступ відповідний принципам кримінального права, зокрема гуманізму. Особа не підлягає кримінальній відповідальності за позбавлення життя іншої людини, якщо завдала їй смерть у

процесі необхідної оборони, якщо на особу нападала група осіб, якщо нападали у помешканні особи та з використанням зброї (ст. 36 КК України). Порушення права на життя, у розумінні Конвенції, передбачає також посягання на свободу безпосередньо реалізовувати природні потреби, необхідні для життя та розвитку людини. Кожна стаття КК України забезпечує охорону гуманістичних прав і свобод людини, передбачених Конвенцією або певні аспекти таких прав [3; 4].

Під впливом ряду факторів змінився погляд і рівень терпимості щодо порушень права на життя, а також розуміння права на життя не тільки як закріплену нормами внутрішнього законодавства та міжнародно-правовими актами можливість певної поведінки людини, спрямовану на забезпечення недоторканності свого життя та свободи розпоряджатися ним (вузьке розуміння), але також як свободу людини безпосередньо реалізовувати можливості, які існують у неї внаслідок приналежності до виду Homo Sapience, та задовольняти необхідні біологічні, соціальні, духовні, економічні та інші потреби невіддільні від людини, об'єктивно зумовлені досягненням рівня розвитку людства (широке розуміння) [320, с. 10].

Відповідно, у розумінні Конвенції, порушення права на життя передбачає також посягання на свободу безпосередньо реалізовувати природні потреби, необхідні для життя та розвитку людини. Зокрема для людини важливими є як забезпечення її безпеки, так і свободи.

Для забезпечення права на життя у широкому розумінні у чинному КК України передбачена кримінальна відповідальність за доведення особи до самогубства (ст. 120 КК), що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства[66]. Відповідно до п. 28

[66] Стаття 120 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2292-VIII від 08.02.2018 р. До внесення змін редакція ч. 1 ст. 120 КК виглядала так: «Доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її

ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» №2 від 07.02.2003 р. під жорстоким поводженням слід розуміти безжалісні, грубі діяння, які завдають потерпілому фізичних чи психічних страждань (мордування, систематичне заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв, позбавлення їжі, води, одягу, житла тощо). Систематичним приниженням людської гідності є тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, глумління над ним тощо) [53, п. 28].

У даному контексті, особа має нести відповідальність за вільно обрану небажану модель поведінки, але в установленому законом порядку. Досягти справедливості неможливо незаконними засобами, а також засобами, що не відповідають принципам рівності, гуманізму, особистої винної відповідальності, презумпції невинуватості та інше.

Найбільш яскраво охорона гуманістичної свободи проявляється у кримінально-правовій забороні пригнічення свободи іншої особи на вступ у статеві зносини, а також вибір партнера та способів таких зносин (ст. 152-154 КК України).

У ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30.05.2008 р. №5 зазначено дуже важливе положення з точки зору досягнення балансу реалізації принципу гуманізму щодо кожного суб'єкту кримінально-правових відносин: «У справах про злочини даного виду суди зобов'язані як установлювати вину підсудних та призначати їм необхідне й достатнє для їх виправлення та попередження нових злочинів покарання, так і вживати всіх необхідних заходів до повного відшкодування заподіяної потерпілим матеріальної та моральної шкоди» [54, п. 1]. Перелік неправомірних дій, якими зумовлюється факт зґвалтування, є вичерпним. Тому дії особи, яка домоглася згоди особи протилежної статі на статеві зносини в інший спосіб, наприклад, шляхом настирливих пропозицій

людської гідності». Тобто не було передбачено відкритого переліку ознак об'єктивної сторони самогубства та не було передбачено важливих ознак, які є зараз, зокрема «систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства».

вступити у статеві зносини або шляхом обману чи зловживання довірою (освідчення у коханні, завідомо неправдива обіцянка укласти шлюб, сплатити за сексуальну послугу тощо) не можуть кваліфікуватись за статтею 152 КК (у чинній редакції)[67].

У чинній дефініції зґвалтування ознака «проти волі особи» пропущена. Некриміналізовані такі способи пригнічення статевої свободи за ст. 152 КК України як знищення майна або загроза його знищення, обман (зловживання довірою потерпілої особи, освідчення у коханні, неправдива обіцянка одружитися, обіцянка оплати сексуальної послуги, подарунка або інших вигод) та інші способи, які виключають добровільність вибору потерпілою.

Але слід зазначити, що відповідно до ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. №2227-VIII, який набирає чинності через рік з дня його опублікування [26] передбачені зміни до цього розділу, які більш детально розглянуті в підрозділі 2.1 роботи. Зокрема в дефініції зґвалтування зазначена ознака «без добровільної згоди потерпілої особи» (ч. 1 ст. 152 КК) та відповідна примітка: «Згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин».

Важливими є зміни до ст. 154 КК, зокрема особливо кваліфікований склад (ч. 3 ст. 154) становлять дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, поєднані з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої особи чи її близьких родичів, або з погрозою розголошення відомостей, що ганьблять її чи близьких родичів. У багатьох зарубіжних країнах обман розглядається як спосіб вчинення зґвалтування (Албанія, Бельгія,

[67] Законодавець України наразі не закріплював ознаку «без згоди» для попередження зловживань з боку потерпілих. Зокрема за чинним КК не злочинно (але не бажано з точки зору моральності, та підлягає адміністративному стягненню у відповідності зі ст. 181-1 КпАП) вступати у статеві відносини за плату (проституція). Водночас, неоплата сексуальних послуг не тягне за собою їх кваліфікацію як зґвалтування.

Польща, Сан-Марино, Великобританія та інші країни). Такий підхід враховує інтерпретацію ЄСПЛ. Зокрема у справі М.С. проти Болгарії, заява №39272/98 від 04.12.2003 р. ЄСПЛ назвав відсутність згоди потерпілої суттєвою ознакою для кваліфікації зґвалтування.

Ширша інтерпретація зґвалтування пов'язана також із примусом вступати у будь-які суспільні відносини з іншою особою проти волі способом обману, шантажу, використанням свого та чужого авторитету, службового становища, фізичного та психічного насильства, а також загрози його заподіяння та інше. Такі діяння також пригнічують свободу вибору та тягнуть за собою серйозні наслідки у розвитку особистості, втрату сенсів і цінностей [262, с. 282].

Відповідно до ст. 7 Конвенції ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні будь-якого діяння або за бездіяльність, яка відповідно до чинного на момент його вчинення національного або міжнародного права не була кримінальним злочином.

Пріоритет прав і свобод людини як принцип судового тлумачення, на думку А.І. Рульова, містить такі елементи: «1. за наявності двох або більше варіантів тлумачення однієї правової норми суд обирає той, який більшою мірою сприяє захисту прав і свобод людини ... 2. якщо конкуруючі варіанти тлумачення правової норми, які сприяють захисту прав різних суб'єктів, то суд обирає той варіант, який сприяє захисту прав суб'єкта, слабшого у соціально економічному відношенні ... 3. при тлумаченні права повинні враховуватися не тільки безпосередні результати, але також віддалені наслідки, які воно може мати для забезпечення прав і свобод людини ... 4. зміст прав і свобод людини не підлягає обмежувальному тлумаченню; обмеження прав і свобод людини не підлягають розширювальному тлумаченню» [216, с. 24-25]. Особливий інтерес представляє правило, відповідно до якого при конкуренції варіантів тлумачення правової норми, що сприяють захисту прав різних суб'єктів, суд обирає варіант, який сприяє захисту прав суб'єкта, слабшого в соціально-економічному відношенні. Більш слабким суб'єктом може бути як потерпілий, так і особа, яка

вчинила злочин, що залежить від характеру злочину та характеристик суб'єктів кримінальних правовідносин. Наприклад, фізична особа, яка вчинила економічний злочин, видається більш слабкою щодо потерпілого (держави), зокрема з її владними структурами щодо попередження злочинів.

Покарання завжди зазіхає на свободу людини та, відповідно порушує реалізацію принципу гуманізму, проте для досягнення завдань кримінального законодавства, існує певна необхідність і «вимушеність» його застосовувати. Охорона та захист прав і свобод людини та громадянина, а також забезпечення безпеки, закріплені як завдання КК України дещо видозмінюються у порівнянні з філософським розумінням категорій «свобода» та «безпека» та не становлять системної помилки КК. Категорія «безпека» тісно пов'язана з категорією «свобода», оскільки без безпеки неможливо досягти свободи, та навпаки. Відповідно до ст. 29 Декларації, кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки і можливий вільний і повний розвиток її особистості [1].

Людина як член суспільства делегує державі право карати себе для забезпечення безпеки (своєї власної та інших громадян), а також обмежує державу у реалізації такого права. З точки зору філософії ці категорії суперечать і навіть взаємовиключають одна одну, але для досягнення демократичної, соціальної та правової держави (держава за своєю природою – це правова «фікція») важливо охороняти як свободу, так і безпеку із певними винятками, але відповідно до встановленої Законом процедури.

Як зазначає В.О. Туляков, «кримінально-правові сенси загалом засновані на приматі природних прав на щастя та надію – на щастя жити у безпеці та протест проти правових дисфункцій/зловживань та на надію справедливої та легітимної кари, реституцію та ресоціалізацію у разі порушення Закону. Гуманістична спрямованість правових позицій ЄСПЛ надає цьому процесу динамічного характеру. Але не завжди цей процес виконує позитивні функції. Наприклад, нормативна усталеність класичного кримінального права згідно з

позиціями диверсифікації образів кримінального у практиці ЄСПЛ (також у національній практиці кримінально-правового регулювання та судового тлумачення кримінального закону) стає юридичною фікцією» [277, с. 86]. У діючому кримінальному законодавстві України перемішуються елементи класичного, антропологічного, соціологічного напрямку кримінального права та постмодерну. Вони не віддільні один від одного та мінливих змін дійсності. Тому нормативність сучасного права в класичному розумінні слід умовно розглядати як правову «фікцію», так само як і реалізацію принципу гуманізму у сучасному правозастосуванні.

На думку Ю.В. Бауліна, «державою можуть бути обмежені не будь-які права та свободи злочинця. Перелік цих прав і свобод та межі втручання держави при встановленні та застосуванні кримінальної відповідальності для захисту фундаментальних цінностей повинен бути конституційно допустимим, пропорційним і відповідати принципу верховенства права. Вони визначаються, зокрема, національними та міжнародними актами про права людини, практикою Європейського суду з прав людини та конкретизуються у чинному Кримінальному кодексі» [79, с. 484].

У рішенні ЄСПЛ у справі Уелч проти Сполученого Королівства (Welch v. The United Kingdom) (скарга №17440/90 від 09.02.1995 р.), виходячи зі змісту ст. 7 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод, суд зазначив, що «при оцінці тієї чи іншої міри як «покарання» точкою відліку має бути визначення того, чи є її застосування наслідком засудження за «кримінальний злочин». Інші фактори, які можуть братися до уваги як значущі – це характер і мета даної міри, її визначення відповідно до національного законодавства, процедури її застосування та здійснення, а також її суворість (п. 28). У даному контексті мова йде про забезпечення прав людини, передбачених Конвенцією у разі застосування не тільки покарань, а також адміністративних стягнень (кримінально-правового змісту).

Поняття «кримінальна відповідальність» ширше, ніж поняття покарання, оскільки охоплює не тільки правообмеження, які притаманні дванадцятьом видам покарань, передбаченим ст. 51-64, 98-102 КК, а також інші обмеження прав і свобод особи, яка вчинила злочин, які передбачені КК. Йдеться про засудження особи, визнаної винною у вчиненні злочину, яке знаходить юридичне вираження у стані її судимості. ЄСПЛ вважає, що саме по собі судове рішення, яким особа визнається винуватою, заподіює їй шкоду, незалежно від несприятливих соціальних наслідків, які воно також може спричинити [79, с. 484]. Особа підлягає кримінальній відповідальності, якщо її визнано винуватою у відповідному Законом порядку, оскільки саме здійснення процедури кримінального переслідування щодо особи заподіює їй страждання, порушує принципи кримінального права (зокрема гуманізму); вже не кажучи про засудження невинуватого.

Концепт презумпції невинуватості найбільш яскраво відображає реалізацію принципу гуманізму, як у вузькому, так і широкому сенсі. Презумпція невинуватості – один із засобів обмеження держави з часів Великої Хартії Вольностей [149], Білля про права [89] і найбільш яскравий прояв реалізації принципу гуманізму у кримінальному праві, оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності, у тому числі призначення покарання передбачає відповідну процедуру доведення. Презумпція невинуватості у вчиненні злочинного діяння закріплена у ряді міжнародно-правових документів, зокрема у Загальній декларації прав людини 1948 р. (ч. 1 ст. 11), міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р. (п. 2 ст. 14), ч. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. Закріплений у Конституції держави (зокрема в Конституції України), принцип презумпції невинуватості стає конституційним принципом. Крім того, презумпція невинуватості сформульована у КК України, КПК України та ряді процесуальних кодексів зарубіжних держав [79, с. 484].

Презумпцію невинуватості становлять ряд прав і заборон, зокрема право мовчати та не свідчити проти себе (принцип nemo tenetur) [45; 47; 48] як базова вимога справедливості, втілене в п. 1 ст. 6 Конвенції в її кримінально-правовому контексті. Дане право обумовлюється зобов'язанням і забороною зазіхати на свободу іншої людини, а саме примушувати її свідчити проти себе. Інше право, яке випливає з цього рішення, – право бути вислуханим, яке полягає у тому, що особа повинна мати можливість пояснити за яких обставин вона вчинила злочин і причини своєї поведінки, перед тим як їй буде призначено покарання або інший захід кримінально-правового впливу. Хоча деякі прояви принципу гуманізму, закріплені у КК України, зокрема інститут звільнення від кримінальної відповідальності, суперечать концепту презумпції невинуватості. Протиріччя полягає у тому, що притягнення до кримінальної відповідальності передбачає винесення судом вироку про визнання особи винною у вчиненні злочину, однак інститут звільнення від кримінальної відповідальності певним чином презюмує винуватість особи без винесення відповідного вироку судом і звільняє від неї. Виходить, що у цьому контексті прояв гуманізму реалізується з порушенням принципу законності. Наявне протиріччя, на думку С.С. Яценко, може бути вирішено шляхом відмови від матеріально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності на користь інституту звільнення від кримінального переслідування. Останній не вимагає постанови обвинувального вироку, яким би особа визнавалася винною у вчиненні злочину [321, с. 57].

Відповідно до ст. 7 Конвенції не може також призначатися покарання більш тяжке, ніж те, яке застосовувалося на час вчинення кримінального правопорушення. Заборона застосування зворотної сили кримінального закону – один із проявів принципу гуманізму у цивілізованій, демократичній державі, оскільки у момент вчинення діяння особа повинна знати (або мала можливість знати завдяки законній процедурі оприлюднення положень кримінального закону) про злочинний характер такого діяння, а також міру покарання, яка

слідує за вчинення такого діяння. Зворотне було б негуманно та не сприяло б досягненню завдань і цілей КК.

Розглядають три прояви зворотної сили кримінального закону: у класичному розумінні – пом'якшення покарання, у модерному – кримінальної відповідальності, у розумінні ЄСПЛ – пом'якшення невизначеного кола явищ.

За загальним правилом КК України не має зворотної сили. Однак на підставі ст. 5 КК України кримінальний закон має зворотну силу, якщо декриміналізує діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи. Деякі вчені у винятках застосування зворотної сили кримінального закону вбачають протиріччя, пов'язані з реалізацією принципу гуманізму щодо суспільства в цілому, а також третіх осіб. А.В. Єлінський пропонує наступне. Якщо новий кримінальний закон пом'якшує покарання, яке відбуває особа, то воно повинно бути скорочено всім засудженим пропорційно пом'якшенню покарання у максимальних межах, передбачених новим Законом [122, с. 106].

Для правильного застосування судами принципу пропорційності важливе значення має тест на пропорційність з двоетапною структурою. На першому етапі суд повинен встановити, що владними діями обмежене певне право. На другому етапі влада повинна продемонструвати суду, що вона переслідувала певну легітимну мету і що обмеження було пропорційне цій меті [198, с. 50].

Тест на пропорційність включає в себе три критерії: по-перше, засіб, призначений для досягнення мети влади, повинен підходити для досягнення цієї мети (доречність); по-друге, з усіх підходящих має бути обрано той засіб, який у найменшій мірі обмежує право приватної особи (необхідність); по-третє, збиток приватній особі від обмеження її права повинен бути пропорційний вигоді уряду щодо досягнення поставленої мети (пропорційність у вузькому сенсі) [141, с. 61]. Пропорційність у вузькому сенсі також нерідко іменують принципом балансування або принципом балансу справедливості [198, с. 52].

Оцінюючи доречність засобу, суд повинен взяти до уваги факт існування категорично заборонених засобів (наприклад, катувань), що робить недоречним подальший аналіз тих чи інших обмежень на предмет їх пропорційності. Крім того, оцінюванню підлягає легітимність мети, що переслідується відповідним заходом. Легітимність має випливати з Конституції і Законів [311, с. 61]. В основі вимоги легітимності мети знаходиться думка, відповідно до якої державні заходи не можуть здійснюватися без відповідної мети. Подібна мета вимагає об'єктивного виправдання, за відсутності якого громадянин легко може стати об'єктом безцільної політики [66, с. 68].

У рішенні ЄСПЛ у справі Мактуф і Дам'янович проти Боснії та Герцеговини (Maktouf and Damjanovic v. Bosnia and Herzegovina) №2312/08 і 34179/08 від 18.07.2013 р. [46] трактується можливість застосування зворотної сили кримінального закону як одного з проявів принципу гуманізму та неможливість його застосування до особи, яка вчинила тяжкий насильницький злочин проти людства. Суд Боснії та Герцеговини визнав громадянина Maktouf винним і засудив за КК 2003 р. Боснії та Герцеговини за пособництво у захопленні двох цивільних заручників – військовий злочин, вчинений під час війни 1992-95 рр. до позбавлення волі строком на 5 років, застосовуючи положення про скорочення покарання. На думку громадянина Maktouf КК 1976 р., який діяв на момент вчинення злочину, передбачає більш м'які санкції, незважаючи на те що, у санкції була передбачена смертна кара. Однак не можна стверджувати, що будь-який заявник міг би отримати більш м'яке покарання за умови застосування КК 1976 р., найбільш важливим є те, що громадянину Maktouf могло бути призначене більш м'яке покарання, ніж те, яке було призначено. Покарання було призначено нижче нижчої межі санкції статті, КК 1976 р. не був м'якшим мінімального покарання КК 2003 р. Скарга визнана неприйнятною (явно необґрунтованою). КК 1976 р. Боснії та Герцеговини не може розглядатися як більш м'який закон.

В історії застосування кримінального права у радянський період є справи щодо застосування зворотної дії кримінального закону, наприклад справа Рокотова та Нейланда[68], в яких Суд необґрунтовано порушив заборону зворотної сили кримінального закону, та, відповідно принцип гуманізму щодо особи, яка вчинила злочин.

15 червня за порушення правил валютних операцій і спекуляцію валютними цінностями суд засудив обвинувачених – Я.Т. Рокотова, В.П. Файбишенко – до 15 років ув'язнення без можливості застосування умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким згідно з Указом «Про боротьбу з розкрадачами соціалістичної власності та порушниками правил про валютні операції» від 5 травня 1961 р., який був виданий після арешту Я.Т. Рокотова та В.П. Файбишенко та збільшував термін позбавлення волі за ці злочини з 3 до 15 років. В Указі спеціально зазначалося, що в даному випадку закон має зворотну силу, тобто поширюється на вже вчинені злочини [209, с. 88]. Але на тому не зупинилося. М.С. Хрущов на засіданні Президії ЦК КПРС 17 червня 1961 р. висловив думку, що валютники заслуговують виняткової міри (розстрілу). 6 липня 1961 року стаття КК про порушення правил, пов'язаних з валютними операціями, була знову змінена – вона, як і статті про хабарі та про особливо великі розкрадання, передбачала виняткову міру – смертну кару. 27 липня Рокотов і Файбишенко були розстріляні. Цей процес став сигналом до порушення інших подібного роду судових справ про розкрадання соціалістичної власності. Людей розстрілювали сотнями [209; 133].

---

[68] Основою всього кримінального законодавства пізнього СРСР став «хрущовський» КК 1960 року (набрав чинності 1 січня 1961 р.), згідно з яким виняткова міра покарання могла застосовуватися тільки до чоловіків, які вчинили злочини у віці від 16 до 65 років. Але згідно зі збереженими документами, під час дії Кодексу (тобто по 1991 р) в СРСР були страчені три жінки, в тому числі Антоніна Макарова; розстріляно понад 22 тисяч чоловіків (96% – за умисні вбивства) та один підліток – 15-річний Аркадій Нейланд. Нейланд відразу визнав свою провину. Шкодував вбитої дитини, але пояснював, що іншого виходу не було. Вбивця знав, що нічого, крім дитячої колонії, йому не загрожує. Однак суд вирішив інакше: 23 марта 1964 р. народження, в порушення Кримінального кодексу СРСР, Аркадій Нейланд був засуджений до виняткової міри покарання – смертної кари. Вирок викликав помітний резонанс в СРСР і за кордоном. На Заході лаяли за ігнорування законності, а юні вітчизняні кримінальники задумалися – малолітство перестало бути надійним захистом. 15-річного Нейланда розстріляли 11 серпня 1964 р. Хвиля підліткових злочинів в СРСР пішла на спад [203].

«Охороняючи» соціалістичну власність та державну безпеку, керуючись принципом доцільності, було порушено принципи законності, гуманізму, справедливості, рівності, хоча в нормах КК 1960 р. принцип гуманізму простежується досить яскраво. Історичні приклади сприяють формуванню цілісної гуманістичної парадигми кримінального права та підтверджують (керуючись методом від супротивного), що забезпечення безпеки в одній сфері не може ставити в небезпеку інші, тим паче стабільність Закону.

У контексті реалізації принципу гуманізму, також становить науковий інтерес ч. 2 ст. 7 Конвенції, у якій передбачено, що ця стаття не є перешкодою для судового покарання будь-якої особи за будь-яке діяння або за бездіяльність, які на час їх вчинення становили кримінальне правопорушення відповідно до *загальних принципів права, визнаних цивілізованими країнами.*

На підставі ч. 2 ст. 13 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» 02.06.2016 р. № 1402-VIII: «Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом...». Відповідно до ч. 6 ст. 13 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 р.): «Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [16; 314, с. 427].

З метою непорушення принципу non bis in idem (не двічі за одне і теж), принципів повноти, точності та системності кваліфікації необхідно перевіряти та оцінювати засудження особи іншою державою.

Це положення розглядається щодо вчинення особами злочинів міжнародного характеру. На підставі рішень Нюрнберзького трибуналу осіб, які вчинили злочини проти людяності, засуджували до стерилізації, до смертної

кари як міри безпеки заради «благородної мети – очищення нації», заради розвитку Німеччини. Звісно, державний, політичний інтерес, розвиток держави та нації не може бути вище цінності життя. У кінофільмі «Нюрнберзький процес» (Judgement At Nuremberg) 1961 р. яскраво показано, що суддя не може бути просто виконавцем законів, якими б вони не були, але повинен відповідати духу права. Усі підсудні були засуджені до довічного позбавлення волі. Суддя сказав: «ми всі співчуваємо душевним переживанням Ернста Яннінга, але не можна пробачити йому мільйони людських життів». Підсудним показали сенс милосердя, справедливості та рівності. Їм подарували життя, у той час, як їх вироки (коли вони були суддями) відняли життя у дітей і невинуватих... Життя людини не може бути засобом досягнення політичних результатів. А кримінальне законодавство не має бути засобом помсти.

Адвокат Л.А. Вітвінський виступив на захист Чаммера унд Остена – офіцера німецької армії, який знаходився у складі німецьких збройних сил з 1898 р. у «справі німецьких генералів», яких у кінці січня 1946 р. повісили на площі Калініна (нині – майдан Незалежності). Вони звинувачувалися за ст. 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19.04.1943 р., яка для фашистських злочинців, які вчинили вбивства та тортури цивільного населення, а також полонених, передбачала смертну кару через повішення або каторжні роботи на строк від 15 до 20 років. Адвокат знаходить у підзахисному те людське, вибачальне, здатне пом’якшити вирок, щоб хоча б перед смертю він відчув сенс справедливості, милосердя та законності: «...особливої особистої старанності у жорстокості та звірстві обвинувачений Чаммер не виявляв, і переважно діяв у цих питаннях як автоматичний виконавець наказів і директив свого вищого командування ... з 13-річного віку він жив, зростав і виховувався у специфічному дусі паличної дисципліни та казарменої муштри німецької армії ... Все це не знімає відповідальності, але, звичайно, повинно бути та буде зважено, а також враховано…» [233, с. 18-22]. Людина вчинила тяжкі злочини, але вона залишається людиною; має певні права, які не знімають з неї

відповідальності за порушення прав та свобод інших осіб. За насильницькі тяжкі, особливо тяжкі злочини, за злочини, які вчиняються неодноразово, мають бути передбачені суворі заходи кримінально-правового впливу, але не настільки, щоб саме покарання стало злочином проти людяності [257, с. 242-244]. Забезпечення безпеки суспільства та держави – надзвичайно важлива задача, але у балансі із забезпеченням свободи людини та громадянина. Забезпечення безпеки суспільства не може бути підставою виключення особистої відповідальності кожної посадової особи, яка винесла обвинувальний вирок невинуватому.

Деякі вчені вважають соціалізм найбільшим злочином, хоча він теж переслідував «доброчесну мету» розвитку держави. Економічний розвиток держави не завжди сприяє мінімізації злочинності. Однак щодо деяких видів злочинів це працює. Головне – не ставити розвиток основною метою, яка буде затьмарювати цінність самої людини [244]. За радянських часів вірили, що ідеологія марксизму-ленінізму здатна привести до ідеальної держави [167]. Але ціль «вищого блага» часто досягали незаконними методами, порушуючи принципи кримінального права, фундаментальні права та свободи людини, що неприпустимо та не сприяє досягненню «благої» мети.

Призначення покарання та інших заходів кримінально-правового характеру. Для прийняття судом рішення, у тому числі при призначенні особі кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру, необхідно дотримати «...баланс справедливості між вимогами суспільного інтересу спільноти та вимогами захисту основних прав особистості» [330, с. 47]. Принцип справедливого балансу полягає у тому, що суд приймає рішення щодо права у симбіозі з обов’язками держав-членів відповідно до положень Конвенції. Національні органи влади повинні збалансувати інтереси членів суспільства з основними правами та свободами людини. Як недостатня так і надмірна реалізація принципу гуманізму –

небажана, тому Законом слід обмежувати як процедуру застосування репресії, так і застосування заохочувальних норм.

Принцип гуманізму на стадії призначення покарання також реалізується **щодо неповнолітніх.** Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), прийняті резолюцією 40/33 Генеральної Асамблеї від 29.11.1985 р. п. 1.2: «Держави-члени повинні прагнути до створення умов, що дозволяють забезпечити змістовне життя підлітка у суспільстві, яке, у той період життя, коли вона або він найбільш схильні до неправильного поводження, буде сприяти процесу розвитку особистості та здобуття освіти, максимально вільному від можливості вчинення злочинів і правопорушень. 1.3 Слід приділяти достатню увагу здійсненню позитивних заходів, які передбачають повну мобілізацію всіх можливих ресурсів, включаючи сім'ю, добровольців та інші групи суспільства, а також школи та інші громадські інститути, з метою сприяння благополуччю підлітка, з тим щоб скоротити необхідність втручання з боку Закону, а також ефективного, справедливого та гуманного поводження з підлітком, що перебуває у конфлікті із законом. 1.4 Правосуддя щодо неповнолітніх має бути складовою частиною процесу національного розвитку кожної країни в рамках *всебічного забезпечення соціальної справедливості для всіх неповнолітніх,* водночас сприяючи таким чином захисту молоді та підтримання мирного порядку у суспільстві… 5.1 Система правосуддя щодо неповнолітніх *спрямована перш за все на забезпечення благополуччя неповнолітнього та забезпечення того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди співмірні як з особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення…* 18.1 Компетентний орган влади при вирішенні справи повинен мати у своєму розпорядженні широкий комплекс заходів впливу. Такими заходами, які можуть здійснюватися у поєднанні один з одним, є: a) постанови про опіку, керівництво та нагляд; b) пробація; c) постанови про роботу на користь

громади; d) фінансові покарання, компенсація та реституція; e) постанови про прийняття проміжних та інших заходів; f) постанови про участь у груповій психотерапії та інших подібних заходах; g) постанови, що стосуються передачі на виховання, місця проживання або інших виховних заходів; h) інші відповідні постанови» [31].

Відповідно до керівних принципів Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи) від 14.12.1990 р. попередження злочинності серед неповнолітніх є найважливішим аспектом попередження злочинності у суспільстві. Беручи участь у законній, соціально корисній діяльності та виробляючи гуманістичний погляд на суспільство та життя, молодь може бути вихована на принципах, які не допускають злочинну діяльність [32].

Неповнолітні мають такі ж права та свободи, як і дорослі, а також підвищені гарантії їх охорони та захисту з боку держави. В узагальненні судової практики[69] щодо неповнолітніх трактуються окремі питання застосування положень статей 97, 105 КК України відносно неповнолітніх (осіб віком до 18 років). Зокрема, переваги заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, очевидні та полягають у тому, що ці заходи повинні носити не тільки попереджувальний, але також виховний характер. Ефективність заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, ґрунтується на реалізації важливих психологічних властивостей людини – співчуття, довіри, сорому, відповідальності тощо. З погляду реалізації принципу гуманізму, є можливість не тільки виправити неповнолітнього, як дорослого, але також перевиховати. Тому гуманне ставлення до неповнолітнього при призначенні, а особливо виконанні покарання має велике попереджувальне значення. Окрему увагу при

[69] Серед актів судового тлумачення вчені виділяють також узагальнення судової практики, які мають важливе значення для правозастосовної та судової практики; сприяють усуненню типових і системних помилок. До відмінних рис офіційного тлумачення в оглядах судової практики відносять: «1) ці акти тлумачення носять відомчий характер, тобто вони адресовані тільки нижчестоящим судам; 2) мають характер управлінських актів, в яких виражаються відносини влади та підпорядкування між судами; 3) носять загальний характер; 4) носять суворо підзаконний характер. Вони повинні відповідати чинному законодавству» [314, с. 424].

реагуванні на протиправну поведінку неповнолітніх необхідно приділяти відновному правосуддю, яке сприяє примиренню винного з потерпілим, та має більш високий попереджувальний ефект стосовно поведінки неповнолітнього в майбутньому[70].

Як зазначено в ППВСУ «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16.04.2004 №5, «суди повинні активніше залучати громадськість до вирішення питань, які виникають при розгляді справ стосовно неповнолітніх та при виконанні вироків чи інших судових рішень щодо них. Рекомендувати судам всіляко підтримувати діяльність тих громадських організацій, які ставлять за мету до судового розгляду справи досягнути примирення між неповнолітнім, котрий вчинив злочин, і потерпілим, – надавати таким організаціям відповідну інформацію, інформувати підсудних та їхніх законних представників про наявність у районі (місті) таких організацій, надавати можливість потерпілому і обвинуваченому звертатися до цих організацій для вирішення конфлікту та досягнення примирення. Досягнення за допомогою таких громадських організацій примирення між потерпілим і обвинуваченим (підсудним), відшкодування потерпілому матеріальної та моральної шкоди можуть бути підставами для закриття справи або враховані як обставини, що пом’якшують покарання» [58, п. 10].

Інтерпретаційні характеристики гуманізму на стадії виконання покарання. На стадії виконання покарання можливі наступні прояви реалізації принципу гуманізму: внутрішні заохочення; заміна покарання більш м’яким; умовно-дострокове звільнення; звільнення від відбування покарання через хворобу; амністія; помилування та інше.

На цій стадії засуджена особа матиме права та свободи; обов’язки; заборони, передбачені Конвенцією та іншими Міжнародними документами;

[70] Див. також [95, с. 42-44].

Конституцією України, КК України, КВК України, за винятком певних обмежень передбачених законодавством.

Гуманістичні кримінально-правові та кримінально-виконавчі заходи застосовуються на підставі виконання засудженим суспільно корисної роботи; роботи на виробництві установи; позитивної поведінки; відсутності внутрішніх стягнень та наявності заохочень. Внутрішні заохочення та стягнення застосовуються на підставі КВК України, Міжнародних пенітенціарних правил як прояв позитивної уваги, що сприяє профілактиці правопорушень при виконанні покарання; позитивно впливають на виправлення засудженого.

Наявність заохочень і відсутність стягнень є внутрішньою умовою (установи виконання покарання) розгляду щодо засудженого питання про УДЗ; заміни покарання більш м'яким; помилування. Як зазначено в ППВСУ «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» №2 від 26.04.2002 р. «Оскільки судовий розгляд питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким справляє великий виховний і запобіжний вплив як на самого засудженого, так і на інших осіб, суди під час судового засідання у справах цієї категорії повинні приділяти особливу увагу поясненням засудженого, представників органу, який відає виконанням покарання, спостережної комісії або служби у справах неповнолітніх по суті внесеного подання. Зокрема, слід ретельно з'ясовувати ставлення засудженого до вчиненого злочину, праці та навчання, додержання ним вимог режиму, участь у самодіяльних організаціях засуджених виправно-трудової установи, а також його наміри щодо прилучення до суспільно корисної праці та потребу в наданні допомоги при обранні місця проживання і працевлаштування [57, п. 17]. Однак на поясненнях потерпілого ПВСУ не акцентує свою увагу щодо розгляду питань УДЗ та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.

На цій стадії особливо яскраво простежується дисбаланс реалізації принципу гуманізму щодо потерпілого, оскільки він не бере участі у застосуванні заохочувальних заходів до засудженого (не має процедурної можливості висловити свою точку зору; сказати чи дійсно засуджений намагався примиритися; відшкодувати збиток, чи не справляє засуджений негативний вплив через інших осіб тощо).

Інтерпретація реалізації принципу гуманізму ЄСПЛ на стадії виконання вироку суду (зокрема відбуття покарання особою, яка вчинила злочин) багато у чому зумовлюється виконанням засудженим роботи. Виконання роботи заохочується при скороченні терміну відбуття покарання, умовно-дострокового звільнення, заміни невідбутого строку покарання більш м'яким, амністії, помилування та інших проявів принципу гуманізму на стадії виконання вироку суду.

Відповідно до рішення ЄСПЛ у справі Дель Ріо Прада проти Іспанії (Del Río Prada v. Spain) №42750/09 від 21.10.2013 р. вирок шістнадцятьом особам, засуджених за тероризм, було зменшено за роботу, виконану в ув'язненні, хоча вони були засуджені до тюремного ув'язнення загалом понад сто років. Інтерпретація Закону на шкоду засудженого була заснована на політиці повного виконання покарань, не притаманній Кримінальному кодексу 1973 р. Деякі судді визнали, що кримінальні політичні причини в жодному разі не могли виправдати відхід від принципу законності, навіть у разі терориста та вбивці, який не розкаявся [44, с. 42]. Який би тяжкий злочин не вчинила особа, у законі слід передбачати процедуру скорочення терміну на підставі її (особи) постзлочинної поведінки. Тривалі терміни позбавлення волі, у тому числі довічне позбавлення волі, без законної процедури скорочення строку не гуманні та суперечать фундаментальним правам людини у розумінні ЄСПЛ.

У справі «Вінтер проти Сполученого Королівства» [49] суд розтлумачив статтю 3, яка вимагає перегляду покарання у вигляді довічного позбавлення волі процедурою, що дозволяє внутрішнім органам державної влади розглянути

питання легітимності подальшого утримання заявника під вартою, враховуючи вагомість змін у його поведінці. Як зазначила суддя Пауер, стаття 3 включає у себе право на надію. Надія є важливим аспектом людської особистості, а її позбавлення заперечує фундаментальний аспект людяності та принижує особу.

17.01.2017 р. Велика палата Європейського Суду у справі «Хатчінсон проти Сполученого Королівства» (Hutchinson v. United Kingdom), скарга №57592/08 [50], постановила чотирнадцятьма голосами проти трьох, що порушення статті 3 Конвенції (заборона нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження) відсутнє. Справа стосувалася скарги засудженого, який відбуває довічний вирок за вбивство трьох членів сім'ї та зґвалтування четвертого. Покарання, на його думку, є жорстоким і таким, що принижує гідність, оскільки у нього немає надії на звільнення. Хоча Конвенція не забороняє призначення засудженим довічного позбавлення волі за особливо тяжкі злочини, такі як вбивство, але для дотримання положень Конвенції необхідно, щоб ув'язнені мали шанс на звільнення та можливість перегляду вироку. На думку ЄСПЛ, суди Сполученого Королівства усунули неясність у законодавстві щодо перегляду довічних вироків. Протиріччя між законодавством та офіційною політикою Сполученого Королівства, на які ЄСПЛ вказував у своїх попередніх постановах [49], Апеляційним судом Сполученого Королівства були усунуті положення Закону, які зобов'язують Державного секретаря юстиції здійснювати свої повноваження зі звільнення довічних ув'язнених способом, відповідним вимогам Конвенції. Крім того, Апеляційний суд надав роз'яснення щодо меж і підстав перегляду вироку Державним секретарем, способу, яким це повинно здійснюватися, а також уточнив обов'язки Державного секретаря щодо звільнення довічних ув'язнених у разі, коли їх подальше утримання під вартою більше не є обґрунтованим. ЄСПЛ розглянув положення законодавства, що регламентує перегляд довічних вироків і прийшов до висновку, що довічні вироки у Сполученому Королівстві на даний час відповідні вимогам статті 3 Конвенції.

Якщо аналізувати практику заміни довічного позбавлення волі позбавленням волі у порядку помилування в Україні [17], то така процедура не відповідає позиціям ЄСПЛ з такої причини: покарання може бути призначене тільки судом. Помилування – це акт індивідуального милосердя щодо однієї особи, який виноситься Президентом України (а не судом), довічне позбавлення волі не може бути пом'якшено; відсутній чіткий правовий механізм перегляду рішення про призначення довічного позбавлення волі через певний проміжок часу; національне законодавство не гарантує особі можливість перегляду рішення про призначення довічного позбавлення волі з заміною більш м'яким покаранням, зменшенням терміну покарання, припиненням відбуття покарання, умовно достроковим звільненням (Kafkaris v. Cyprus, Vinter and Others v. UK, Öcalan v. Turkey). На думку С.В. Хилюк, довічне позбавлення волі розглядається як не людяне покарання, якщо воно не може бути пом'якшено (inreducible): коли особу продовжують утримувати у місцях позбавлення волі без належних пенологічних підстав; відсутній чіткий правовий механізм перегляду рішення про призначення довічного позбавлення волі через певний проміжок часу; національне законодавство не гарантує особі можливість перегляду рішення про призначення довічного позбавлення волі із заміною більш м'яким покаранням, зменшенням терміну покарання, припиненням відбуття покарання, умовно достроковим звільненням.

Проаналізувавши статистичні данні, можна зазначити, що у 2015 р. до ДПтС України на виконання надійшло п'ять указів Президента України про помилування 67 засуджених осіб. За існуючою процедурою організації їх виконання, ДПтС України видано 67 наказів, згідно з якими 18 засуджених звільнено від відбування покарання та 49 засудженим скорочено призначені судами строки покарань. Для порівняння: 2014 р. організовано виконання лише одного Указу Президента України про помилування однієї особи, 2013 року чотири укази про помилування 14 засуджених. У 2015 р. ДПтС України вже виконано два Укази про помилування 18 засуджених (11 осіб звільнено та 7

засудженим скорочено терміни покарання). Особлива увага під час підготовки звітних даних приділяється показнику надісланих матеріалів на засуджених, яких можна віднести до соціально незахищеної категорії (неповнолітні, інваліди, жінки, жінки з дітьми та особи віком понад 70 років). ДПтС України також узагальнювалась інформація про кількість засуджених до довічного позбавлення волі, які відбули понад 20 років призначеного покарання і відповідно мають право подати клопотання про помилування. Станом на 2015 р. в установах виконання покарання знаходилось 1540 осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. Відбули більше ніж 20 років призначеного покарання 70 осіб, а скористалися правом на подачу клопотань про помилування 43 особи, яким відмовлено у застосуванні помилування [72, с. 15-16]. Порівнюючи зі статистикою минулих років, найбільша кількість указів Президента України про помилування була виконана протягом 2003-2004 рр. (17 указів щорічно). Загальна кількість помилуваних осіб до 2010 р. у середньому складала близько 855 засуджених (за вказаний період найменше 2005 р. – 495 та найбільше 2004 і 2002 рр. 1187 та 1162 відповідно). До вересня 2010 р. (коли було змінено Положення про здійснення помилування) Президент України та його Комісія широко застосовували такий вид помилування, як звільнення з випробовуванням. Зазначене суттєво розширювало кількість звільнених з установ виконання покарань засуджених внаслідок акта помилування. Фактично, понад 40 відсотків від загальної кількості помилуваних було звільнено [72, с. 12-14]. З вищевикладеного можна зробити висновок про необхідність змін ст. 64 КК України в частині обов'язкового перегляду довічного позбавлення волі судом через 25 років відбування покарання.

Інтерпретаційні характеристики на рівні комунікації та людський фактор. Конвенція та механізми забезпечення закріплених у ній прав і свобод, – це спроба інтеграції потреб кожної людини. Інтерпретація її положень дає можливість відповідати умовам історичної епохи, враховувати політичні,

соціально-економічні фактори. Особи, звертаючись за захистом свого права або свободи, сприяють корекції її положень. Таким способом особа проявляє активну життєву позицію, небайдужість до своїх прав і свобод (зокрема права на життя у широкому та вузькому сенсі), а також співпереживання іншим людям, права та свободи яких можуть бути порушені.

Для оптимізації правозастосування за допомогою реалізації принципу гуманізму не обов'язкові численні законодавчі зміни. Деякі суперечливі моменти у контексті реалізації принципу гуманізму можна усунути та привести у відповідність до чинного законодавства та міжнародних норм; а деякі можна мінімізувати за допомогою інтерпретації, яка здійснюється на трьох рівнях: законодавчому, судовому, доктринальному. Інтерпретація норм у контексті реалізації принципу гуманізму у правозастосуванні кримінального права впливає на кваліфікацію, призначення покарання та інших заходів кримінально-правового характеру щодо кожного суб'єкта кримінальних правовідносин (потерпілого, суспільства в цілому, третіх осіб, держави, особи, яка вчинила злочин).

Концепт (стратегія) формування кримінально-правової політики формується, зокрема, за допомогою інтерпретаційних характеристик принципу гуманізму, заснованого на пріоритеті прав і свобод людини, сприятиме вирішенню протиріччя та досягненням балансу забезпечення свободи та безпеки як задач КК України, а також системності реалізації принципу гуманізму з іншими принципами кримінального права (законності, справедливості, рівності), з огляду на методи кримінально-правового регулювання щодо суб'єктів кримінальних правовідносин.

Отже, інтерпретація гуманістичних ідей у кримінальному праві України може здійснюватися на правотворчому та правозастосовному рівні на підставі рішень КСУ, Верховного Суду, ППВСУ, ЄСПЛ; шляхом використання узагальнень судової практики для усунення неоднакового застосування кримінально-правових норм і забезпечення єдності підходів реалізації

принципу гуманізму у кримінально-правовій доктрині України щодо кожного суб'єкта кримінальних правовідносин у системі інших принципів кримінального права (законності, рівності, справедливості, особистої винної відповідальності та ін.). Інтерпретаційні характеристики гуманістичних ідей у кримінальному праві України зводяться до таких основних положень: забезпечення пріоритету та поваги прав і свобод людини та громадянина в правозастосуванні кримінального права України; обмеження прав і свобод особи пропорційного тяжкості вчиненого злочину та характеристикам особи; толерантності щодо суб'єктів кримінально-правових відносин; економії репресії та заходів заохочення; стимулювання попередження злочинів.

Рішення ЄСПЛ відображають гуманістичну парадигму у її цілісному вигляді. Враховують як аксіоматичність гуманізму на рівні концепту, а також взаємодії у системі принципів кримінально-правової доктрини, так і реалії його застосування, а також інтерпретації окремих його характеристик у власних рішеннях. Це певні орієнтири для всіх держав світу, які прагнуть гуманістичних перетворень, зокрема забезпечення гідної та рівноправної реалізації людиною свого потенціалу, забезпечення процвітання і повноцінного життя людей; заохочення мирного врегулювання спорів, можливості виправитись навіть після вчинення злочину, забезпечення безпеки та свободи людини.

З метою усунення невідповідності кримінального Закону України характеристикам принципам гуманізму та пропорційності, інтерпретованим у рішеннях ЄСПЛ, пропонується доповнити ст. 64 КК України частиною третьою наступного змісту: «Покарання у виді довічного позбавлення волі обов'язково переглядається судом через 25 років відбуття покарання. Покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено більш м'яким, за умови суспільно-корисної поведінки засудженого (наприклад, суспільно-корисна праця), діяльного каяття та примирення з потерпілим».

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладаються найбільш важливі теоретичні положення дисертаційного дослідження, формулюються пропозиції щодо вдосконалення актів чинного кримінального законодавства України:

1. Наукові напрацювання про аксіоматичні підвалини кримінального закону та держави здійснювалися ще мислителями античного періоду, коли жорстка реальність та практика застосовування суворих покарань за вчинення злочинів актуалізувала потребу розробляти ідеї гуманістичного закону, зверненого до людини. Еволюція ідей щодо гуманістичності кримінального законодавства у рамках шкіл кримінального права, зокрема зародження гуманістичних ідей та мислення у просвітницько-гуманістичній школі кримінального права, оформлення раціонального концепту особистої винної відповідальності за моделлю «покарання – за злочин» у роботах представників класичної школи, врахування особливостей та характеристик людини антропологічною школою, соціально-економічних умов дійсності соціологічною школою та додатковості різноманітних підходів у постмодерні, який інтегрує кращі існуючі теорії, ілюструє сучасний розвиток гуманістичної парадигми кримінального права України. Наступність сучасного кримінального законодавства породжена усвідомленням неможливості виключення здобутків великих мислителів давнини та шкіл кримінального права щодо необхідності гуманістичного кримінального законодавства, так само як і сучасних здобутків кримінально-правової доктрини, з урахуванням історичних, соціально-політичних, економічних умов та реалій практики правозастосування.

2. Принцип гуманізму у сфері кримінального права – це система ідей, орієнтованих на характеристики людини при врахуванні деструктивних соціальних, фізіологічних, біологічних особливостей (як особи, яка вчиняє злочин, так і потерпілого) у контексті визначення злочину та покарання, забезпечення реалізації прав і свобод людини за допомогою норм

кримінального законодавства, пропорційне обмеження прав і свобод особи, яка вчинила злочин, збереження за особою, яка вчинила злочин, невідчужуваних і гарантованих законом прав, гарантування реалізації прав і свобод потерпілого, третіх осіб, а також забезпечення безпеки суспільства в цілому та держави. Гуманізм орієнтований на вільний вибір гуманістичної моделі поведінки та мінімізацію конфліктів за допомогою використання конструктивних людських якостей і мислення та сприяє забезпеченню балансу між безпекою держави, а також суспільства в цілому та свободою людини.

Щодо особи, яка вчинила злочин, принцип гуманізму реалізується через конструювання системи покарань, заходів кримінально-правового характеру і санкцій статей від м'якшого до більш суворого, ч. 3 ст. 50, ч. 2 ст. 65, ст. 66, ст. 69, ст. ст. 74–85, ст. ст. 90, 91, ст. ст. 97–108 КК України та окремих положень статей Особливої частини КК України, в яких передбачено спеціальні умови для звільнення від кримінальної відповідальності. Щодо суспільства в цілому – через санкції, передбачені КК України щодо осіб, які вчиняють злочини з метою забезпечення безпеки від злочинних посягань, свободи прав і свобод особи та громадянина, існування обставин, які виключають злочинність діяння для осіб, які застосовують заходи для необхідної оборони, затримання особи, яка вчиняє злочин, з крайньої необхідності (ст. ст. 36, 38, 39 КК України). Щодо потерпілого – ч. 2 ст. 17, ст. 46, ч. 5 ст. 65, п. п. 2, 2–1 ст. 66, п. п. 4, 6, 9 ч. 1 ст. 67, п. 1 ч. 1 ст. 76 КК України, а також відшкодування шкоди в порядку цивільного законодавства. Щодо держави – можливість застосувати до осіб, які вчиняють злочини, санкцій, передбачених КК України, з метою забезпечення власної безпеки від злочинних посягань.

3. У контексті реалій практики застосування кримінального права гуманізм є парадигмальною «фікцією», адже ознаки принципу гуманізму, що визначені та досліджені у кримінально-правовій доктрині, відображені у положеннях КК України як необхідні, не завжди втілені у дійсності.

Гуманізм як ідеальний аксіоматичний концепт, закладений у КК України, має реалізовуватись у реальній дійсності, враховуючи її мінливі умови та характеристики людини, однак зберігаючи основні постулати. КК України є додатковим засобом впливу на небажану поведінку людей, адже є не єдиним таким засобом. Але, будучи застосованим у демократичній правовій державі, він вимагає гуманістичної збалансованості щодо кожного суб'єкта кримінально-правових відносин (це аксіома).

4. Модель системної гуманістичної законотворчості умовно містить наступні етапи: 1) визначення переліку аксіом, принципів, відповідних формі правління (наявній або бажаній), державному режиму, історичним, соціально-економічним умовам, які сприятимуть правомірній поведінці людини, розкриттю її позитивних якостей; 2) формулювання Преамбули КК України; 3) визначення актуальних завдань кримінального закону; 4) визначення поняття злочину та проступку, а також їх ознак; 5) встановлення класифікації злочинів та правопорушень; 6) закріплення поняття покарання та заходів кримінально-правового характеру, а також їх класифікації; подальше формування Загальної частини КК України; 7) формулювання санкцій статей Особливої частини КК України; 8) погодження Загальної та Особливої частин КК України між собою, Преамбулою, завданнями КК України, Конституцією України, міжнародними договорами, а також іншими законами України.

Дотримання запропонованого алгоритму у правотворчості сприятиме послідовності реалізації принципів кримінального права, зокрема принципу гуманізму.

З метою текстуального відображення аксіоматичних гуманістичних ідей на рівні концепту пропонується закріпити у КК України Преамбулу у такій редакції: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України, загальновизнаних принципах та нормах міжнародного права, загальних принципах права (законності, рівності, справедливості, гуманізму).

Кримінальний кодекс України регулює питання встановлення доцільного та гуманного обмеження прав та свобод суб'єктів кримінального правопорушення».

З метою погодження положень КК України із запропонованою Преамбулою, завданнями КК України та оптимізації кримінально-правової політики і сприяння єдності підходів у реалізації принципу гуманізму пропонується внести зміни до ст. ст. 45, 46, 47, 48, 69, 75, 79, 81, 82, 86, 87 КК України щодо можливості застосування звільнення від кримінальної відповідальності, більш м'якого покарання, ніж передбачено кримінальним законом, умовно-дострокового звільнення також щодо осіб, які вчинили корупційне правопорушення, оскільки положення вищезазначених статей не відповідають принципам кримінального права, зокрема рівності, пропорційності та гуманізму щодо осіб, які вчинили корупційні правопорушення.

5. У результаті аналізу практики, статистики, положень КК України тощо, запропоновано внести зміни до ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996 р. № 392/96-ВР про неможливість застосування амністії щодо осіб, які вчинили насильницькі злочини проти життя та здоров'я, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканності особи, а також щодо осіб, які не відшкодували шкоду потерпілим. При оцінці постзлочинної поведінки особи на предмет підстав для звільнення від кримінальної відповідальності (ст. ст. 44-49 КК України) правозастосувачу слід обов'язково враховувати не тільки тяжкість вчиненого злочину, форму вини, чи вчинено злочин вперше, каяття особи у вчиненому, надання допомоги у розслідуванні злочину, а також відшкодування шкоди потерпілому, примирення з потерпілим тощо.

6. З огляду на позиції ЄСПЛ, інтерпретаційні характеристики принципу гуманізму складаються з наступних елементів: гуманістичності кримінального законодавства, наявних у КК України злочинів і покарань (відповідність

фундаментальним правам людини), а також інших заходів кримінально-правового характеру, кримінальної відповідальності; процедур призначення покарань; виконання покарання тощо. У розумінні ЄСПЛ закон – гуманістичний, справедливий і відповідний іншим принципам кримінального права за умови відповідності положенням Конвенції, нормам національного та міжнародного права. Тому КК України обов'язково має відображати перелік суспільно-небезпечних діянь, які порушують права та свободи людини, визначені у Конвенції 1950 р.

З метою усунення невідповідності КК України характеристикам принципів гуманізму та пропорційності, інтерпретованим у рішеннях ЄСПЛ, запропоновано доповнити ст. 64 КК України частиною третьою такого змісту: «Покарання у виді довічного позбавлення волі обов'язково переглядається судом через 25 років відбуття покарання. Покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено більш м'яким, за умови суспільно-корисної поведінки засудженого (наприклад, суспільно-корисна праця), діяльного каяття та примирення з потерпілим».

7. Цілісна холістична модель гуманістичної парадигми кримінального права є системою наукових досягнень та теоретичних конструктів про: аксіоматичні підвалини кримінального законодавства, зорієнтовані на характеристики людини при врахуванні її деструктивних характеристик; про змістовні ознаки, які характеризують принцип гуманізму (людинолюбство, повага до людей та закону, терпимість) у кримінально-правовій доктрині; розвиток вищевказаних наукових досягнень у кримінально-правовій політиці, правотворчості, правозастосуванні (зокрема звільнення від кримінальної відповідальності, застосування амністії та помилування, умовно-дострокове звільнення, пом'якшення кримінальної відповідальності, застосування заходів примусового виховного характеру замість покарання неповнолітнім тощо), а також інтерпретаційні характеристики гуманістичних ідей у зрізі судової практики України та практики ЄСПЛ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

Нормативно-правові акти та їх проекти

1. Всеобщая декларация прав человека от 10.12.1948 г. URL: http://ru.humanrights.com/what-are-human-rights/universal-declaration-of-human-rights.html.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

3. Протокол №6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари зі змінами, внесеними Протоколом №11 від 11 травня 1994 р.; Протокол ратифіковано Законом №1484-III від 22.02.2000 р. (Страсбург, 28 квітня 1983 р.) (зі змінами). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_802.

4. Протокол №13 к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод относительно отмены смертной казни в любых обстоятельствах (Вильнюс, 3 мая 2002 г.) ETS №187. URL: http://www.echr.ru/documents/doc/12030647/12030647.htm.

5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р.: за станом на 30.09.2016 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws.

6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р.: за станом на 12.01.2018 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14.

7. Кримінальний кодекс України від 28.12.1960 р.: за станом на 26.01.2011 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р.: за станом на 26.04.2015 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

9. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. №2947-III. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2947-14.

10. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. №6. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95.

11. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 01.10.1996 р.: за станом на 14.05.2014 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80.

12. Про амністію у 2014 році: Закон України від 08.04.2014 р.: за станом на 14.05.2014 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50364.

13. Про амністію у 2016 році: Закон України №1810-VIII від 22 грудня 2016 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1810-19ВВР.

14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 22.03.2006 р. №3477-IV //Урядовий кур'єр. 2006. №60.

15. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р., станом на: 15.12.2017 р. № 2136-VIII URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2136-19.

16. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII, станом на: 15.12.2017 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.

17. Про Положення про порядок здійснення помилування: Указ Президента України №223/2015 від 21.04.2015 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/223/2015.

18. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. №2402-III. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14.

19. Про деякі питання застосування амністії у 2014 році з урахуванням останніх законодавчих змін: Лист Вищого спеціалізованого суду

України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 26.05.2014 р. вих. №223-757/0/4-14. URL: https://docs.google.com/file/d/0B1DWIAfGxH7eZEROLTh4Z3Jnd3c/edit?pli=1.

20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15.11.2011 р. №4025-VI URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4025-17.

21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення правового захисту громадян та запровадження механізмів реалізації конституційних прав громадян на підприємницьку діяльність, особисту недоторканність, безпеку, повагу до гідності особи, правову допомогу, захист: Закон України від 12.01.2005 р. №2322-IV. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2322-15.

22. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності: Закон України від 15.04.2008 р. №270-VI. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/270-17.

23. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості: Закон України від 05.11.2009 р. №1707-VI. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1707-17.

24. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за неналежне виконання обов’язків стосовно охорони життя та здоров’я дітей, а також за зловживання опікунськими правами: Закон України від 23.09.2010 р. №2556-VI. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2556-17.

25. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув’язнення:

Закон України від 18 травня 2017 р. URL: №2046-VIII http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2046-19/paran5#n5.

26. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 року №2227-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2227-19.

27. Про прийняття за основу проекту Закону України про медіацію: Постанова Верховної Ради України від 03.11.2016 №1725-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1725-19.

28. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 р. №5073-VI; станом на 06.11.2016 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5073-17.

29. Про День благодійництва: Указ Президента України від 13.12.2007 р. №1220/2007 /http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1220/2007.

30. Концепція реформування кримінальної юстиції України: затверджена Указом Президента України від 08.04.2008 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/311/2008.

31. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), прийняті резолюцією 40/33 Генеральної Асамблеї від 29.11.1985 р. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml.

32. Ер-Ріядські керівні принципи: Прийнято резолюцією 45/112 Генеральної Асамблеї від 14.12.1990 р. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/juveniles_deinquency_prevention.shtml.

33. Уголовный кодекс Республики Армения от 30.12.2008 г.: по состоянию на 12.01.2010 г. URL: http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14108/preview.

34. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 09.07.1999 г.: по состоянию на 26.10.2012 г. URL: http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=HK9900275.

35. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 31.01.2005 г.: по состоянию на 31.01.2005 г. URL: http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14108/preview.

36. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18.04.2002 г.: по состоянию на 12.02.2010 г. URL: http://www.legislationline.org/ru/search/runSearch/1/key/%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96%D0%B9+%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81/rows/10/type/1/category/92/page/3.

37. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21.05.1998 г.: по состоянию на 02.08.2011 г. URL: http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes.

38. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 г.: по состоянию на 08.04.2013 г. URL: http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes.

39. Уголовный Кодекс Литовской Республики от 26 сентября 2000 г. №VIII-1968 URL: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0ahUKEwj8qfCWjfvaAhVRbVAKHaYGBrsQFgg2MAI&url=http%3A%2F%2Fcrimpravo.ru%2Fcodecs%2Flitva%2F2.doc&usg=AOvVaw0omPRfK8HdSpZEmGkk8sPH.

40. Уголовный кодекс Испании. URL: artlibrary2007.narod.ru/kodeks/ispanii_uk.doc.

41. Проект Кримінального кодексу України 1029 від 12.05.1998 р. URL: http: //w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3865.

42. Проект Кримінального кодексу України 1029-1 від 15.05.1998 р. URL: http: //w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3885.

Матеріали практики

43. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). – м. Київ. Справа №1-33/2004, 02.11.2004 р. URL: 15-рп/2004 http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04/page2.

44. Del Río Prada v. Spain. The European Court of Human Rights, 21.10.2013. Application №42750/09. URL: http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-127697#{"itemid":["001-127697.

45. Funke v. France. The European Court of Human Rights, Application no. 10828/84, 25.02.1993. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":["46.\tFunke v. France"],"documentcollectionid2":["GRANDCHAMBER","CHAMBER"],"itemid":["001-57809"]}.

46. Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina. The European Court of Human Rights, 18.07.2013. Applications №2312/08 and 34179/08. URL: http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-12271.

47. Quinn v. Ireland The European Court of Human Rights (Fourth Section), Applications №36887/97, 21.12. 2000. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":["48.\tQuinn v. Ireland"],"documentcollectionid2":["GRANDCHAMBER","CHAMBER"],"itemid":["001-59098"]}.

48. Saunders v. the United Kingdom, The European Court of Human Rights, Application no. 19187/91, 17.12.1996. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":["47.\tSaunders v. the United

Kingdom"],"documentcollectionid2":["GRANDCHAMBER","CHAMBER"],"itemid":["001-58009"]}

49. Vinter and Others v. United Kingdom. The European Court of Human Rights (Grand Chamber), Applications №№66069/09, 130/10 і 3896/10, 9.07.2013. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":["Vinter and Others v. United Kingdom"],"documentcollectionid2":["GRANDCHAMBER","CHAMBER"],"itemid":["001-122664"]}.

50. Hutchinson v. United Kingdom. The European Court of Human Rights (Grand Chamber), Applications №57592/08, 17.01.2017. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext": ["Hutchinson v. United Kingdom"],"documentcollectionid2":["GRANDCHAMBER","CHAMBER"],"itemid": ["001-170347"]}.

51. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду №12 від 23.12.2005 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05.

52. Про судову практику у справах про необхідну оборону: Постанова Пленуму Верховного Суду України №1 від 26.04.2002 р. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/firstview/index.

53. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України №2 від 07.02.2003 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03.

54. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. №5 URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/firstview/index.

55. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України №2 від 15.05.2006 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws.

56. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду №7 від 24.10.2003 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03.

57. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким: Постанова Пленуму Верховного Суду №2 від 26.04.2002 р. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf.

58. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України №5 від 16.04.2004 р. URL: http://www.scourt.gov.ua /clients/vs.nsf.

59. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (щодо питань призначення покарання від 02.03.2012 р. №132-283/0/4-12. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0283740-12.

60. Єдиний державний реєстр судових рішень. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 18.10.2011 р. по справі №1-360/11. URL: http://reyestr.court.gov.ua.

61. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Search/3044.

62. Єдиний державний реєстр судових рішень. Ухвала по справі №5-2925к06 Колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 06.06.06 р. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/60038.

63. Узагальнення судової практики щодо неповнолітніх. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.

64. Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.

Спеціальна література

65. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования. М.: «Статут», 1999. 712 с.

66. Альбрехт П.А. Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности. Петер-Алексис Альбрехт; пер. с нем. Г. Г. Мошака. Харьков: Право 2012. 184 с.

67. Антонов Т.Г. Правовая природа неприступного уголовно-противоправного поведения и его последствий. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-priroda-neprestupnogo-ugolovno-protivopravnogopovedeniya-i-ego-posledstviy#ixzz2chQbFHKM.

68. Антонян А.Г. Оценочные понятия в решениях Европейского суда по правам человека в сфере уголовно-исполнительной юрисдикции. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/otsenochnye-ponyatiya-v-resheniyah-evropeyskogo-suda-po-pravam-cheloveka-v-sfere-ugolovno-ispolnitelnoy-yurisdiktsii.

69. Аристотель. Аналитика. Сочинения в четырех томах. Т. 2. /Под. ред З. Н. Микеладзе. М.: Мысль, 1978. 688 с.

70. Аристотель. Никомахова этика: соч.: в 4 т. Т. 4. /пер. с древнегреч. М.: Мысль, 1983. С. 152-153.

71. Артюшенко В. Встать, самосуд идет! *Зеркало недели. Украина* №2. URL: http://gazeta.zn.ua/SOCIUM/vstat-samosud-idet-_.html.

72. Актуальні питання вдосконалення процедури помилування: зб. матеріалів круглого столу. К.: Ін-т крим.-викон. служби, 2016. С. 15-16.

73. Бавсун М.В. Целесообразность в уголовном праве /Бавсун Максим Викторович: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08: Омск, 2002. –

22 с. URL: http://www.dslib.net/kriminal-pravo/celesoobraznost-v-ugolovnom-prave.html.

74. Бавсун М.В. Система принципов уголовного права и ее значение для достижения целей воздействия на лиц, совершивших преступление. *Вестник ВИ МВД России*. 2011. №2. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/sistema-printsipov-ugolovnogo-prava-i-ee-znachenie-dlya-dostizheniya-tseley-vozdeystviya-na-lits-sovershivshih-prestuplenie.

75. Багрий-Шахматов Л.В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. О.: АО БАХВА, 1998. – 192 с.

76. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. К.: Вища школа. Головное изд-во, 1980 /Бажанов М.И. Избранные труды//сост. В.И. Тютюгин, А.А. Байда, Е.В. Харитонова, Е.В. Шевченко; отв. ред. В.Я. Таций. – Харьков: Право, 2012. – 1244 с.

77. Балобанова Д.О. Теорія кримінализації /Дар'я Олександрівна Балобанова: дис…канд. юрид. наук: 12.00.08; Одес.нац. юрид. акад. Одеса, 2007.- 200 с.

78. Балобанова Д.О. Щодо розуміння принципу гуманізму в кримінально-правовій політиці. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*, серія «Право». Х., 2012. - С. 293-295.

79. Баулин Ю. В. О методологическом подходе к определению уголовной ответственности (на материалах Украины). *Российский ежегодник уголовного права*. 2012. №6. С. 480-489.

80. Баулін Ю.В. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження): монографія /Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, М.В. Сенаторов, В.С. Батиргареєва, В.С. Зеленецький; В.о. Акад. правових наук України. Ін-т вивчення проблем злочинності; За заг. ред. Ю.В. Баулін, В.І. Борисов. Харків: Кроссроуд, 2008. 364 с.

81. Баумштейн А.Б. Концептуальные начала уголовного права России: дис… докт. юрид. наук: 12.00.08: уголовное право и криминология; уголовно-

исполнительное право; г. Москва. Московский Гос-й Машиностроительный ун-т. Москва, 2015. 365 с.

82. Бачинин В.А. Философия права и преступления. Х.: Фолио, 1999. 607 с.

83. Бачинин В.А. Морально-правовая философия. Х.: Консум, 2000. 206 с.

84. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаних. М.: Стелс, 1995. 364 с.

85. Беляев Н.А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. 176 с.

86. Бердяев Н.А. Царство духа и царство кесаря. М., 1995. С. 17.

87. Березовська Н.Л. Покарання неповнолітніх та виправно-трудовий вплив: монографія. О.: Фенікс, 2011. 250 с.

88. Березовський А.А. Амністія: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. О.: Юридл-ра, 2008. 240 с.

89. Билль о правах 1789 г. URL: http://photos.state.gov/libraries/adana/30145/publications-other-lang/RUSSIAN.pdf.

90. Бор Н. Атомная физика и человеческое познание //Пер с англ. В.А. Фока и А.В. Лермонтовой. М.: Издательство иностранной литературы, 1961. 152 с.

91. Бурганов Р.С. Принцип уголовного права и принцип назначения наказания: дис…канд. юрид. наук: 12.00.08; Казанский гос. ун-т им. Ульянова-Ленина. Казань, 2006. 198 с.

92. Валуйська М.Ю. Основні принципові засади, що становлять підґрунтя для усунення морально-психологічних чинників злочинності. *Проблеми законності*. 2005. Вип. 74. С. 103-108.

93. Ван-Кан Экономические факторы преступности /пер. с фр. Л.В. Гольденвейзера, И.А. Аносова и В.П. Поливанова, под ред. проф. С.В. Познышева с предисловиями проф. Ванн-Гомель и редактора перевода. М.: Издание Г. А. Лемана, 1915. 324 с.

94. Велиев С.А. Принципы назначения наказания. Спб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 388 с.

95. Вечерова Є.М. Деякі аспекти ювенальної пробації в контексті некарального кримінально-правового впливу на неповнолітніх. *Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики:* Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 9 жовтня 2009 р.). О.: Фенікс, 2009. С. 42-44.

96. Вітер Д.В. Соціокультурна та ідеологічна трансформація суспільства в аспекті концепції гуманістичного розвитку. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2006. №2. С. 369-376.

97. Воробей П.А. Завдання і дія кримінального Закону /П.А. Воробей, М.Й. Коржанський, В.М. Щупаковський. К.: Генеза, 1997. 158 с.

98. Воронин В.Н. Разграничение принципов справедливости и индивидуализации при назначении наказания и их воздействие на качество уголовного закона. *Вестник Пермского университета.* Сер.: Юридические науки. 2014. Вып. 3(25). С. 169-179.

99. Воронкова Е.О. Принципы милосердия, справедливости и гуманизма: проблемы соотношения. Алтайский государственный университет (Барнаул, Россия). Юридические науки. DOI 10.14258/izvasu(2017)6-02.

100. Ворт Вл. Мих. Жизнь и смерть, право и сила: идея возмездия и смертная казнь в основоположениях государственной уголовной политики. Тени прошлого и настоящего: социально-юридический етюд. Петроград: Тип. К.П. Шрадер, В. О., Большой пр., 19, 1917. 119 с.

101. Галиакбаров Р.Р. Уголовное право Российской федерации. Общая часть: учебник. Краснодар: КГАУ, 1999. 402 с.

102. Гаращук М. Ідея забезпечення відповідності покарання соціально-правовій природі злочину як основа вчення соціологічної школи права. *Право и образование*. 2011. №5. С. 152-155.

103. Гацелюк В.А. Реализация принципов уголовного права Украины: проблемы и перспективы. Луганськ: РИО ЛАВД, 2003. 152 с.

104. Гацелюк В.О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Луганська академія внутрішніх справ МВС імені 10-річчя Незалежності України. Луганськ: РВВЯДУВС, 2004. 217 с.

105. Гацелюк В.О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції). Луганськ: РВВЯДУВС, 2006. 261 с.

106. Гегель Г.В.Ф. Философия права /Пер. с нем. Б.Г. Столпнер и Лавина; Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсесянц; Авт. вступит.ст. и примеч. В.С. Нерсесянц. М.: Мысль, 1990. 524 с.

107. Гернет М.Н. Общественные причины преступности. Социологическое направление в науке уголовного права. М.: Издание С. Скирмунта, 1906. 210 с.

108. Гилинский Я.И. Некоторые тенденции мировой криминологии. *Российский ежегодник уголовного права*. 2012. №6. С. 8-31.

109. Гогель С.К. Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией. СПб.: Типография А. Г. Розена, 1910. 506 с.

110. Горбачова І.М. Становлення теорії заходів безпеки в кримінально-правовій доктрині. *Актуальні проблеми держави і права* /Зб. наук. праць. Вип. 44. Одеса: Юрид. літ-ра, 2008. С. 317-322.

111. Грек Б.Н., Грек Г.Б. Гуманізація кримінальної відповідальності як напрям кримінально-правової політики в Україні. *Адвокат.* №7 (142). 2012. С. 45-48.

112. Грищук В.К. Зловживання кримінальним правом: загальні підходи до постановки проблеми. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12-13 жовтня 2017 р.) /редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2017. С. 88-94.

113. Грищук В.К. Философско-правовая парадигма ответственности человека: монография. Хмельницкий: Хмельницкий университет управления и права. 2015. 640 с.

114. Гроций Г. О праве войны и мира. *Гражданское общество:* Электронная библиотека. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Groziy_Kn1.pdf.

115. Гуманизм и гуманность. URL: http://ruchkin5.narod.ru/guman.html.

116. Денисова А.В. Принципы российского уголовного права в контексте учения о системности. Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право». 2014. №1(13). С. 21-35.

117. Дигесты Юстиниана. Т. 1 /Перевод с латинского; отв. ред. Л.Л. Кофанов. М.: «Статут», 2002. 584 с.

118. Дмитришина Т.І. Призначення покарання неповнолітнім: питання вдосконалення кримінального законодавства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* №2. Том 2. 2017. С. 104-109.

119. Дремин В.Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: монографія. О.: Юридична література, 2009. 614 с.

120. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник /за ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.

121. Дуюнов В.К. Проблемы уголовного наказания в теории, законодательстве и судебной практике. Курск: РОСИ, 2000. 358 с.

122. Елинский А.В. Проблемы уголовного права в конституционном измерении: монографія. М.: Юрлитинформ, 2012. 496 с.

123. Епифанов Б.В. Принцип социальной справедливости в уголовном праве: автореф. дис … к.ю.н.: 12.00.08. Санкт-Петербург; Санкт-Петербургский юр. ин-т МВД России, 1993. 24 с.

124. Єфремов С.О. Склад злочину та співучасть у злочині. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. 1(14). С. 270-273.

125. Жидких И.В. Детализация принципов назначения наказания в системе смягчающих и отягчающих обстоятельств. *Вестник Адыгейского государственного университета.* Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология, 2011. С. 1-11.

126. Ивакин А.А. Диалектическая философия: монография, издание второе, переработанное и дополненное. О.: Фенікс; Суми: Університетська книга; М.: ТрансЛит, 2007. 440 с.

127. Ивакин А.А. Гуманизм и право. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: Матеріали науково-практичної конференції присвяченій 15 річчю НУ «ОЮА» та 165 річниці Одеської школи права (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.) у 2-х томах. Т. 1. Одеса: Фенікс, 2012. С. 11-13.

128. Ігнатенко М.П. Вплив принципу гуманізму на конструювання кримінально-правових санкцій злочинів із подвійною формою вини. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. м. Одеса, 15-16 травня 2015 року. О.: Юрид. літ., 2015. С. 221-223.

129. Ільїн В.В. Український гуманізм: тотожність раціонального та ірраціонального (три ступеня сходження до істини). К., 1999. 412 с.

130. Інформація прес-служби Державної пенітенціарної служби України. URL: https://www.facebook.com/kvs.gov.ua.

131. Иншаков С.М. Зарубежная криминология: учебное пособие для вузов. 2-е изд. М.: ЮНИТИ ДАНА, Закон и право, 2003. 383 с.

132. История философии: Энциклопедия /ред. А.А. Грицанов. Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. 1376 с.

133. История советского уголовного права /А.А. Герцензон, Ш.С. Грингауз, Н.Д. Дурманов, М.М. Исаев. М.: МЮ СССР, 1948. 466 с.

134. Кант И. Критика практического разума. URL: http://iakovlev.org/zip/kant2.pdf.

135. Карчевський М.В., Кудінов А.С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів /М.В. Карчевський, А.С. Кудінов; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєвєродонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2016. 44 с.

136. Квашис В.Е. Гуманизм советского уголовного права. М.: Юрид. литература, 1969. 150 с.

137. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Т. 1. Часть Общая. К.: университетская Типография, 1875. 413 с.

138. Келина С.Г. Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. М.: Наука, 1988. 173 с.

139. Коган В.М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. Москва: НАУКА, 1983. 184 с.

140. Кодекс етики медіатора НАМУ, затверджений рішенням Загальних зборів ГО «Національна асоціація медіаторів України» від 7 грудня 2017 р., протокол №1. URL: http://www.namu.com.ua/ua/info/mediators/ethical-code.

141. Коэн-Элия М., Порат И. Американский метод взвешивания интересов и немецкий тест на пропорциональность: исторические корни. *Сравнительное конституционное обозрение.* 2011. №3. С. 59-81.

142. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір: монографія. М.: Іліон, 2011. 505 с.

143. Козюбра М.І. Верховенство права – основоположний принцип правової і політичної систем України //Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1. Х., 2008.: Методологічні та історико-теоретичні

проблеми формування і розвитку правової системи України /за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. С. 148-173.

144. Коломієць Ю.Ю. Невідворотність кримінальної відповідальності: правова природа та зміст: автореф. дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2005. 20 с.

145. Комлев Ю.Ю. Интегративная криминология как основа методологической триангуляции при изучении преступности. *Вестник Казанского юридического института МВД России.* 2017. №1 (27). С. 6-13.

146. Конашев М.О. гуманизме и действительности. *Здравый смысл.* Весна 2010. № 2 (55). С. 1-4.

147. Кондратюк Л.В. Антропология преступления (микро криминология). М.: Изд-во НОРМА, 2001. 344 с.

148. Коржанський М. Про принципи уголовного права. *Право України.* 1995. №11. С. 69-72.

149. Король Иоанн. Великая Хартия Вольностей 1215 г. /Перевод проф. Д.М. Петрушевского воспроизведен по изданию: Д.М. Петрушевский. Великая Хартия вольностей и конституционная борьба в английском обществе во второй половине XIII века. М.: Изд. М. и С. Сабашниковых, 1915 г.

150. Коршиков И.В. Принцип гуманизма в уголовном праве Российской Федерации: дис… канд. юрид. наук: 12.00.08; Саратовский юр. ин-т. Саратов, 1999. 190 с.

151. Костенко О. Зловживання кримінальним Законом і Конституція. *Вісник Конституційного суду України*. 2005. №2. С. 86-89.

152. Кримінальне право України. Загальна частина: текст лекцій: Закон. Злочин. Відповідальність /В.О. Туляков, Н.А. Мирошниченко, Д.О. Балобанова; НУ ОЮА. О.: Юридична література, 2014. 128 с.

153. Кримінальне право України: навчально-методичний посібник /кол. авторів: С.В. Ківалов, С.В. Албул, Д.О. Балобанова [та ін.]; відп. ред. В.О. Туляков. О.: Юридична література, 2014. 612 с.

154. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник /В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 528 с.

155. Кристи Н. Приемлемое количество преступлений. СПб.: «Алетейя», 2011. URL: http: //index.org.ru/nevol/2004-1/kristie.htm.

156. Кузнецова И.А. Проявление принципа гуманизма в нормах уголовного права. URL: http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/4687-2012-11-11-06-36-50.

157. Кун Т. Структура научных революций: пер. с англ. /Сост. В.Ю. Кузнецов. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 300 с.

158. Ленин В.И. Полное собрание сочинений Том. 45 /О двойном подчинении и законности. С. 199. URL: http://leninism.su/works/84-tom-45/481-o-dvoynom-podchinenii-i-zakonnosti-45.html.

159. Лист Ф.Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление /Сост. и предисл. В.С. Овчинского. М.: ИНФРА-М, 2004. 110 с.

160. Ломброзо Ч. Преступный человек /пер. с итал. Г.И. Гордона. МИДГАРД, 2005. 877 с.

161. Лопашенко Н.А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 339 с.

162. Люблинский П.И. Международные съезды по вопросам уголовного права за десять лет (1905 – 1915). Петроград: Сенатская типография, 1915. 380 с.

163. Макаренко А.С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні: дис…канд. юрид. наук: 12.00.08; Одес.нац. юрид. акад. Одеса, 2012. 255 с.

164. Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности: монографія. СПб.: Юр. Центр Пресс, 2004. 694 с.

165. Малыгина М.А. Принципы уголовного права: теория, законодательство и правоприменительная практика: дис… канд. юрид. наук: 12.00.08. Ростов-на-Дону; Ростовский юр. ин-т МВД России МВД РФ, 2007. 197 с.

166. Мания величия гуманизма. Золотой век гораздо ближе. Часть 2. По Закону жить невозможно. URL: http://www.kramola.info/vesti/rusy/zolotoj-vek-gorazdo-blizhe-chast-2-po-zakonu-zhit-nevozmozhno.

167. Маркс К., Энгельс Ф., Ленин В.И. О социальной справедливости /Сост. С.В. Колесников, В. И. Усанов. М.: Политиздат, 1987. 303 с.

168. Медицький І.Б. Гуманізм кримінально-правового впливу у законопроектній роботі вітчизняного парламенту. *Матеріали Міжнародного науково-практичного симпозіуму «Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства»* (м. Івано-Франківськ, 18-19 листопада 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 159-161.

169. Мингазов Р.М. Судебное толкование как средство реализации принципа правовой определенности. *Современное право.* 2011. №11. С. 36-39.

170. Мирошниченко Н.А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності. *Актуальні проблеми держави та права*: зб. наук.праць. 2003. Вип. 18. С. 290-295.

171. Мирошниченко Н.М. Современный подход к уголовной ответственности несовершеннолетних. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук.праць. 2009. Вип. 45. С. 73-75.

172. Митрофанов І.І. Теоретичні засади механізму реалізації кримінальної відповідальності: автореферат дисертації … д.ю.н.: 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2017. 41 с.

173. Михайленко Д.Г. Аксіологічне осмислення хабарництва. *Актуальні проблеми держави та права*: зб. наук.праць. 2008. Вип. 40. С. 290-295.

174. Модельный Уголовный кодекс стран СНГ от 17.02.1996. URL: http: http://www.cisatc.org/135/154/241.

175. Монтескье Ш.Л. О духе законов /Пер. с фр., составление и коментир. примечаний автора А.В. Матешук. М.: Мысль, 1999. 672 с.

176. Набиуллин Ф.К. Некарательные меры уголовно-правового характера: природа, система и социально-правовое назначение: автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.08.; «Казанский государственный университет им. В.И. Ульянова-Ленина». Казань, 2008. 20 с.

177. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації. К.: Юринком Інтер, 2006. 704 с.

178. Незнамова З.А. Судебное толкование как способ преодоления коллизий уголовно-правовых норм. *Российский юридический журнал.* 2012. №5. С. 86-92.

179. Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты. М.: Издательство НОРМА, 2001. 208 с.

180. Оборотов Ю.Н. Содержание аксиосферы государства. *Актуальні проблеми держави та права:* зб. наук.праць. 2008. Вип. 40. С. 223-231.

181. Оборотов Ю.Н. Разнообразие парадигм правопонимания эпохи постмодерна. *Наукові праці Одеської Національної Юридичної Академії*. Т. VII. О.: «Юридична література», 2008. С. 49-55.

182. Орзих М.Ф. Конституционное положение человека в государстве и обществе Украины. *Юридический вестник*: научно-публицистический журнал. 1997. №2. С. 60-61.

183. Орловская Н.А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций: монография. О.: Юридична література, 2011. 624 с.

184. Орловська Н.А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 423 с.

185. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) /Отв. ред. В.Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев. М.: Наука, 1982. 304 с.

186. Основные начала уголовного законодательства СССР и союзных республик: Постановление Президиума ЦИК СССР от 31 октября 1924 г. (СЗ 1924, №24, ст. 204). URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2237.htm.

187. Оцяця А.С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 201 с.

188. Паніна Н. Українське суспільство 1994-2005: соціологічний моніторинг. URL: http: //old.dif.org.ua/modules/pages/files/us5.pdf.

189. Панов М.І. Вступ до навчального курсу «Кримінальне право України»: лекція. К.: Ін Юре, 2015. 112 с.

190. Панько К.К. Фикции в уголовном праве и правоприменении /К.К. Панько; научн. ред. засл. деятель науки РФ, д-р юрид. наук, проф., акад. Л.Л. Кругликов. Воронеж: Истоки, 1998. 135 с.

191. Парадигма. Новий Світ Енциклопедія. URL: http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Paradigm.

192. Пароніми: гуманізм – гуманність. URL: http://jak.magey.com.ua/articles/paronimi-gumanizm-gumannist.html.

193. Пашуканис Е.Б. Общая теория права и марксизм. Издание третье. М.: Издательство коммунистической академии, 1927. 128 с.

194. Педагогічний словник: парадигма визначення поняття. URL: http://pidruchniki.com/pedagogika/slovnik_pedagogichnih_terminiv.

195. Платон: сочинения в трех томах /Под общ.ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса; Пер. с древнегреч.; Т. 3 ч. 2. М.: Мысль, 1972. 678 с.

196. Платон. Тимей. URL: http: /psylib.org.ua/books/plato01/27timei.htm.

197. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Х.: Право, 2008. 225 с.

198. Погребняк С. Принцип пропорційності у судовій діяльності. *Філософія права і загальна теорія права*. №2/2012. С. 49-55.

199. Поліщук О.М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: концептуальні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 20 с.

200. Полтавець В.В. Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення: дис. к.ю.н.: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Луганськ: Луганський Державний університет внутрішніх справ, 2005. 200 с.

201. Полянський Є.Ю. Кримінально-правова доктрина США: генезис, обґрунтування, перспективи: автореф. дис… д-ра юрид. наук: 12.00.08; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 36 с.

202. Попович В.М., Дацюк В.Б. Гуманізація кримінального законодавства України: проблеми, виклики та загрози. *Держава і право.* 2012. Вип. 56. URL: http: //archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/DiP/2012_56/01_076.pdf.

203. Преступления и расстрел самого юного мерзавца СССР. URL: https://press-profi.com/71655-prestupleniya-i-rasstrel-samogo-yunogo-merzavca-sssr.

204. Принс А. Преступность и репрессия: уголовно-юридический очерк /пер. и ред. В.В. Пржевальского. М.: І. КНЕБЕЛЬ, 1898. 210 с.

205. Присяжнюк Т.І. Потерпілий від злочину: проблеми правового захисту /Т.І. Присяжнюк; відп. ред.: О.М. Костенко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького . Київ: Центр учбової літ. (ЦУЛ), 2007. 239 с.

206. Проблема преступности /ред. и предисл. Я.С. Розанова. К.: гос. издательство Украины, 1924. 268 с.

207. Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых государств. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 297 с.

208. Рабинович П.Л. Философия прав человека в Конституции Украины. *Юридический вестник*: научно-публицистический журнал. 1997. №2. С. 57-59.

209. Раззаков Ф.И. Бандиты времен социализма (Хроника российской преступности 1917-1991 гг.). Издательский дом: Эксмо, 1996. 260 с. URL: http://royallib.com/read/razzakov_fedor/banditi_vremen_sotsializma_hronika_rossiyskoy_prestupnosti_1917_1991_gg.html#0.

210. Резник Ю.М. Социокультурный подход как методология исследований. *Вопросы социальной теории*. 2008. Том II. Вып. 1(2). С. 305-328.

211. Резнік Ю.С. Принцип гуманізму та його реалізація в кримінальному праві України: автореф. дис. … к.ю.н.: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2017. 23 с.

212. Розов М.А. Явление дополнительности в гуманитарных науках. Теория познания. Т. 4. Познании социальной реальности. М., 1995. С. 208-227. URL: http://rozova.org/images/documents/Yavlenie_doponitelnosti_v_gumanitarnih_naukah_RozovMA.pdf.

213. Розенберг М. Язык жизни. Ненасильственное общение. URL: https://www.e-reading.club/bookreader.php/112954/Yazyk_zhizni._Nenasil%27stvennoe_obshchenie.pdf.

214. Российское уголовное право. Общая часть: учебник /Под ред. В.С. Комиссарова. СПб.: Питер, 2005. 560 с.

215. Российское уголовное право: курс лекций: в 3 т. Т. 1: общая часть /Под ред. А.В. Наумова (5-е изд., перераб. и доп.). М.: Волтерс Клувер, 2011. 768 с.

216. Рулев А.И. Приоритет прав и свобод человека – принцип судебного толкования права. *Юристъ и правоведъ*. 2008. №3. С. 21-25.

217. Рупташ О.В. Парадигмальный подход в гуманитарных науках. *Нова парадигма*. 2014. Випуск 122. С. 20-32

218. Сабитов Т.Р. Уголовно-правовые принципы: методы познания, сущность и содержание: монография. М.: «Юрлитинформ», 2012. 192 с.

219. Савінова Н.А. Ефект Плато (Plateu Effect) у парадигмі вітчизняної кримінально-правової доктини. *Соціальна функція криміального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 12-13 жовт. 2016 р. /Редкол. В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2016. С. 119-124.

220. Савинова Н.А. Эффективность уголовного права и гуманизм уголовной ответственности. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства*: Матеріали Міжнародного науково-практичного симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 18-19 листопада 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 241-247.

221. Савинова Н.А. Информационное пространство уголовно-правового регулирования. *«Концептуальні основи кримінальної законотворчості»:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 19 жовтня 2017 р.) /відп. ред.: В.О. Туляков, Є.Л. Стрельцов. Одеса: НУ «ОЮА», 2017. С. 129-137.

222. Савостьянова М.В. Аксіологічні основи критики парадигмальної науки: автореф. дис… д-ра філос.. наук: 09.00.09 «Філософія науки». Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. К., 2009. 34 с.

223. Саркисова Э.А. Гуманизм в советском уголовном праве. Минск.: Издательство «Наука и техника», 1969. 108 с.

224. Сафонов А.Е. О мнимости и реальности динамизма права. *Известия Алтайского государственного университета.* 2012. № 2-1. С. 1.

225. Селіванов В. До питання методології розроблення сучасної правової доктрини України. *Вісник Академії правових наук України:* Збірник наукових праць. №2 (41). Х., 2005. С. 15-26.

226. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві /За науковою редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка Академії правових наук України В.І. Борисова. Х.: Право, 2006. 208 с.

227. Сорока О.О. Реалізація практики Європейського суду з прав людини у кримінальному праві України. /Сорока Олена Олександрівна. Дис.. ... к.ю.н. спец. 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2015. 22 с.

228. Сорокин П.А. Наказание и награда /Общ.ред., сост. и предисл. А.Ю. Союмонов: Пер. с англ. С.А. Сидоренко. М.: Политиздат, 1992. 543 с.

229. Сташис В.В. Вибрані праці /В.В. Сташис; [уклад.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов, Л.М. Демидова; відп. ред. В.Я Тацій]. Х.: Право, 2015. 1184 с.

230. Степаненко О.В. Принцип доцільності в контексті реформування кримінального законодавства України. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України:* Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15-16 травня 2015 року). О.: Юридична література, 2015. С. 233-235.

231. Сторчак Н.А. Загальні засади та принципи призначення покарання при застосуванні позбавлення волі на певний строк: автореф. дис… к.ю.н. 12.00.08: кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2012. 23 с.

232. Стрельцов Є.Л. Роздуми про сучасні правові реалії. К.: Юрінком Інтер, 2015. 264 с.

233. Судові промови адвокатів України [Текст] /Редкол.: В.В. Медведчук (голова) та інші. К.: Ред. журн. «Адвокат», 2000. (Сер.«Адвокатура України») Кн. 1. 216 с.

234. Таганцев Н.С. О преступлениях против жизни по русскому праву: исследование. СПб.: Типография Н.А. Неклюдова; Офицерская, №7 и 14, 1870. 462 с.

235. Тацій В. Виклики сучасності та кримінальне право. /Тацій В., Тютюгін В., Пономаренко Ю. URL: http://www.golos.com.ua/article/263719.

236. Тімофєєва Л.Ю. Огляд підходів до розуміння принципу гуманізму в кримінально-правовій доктрині. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія Право /редкол.: Ю.М. Бисага (голов. ред.) та ін. Вип. 23. Т 3. ч. І. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 68-72.

237. Тімофєєва Л.Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності як прояв реалізації принципу гуманізму в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми держави і права* /Зб. наук. праць. Вип. 71 /редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 427-435.

238. Тимофеева Л.Ю. Риски реализации принципа гуманизма в правоприменении. *Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал*, заснований юридичним факультетом Запорізького національного університету. 2014. №5. С. 1. URL: www.lsej.org.ua/indexs.php/nomery-zhurnalu?id=33.

239. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма уголовного права Украины в актах амнистии. *Науковий вісник Херсонського державного університету*; Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць /редкол.: В.М. Стратонов (голов. ред.), Є.Л. Стрельцов, П.Л. Фріс та ін. Вип. 6-1. Т. 3. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 192-197.

240. Тімофєєва Л.Ю. Відображення принципу гуманізму в кримінальному законі: порівняльно-правова характеристика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*; Серія: Юриспруденція: збірник наукових праць /редкол.: Т.С. Ківалова (голов. ред.), А.А. Березовський (заст. голов. ред.), В.О. Туляков та ін. Вип. 10-2. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 94-97.

241. Тимофеева Л.Ю. Гуманистическое обоснование криминализации. *Актуальные вопросы борьбы с преступлениями*: научно-практический журнал /редкол.: Ларина Л.Ю. (голов. ред.) та ін. Рязань: ООО «Издательство «Концепция», 2015. №4. С. 37-41.

242. Тимофеева Л.Ю. Толкование принципа гуманизма в правоприменении уголовного права. *Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata»*. 2015. №1. С. 125-129.

243. Тімофєєва Л.Ю. Реалізація принципу гуманізму при призначенні покарання нижче, ніж передбачено кримінальним законом. *Актуальні проблеми законодавства України про кримінальну відповідальність та практики його застосування:* матеріали міжнародної студентської наукової конференції (м. Харків, 21-22 травня 2015 р.). Х.: Право, 2015. С. 311-314.

244. Тимофеева Л.Ю. Стратегия «человечности». *Міжнародне право розвитку:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2015 року). Одеса, 2015. С. 144-150. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2011/Timofeeva%20LYu%20Strategiya%20chelovechnosti.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

245. Тімофєєва Л.Ю. Гуманістична правотворчість у кримінальному праві України: ефект метелика. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства*: матеріали Міжнар. науково-практич. симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листоп. 2016 р.). Івано-Франківськ: редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права ім. Короля Д. Галицького, 2016. С. 273-277.

246. Тімофєєва Л.Ю. Теоретико-прикладне осмислення гуманізму в кримінальному праві України. *Концептуальні основи кримінальної законотворчості:* матеріали Міжнар. науково-практичної конференції (Одеса, 19 жовтня 2017 р.) /відп. ред.: В.О. Туляков, Є.Л. Стрельцов. Одеса: НУ «ОЮА», 2017. С. 592-599.

247. Тімофєєва Л.Ю. Принцип гуманізму в системі принципів кримінального права України. *Сучасне кримінальне право України*: наукові нариси: монографія /за ред. Н.А. Мирошниченко, Є.Л. Стрельцова; передмова С.В. Ківалова. Одеса: Юридична література, 2017. С. 252-267.

248. Тимофеева Л.Ю. Люди, людоеды и уходящее время: Репортаж со II Молодежного форума. *Миссионерское обозрение*: информационный бюллетень отдела религиозного образования, катехизации и миссионерства Одесской Епархии. №3. Март 2014 года. С. 3.

249. Тимофеева Л.Ю. Принцип гуманизма: реализация в уголовном праве Украины: монография. Германия: LAP LAMBERT Akademic Publishing, 2016. 161 с.

250. Тимофеева Л.Ю. Проблемы реализации принципа неотвратимости уголовно-правовых последствий при назначении наказания по совокупности преступлений. *Верховенство права очима правників початківців*: матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції (м. Одеса, 19 травня 2011 р.). О.: Фенікс, 2011. С. 397-399.

251. Тімофєєва Л.Ю. Щодо невідповідності акцесорної теорії співучасті принципу гуманізму в кримінальному праві. *Матеріали IV Всеукраїнських наукових читань з кримінальної юстиції пам'яті професора В.П. Колмакова* (м. Одеса, 9-10 листопада 2012 р.). О.: Фенікс, 2012. С. 148-150.

252. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма в механизме уголовно-правового воздействия. *Ломоносов:* материалы XX международной научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых (г. Москва, 8-

12 апреля 2013 г.) /Отв. редакторы Е.А. Антипов, А.И. Андреев. М.: Издательство Московского университета, 2013. С. 1-3.

253. Тімофєєва Л.Ю. Необхідні та доцільні межі об'єктивного ставлення в вину у кримінальному праві України. *Закарпатські правові читання:* матеріали ІІІ Всеукраїнської науко-практичної конференції молодих вчених та студентів (м. Ужгород, 28–29 квітня 2011 р.). Ужгород, 2011. С. 96-104.

254. Тімофєєва Л.Ю. Незастосування звільнення від кримінальної відповідальності як прояв реалізації принципу гуманізму в кримінальному праві України. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею академіка С.В. Ківалова (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.). О.: Юрид. літ., 2014. С. 557-559.

255. Тимофеева Л.Ю. Соотношение проявления реализации принципа гуманизма и прощения при применении амнистии. *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини* : *матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 250-річчю трактату Ч. Беккаріа* (м. Одеса, 13 червня 2014 р.). / редкол. : С.В. Ківалов (голов. ред.), В.О. Туляков (заст. голов ред.), Є.Л. Стрельцов (заст. голов ред.), Д.О. Балобанова ; МОН України, НУ ОЮА, ПРЦ НАПрН України, Одес. відділ. ГО «Всеукр. асоц. кримін. права». Одеса : Юрид. л-ра, 2014. С. 139-145.

256. Тимофеева Л.Ю. Криминализация и декриминализация как проявление реализации принципа гуманизма. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю:* матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Івано-Франківськ, 11–16 березня 2014 р.). Івано-Франківськ, 2014. URL: http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/tymofeeva.pdf.

257. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма в уголовном праве Украины с учетом неоднократности совершения лицом преступления. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України:*

матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. О.: Юридична література, 2015. С. 242-244.

258. Тимофеева Л.Ю. Гуманистические основания уголовно-правовой политики Украины: конфликт характеристик человека и норм уголовного закона. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 9-10 грудня 2016 р.). Івано-Франківськ, 2014. С. 323-328.

259. Тимофеева Л.Ю. Подавление свободы выбора как гуманистической ценности: постановка вопроса системности уголовного правотворчества. *Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування*: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 27 груд. 2016 р.) /відпов. ред. д.ю.н., професор В.О. Туляков. Одеса, 2016. С. 85-90. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/6723?show=full.

260. Тимофеева Л.Ю. Интеграция потерпевшего и понятия преступления. *Право і держава в дослідженнях молодих науковців*: матеріали IV-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 березня 2011 р.). О.: Фенікс, 2011. С. 176-179.

261. Тимофеева Л.Ю. Гуманистическое планирование как методический концепт преподавания уголовно-правовых дисциплин. *Інноваційні освітні технології: досвід Європейського Союзу та його впровадження в процес підготовки юристів*: науково-педагогічне стажування (м. Братислава, Словацька Республіка, 10-13 серпня 2016 р.). Братислава, Словацька Республіка, 2016. С. 216-219.

262. Тимофеева Л.Ю. Посягательство на половую свободу в контексте гуманистического планирования. *Традиції і новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 /відп. Ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 280-282.

263. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма и целесообразные практики в системе принципов уголовного права Украины. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (м. Івано-Франківськ, 8-10 червня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 245-249.

264. Тимофеева Л.Ю. Уголовно-правовая политика: вектор «человечность». *Нормативні та прикладні основи удосконалення інституту призначення покарання та інших заходів кримінально-правового впливу*: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 26–27 грудня 2015 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. С. 123-129. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/3260.

265. Тоболкин П.С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм. Свердловск: Средне-Уральское книжное издательство, 1983. 176 с.

266. Туляков В.А. Гибридность права в современном уголовно-правовом дискурсе. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 р.): у 2 т. Т.2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 169.

267. Туляков В.О. Кримінальна політика в період метамодерну. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (м. Івано-Франківськ, 8-10 червня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 94-98.

268. Туляков В.О. Новітні методи у дослідженнях науки кримінального права. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 20-річчя НУ «ОЮА» та 170-річчя Одеської школи права (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) у 2-х томах. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 195-198.

269. Туляков В.О. Кримінальне неправо. *Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування:* матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Одеса, 27 грудня 2016 р.) /відп. ред.: В.О. Туляков. Одеса: НУ «ОЮА», 2016. С. 91-95.

270. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы): Монографія. Одеса: Юридична література, 2000. 336 с.

271. Туляков В.А. Виктимология уголовного закона (пути реконструкции общей части разделов I и II общей части УК Украины. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*. Кримінальне, кримінально-виконавче право та кримінологія. Т. 1. 2010. С. 307-310.

272. Туляков В.А. Эффективность уголовного права и современное мироустройство: презентація. За матеріалами виступу на Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування» (м. Харків, 12-13 жовтня 2016 р.).URL: https://prezi.com/jlzxlzhroe6f/presentation/#.

273. Туляков В.А. Транзитивное уголовное право. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України:* Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15-16 травня 2015 року). О.: Юридична література, 2015. С. 163-166.

274. Туляков В.О. Динаміка кримінального права: основні закономірності /В.О. Туляков, М.А. Тулякова. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук.пр. /редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), Ю.М. Оборотов (заст. голов. ред.), Л.Р. Біла (відп. секр.) [та ін.]; ОНЮА. Одеса: Юрид. л-ра, 2005. Вип. 25. С. 488-491.

275. Туляков В.О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України, 2014, №1 (2).* С. 29-40. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_3.pdf.

276. Туляков В.О. Сингулярність кримінального права в контексті гуманізації. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства*: матеріали Міжнар. науково-практич. симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 18-19 листоп. 2016 р.). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права ім. Короля Д. Галицького, 2016. С. 286-289.

277. Туляков В.О. Право на злочин та право бути покараним у контексті розвитку прав людини. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12-13 жовтня 2017 р.) /редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2017. С. 84-88.

278. Уголовное право Российской Федерации: общая часть: учебник. 2-е изд., испр. и доп. /под.ред. проф. Л.В. Иногамовой-Хегай. М.: ИНФРА-М, 2005. 347 с.

279. Уголовное право Украины. Общая часть: учебное пособие. /под общ.ред. Л.В. Багрий-Шахматов. О.: ОНМУ, 2004. 676 с.

280. Устав Международного гуманистического и этического союза. URL: Website IHEO International Humanist and Ethic Union //http://iheu.org/humanism/what-is-humanism.

281. Фейербах А.П. Уголовное право. Сочинение. СПб.: В медицинской типографии, 1810. 142 с.

282. Ференс-Сороцкий А.А. Аксиомы и принципы гражданско-процессуального права: дис... к.ю.н.: специальность 12.00.03 – гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право, Ленинградский Государственный университет им. А.А. Жданова, Ленинград, 1989. 150 с.

283. Ферри Е. Уголовная социология /Сост. и предисл. В.С. Овчинского. М.: ИНФРА-М, 2012. 658 с.

284. Фефелов П.А. Понятие и система принципов советского уголовного права. Свердловск: Сред.-Урал. кн. изд., 1970. 144 с.

285. Филимонов В.Д. Принципы уголовного права. М.: «Центр ЮрПресс», 2002. 139 с.

286. Филимонов В.Д. Охранительная функция уголовного права. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. 198 с.

287. Франкл В. Человек в поисках смысла. М., 1990. URL: https://royallib.com/read/frankl_viktor/chelovek_v_poiskah_smisla.html#1273756.

288. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К.: Атіка, 2005. 332 с.

289. Фріс П.Л. Доктрина кримінально-правової політики: поняття та зміст. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства*: матеріали Міжнар. науково-практич. симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 18-19 листоп. 2016 р.). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права ім. Короля Д. Галицького, 2016. С. 292-297.

290. Фромм Э. Революция надежды. Избавление от иллюзий. /Перевод с англ.; Предисловие П.С. Гуревича. М.: Айрис-пресс, 2005. 352 с.

291. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы /Пер. з фр. В. Наумова под редакцией И. Борисовой. М.: «Ad Marginem», 1999. 454 с.

292. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. Д. Павлова, В. Кирющенко, М. Колопотин. М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. 730 с.

293. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. К.: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

294. Хавронюк М.І. 10 років чинності КК України: час закріпити принципи. URL: http://www.zakonoproekt.org.ua/10-rokiv-chinnosti-kk-ukrajini-chas-zakripiti-printsipi.aspx.

295. Хавронюк М.І. І знову про гуманізацію кримінального законодавства. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві.* 2008. С. 287-295.

296. Хавронюк Н.И. Знаешь ли ты, украинец, за что тебя посадят и сколько дадут? URL: http://gazeta.zn.ua/internal/znaesh-li-ty-ukrainec-za-chto-tebya-posadyat-i-skolko-dadut-_.html.

297. Хамидов А.А. Гуманизм как дискурс. Монография /Под общ.ред. З. К. Шаукеновой. Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2012. 218 с.

298. Харитонова О.В. Кримінально-правові погляди О.Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень: монографія. Х.: Право, 2010. 252 с.

299. Хасанов И.А. Антропосоциогенез и происхождение сознания (некоторые методологические вопросы). /Ред. Н.С. Хасанова. М.: ИПКгосслужбы, 2006. 44 с.

300. Хилюк С.В. Lex stricta як складова принципу законності у кримінальному правів інтерпретації Європейського суду з прав людини. *Часопис Академії адвокатури України*. Том 7. №3 (24). 2014. URL: e-pub.aau.edu.ua.

301. Хоаким де Посада, Эллен Сингер. Не набрасывайтесь на мармелад. URL: http://www.litres.ru/hoakim-de-posada/ne-nabrasyvaytes-na-marmelad.

302. Хряпінський П.В. Зміст та напрями гуманізації кримінального законодавства: постановка проблеми. *Держава і право: de lege praeterita, instante, futura.* 2009. С. 304-305.

303. Чередниченко Е.Е. Принципы уголовного законодательства: понятие, система, проблемы законодательной регламентации (комплексное теоретическое исследование): дис… канд. юрид. наук: 12.00.08; Гос.

образовательное учрежд. высш. проф. образования «Саратовская гос. академия права». Саратов, 2006. 221 с.

304. Чернов Р.П. Общие начала людологического метода применительно к понятию преступления. URL: https://pravorub.ru/articles/10093.html.

305. Честнов И.Л. Правопонимание в эпоху постмодерна. *Правоведение*. 2002. №2 (241). С. 4-16.

306. Чубинский М.П. Очерки уголовной политики. (Понятие, история и основные проблемы уголовной политики как составного элемента науки уголовного права). Х.: Типография «Печатное дело», 1905. 486 с.

307. Чугуников И.И. Правоотношения и формы их реализации в уголовном праве Украины: дис…канд. юрид. наук: 12.00.08; Одес.нац. юрид. акад. Одесса, 2001. 197 с.

308. Чумак О.В. Парадигма освіти XXI століття: інноваційні аспекти. URL : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konf1/Chumak.pdf

309. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

310. Шатковская Т.В. Самосуд как проявление российского правового менталитета. *Пробелы в российском законодательстве.* Юридический журнал scholar. Выпуск №6. 2012: Научная библиотека КиберЛенинка. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/samosud-kak-proyavlenie-rossiyskogo-pravovogo-mentaliteta#ixzz4a68H5mQ7.

311. Шлинк Б. Пропорциональность: к проблеме баланса фундаментальных прав и общественных целей. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2012. №2 (87). С. 56-77.

312. Шпренгер Я., Крамер Г. Молот ведьм. /Перевод с латыни Цветков Н.; Предисловие С.М. Лозинский, 1932. 182 с.

313. Энциклопедия уголовного права: в 12 томах. Т. 1: Понятие уголовного права /сост. В.Н. Кудрявцев, Б.В. Волженкин. СПб.: изд. проф. Малинина, 2005. 704 с.

314. Энциклопедия уголовного права: в 12 томах. Т. 2: Уголовный Закон /сост. М.А. Кауфман, Е.М. Журавлева, А.В. Наумов. СПб.: изд. проф. Малинина, 2005. 848 с.

315. Эрвин Ласло. Век бифуркации. Часть II. Эволюционный выбор. Глава 5. Третья стратегия. URL: http://gtmarket.ru/laboratory/basis/4545/4551.

316. Юдківська Г. Сутінки прав людини і Європейський суд. URL: http://ua.racurs.ua/1136-prava-ganna-udkivska.

317. Ющик О.І. Значення принципу гуманізму при призначенні покарання. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство.* 2005. Вип. 273. С. 107-111.

318. Ююкина М.В. Принцип гуманизма в уголовном, уголовно-исполнительном праве и уголовной политике и его реализация при назначении наказания: дис… канд. юрид. наук: 12.00.08; Тамбовский гос. ун-т им. Г.Р. Державина. Тамбов, 2006. 215 с.

319. Ююкина М.В. Гуманизм в уголовном и уголовно-исполнительном праве /под науч. ред. докт. юрид. наук Н.А. Лопашенко. М.: «Юрлитинформ», 2009. 208 с.

320. Ягунов Д.В. Практика Європейського суду з прав людини (прецеденти та коментарі з питань кримінального судочинства) /за ред. та зі вступ. словом Й.Л. Бронза. Одеса: Фенікс, 2010. 256 с.

321. Яценко С. Конституційний принцип презумпції невинуватості та інститут кримінальної відповідальності в праві України і деяких інших європейських держав: порівняльний аспект. *Вісник Конституційного суду України.* 2005. №2. С. 51-58.

322. Antonio Beristain. Axiomas fundamentales de la criminología ante la globalización y la multiculturalidad: Article. EGUZKILORE. Número 17. Diciembre

2003. P. 89. URL: http://www.ehu.eus/documents/1736829/2174325/Eguzkilore+17-9+BERISTAIN.pdf.

323. Engle E. The history of the general principle of proportionality: an overview. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1431179.

324. Vyacheslav A. Tulyakov, Sergey O. Yaremenko. Principles of Criminal Law: Working programme on the course of the lectures in English for law students and postgraduates of National University «Odessa Law Academy»: Lecture 2. Criminalization – general principles of lawmaking. Approaches to defining the category of crime. Odessa, 2014. P. 95.

325. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld.

326. The Right Rights' Future. URL: http://therightsfuture.com/t20-enforcement-nine-tenths-of-the-law.

327. Herring J. Criminal law: text, cases, and materials. Third edition. Published in United States by Oxford University Press. Inc. New York, 2008. P. 852.

328. Hurka Th. Desert: individualistic and holistic. URL: https://thomashurka.files.wordpress.com/2014/02/desert-holistic-and-individualistic.pdf.

329. http://ludology.ucoz.ru/publ/sochinenie_48_ljudologija_kak_universalnaja_forma_poznanija_nauchnoe_soobshhenie/1-1-0-32.

330. Mowbray A.A Study of the Principle of Fair Balance in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights. Published by Oxford University Press. URL: http://hrlr.oxfordjournals.org/content/10/2/289.full.pdf?keytype=ref&ijkey=7TTp90LathXRapm.

331. José Luis de La Cuesta, The Principle of Humanity in Penal Law, Revue internationale de droit pénal 3/2011 (Vol. 82), p. 457-476. URL: www.cairn.info/revue-internationale-de-droit-penal-2011-3-page-457.htm.

332. Robert Martinson. What works? – questions and answers about prison reform. URL: http ://www.pbpp.pa.gov/research_statistics/Documents/Martinson-What%20Works%201974.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Тімофєєва Л.Ю. Огляд підходів до розуміння принципу гуманізму в кримінально-правовій доктрині. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія Право /редкол.: Ю.М. Бисага (голов. ред.) та ін. Вип. 23. Т 3. ч. І. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 68-72.

2. Тімофєєва Л.Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності як прояв реалізації принципу гуманізму в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми держави і права /*Зб. наук. праць. Вип. 71 /редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В.М. Дрьомін. – Одеса: Юридична література, 2014. С. 427-435. *Статистика цитувань 1.*

3. Тимофеева Л.Ю. Риски реализации принципа гуманизма в правоприменении. *Юридичний науковий електронний журнал*: Електронне наукове видання, засноване юридичним факультетом Запорізького національного університету. 2014. №5. С. 1. URL: www.lsej.org.ua/indexs.php/nomery-zhurnalu?id=33.

4. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма уголовного права Украины в актах амнистии. *Науковий вісник Херсонського державного університету*; Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць /редкол.: В.М. Стратонов (голов. ред.), Є.Л. Стрельцов, П.Л. Фріс та ін. Вип. 6-1. Т. 3. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 192-197.

5. Тімофєєва Л.Ю. Відображення принципу гуманізму в кримінальному законі: порівняльно-правова характеристика. *Науковий вісник Міжнародного*

гуманітарного університету; Серія: Юриспруденція: збірник наукових праць /редкол.: Т.С. Ківалова (голов. ред.), А.А. Березовський (заст. голов. ред.), В.О. Туляков та ін. Вип. 10-2. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 94-97. *Статистика цитувань 3, h-індекс 1* /https://scholar.google.ru/citations?user=IeDu7dYAAAAJ&hl=ru.

6. Тимофеева Л.Ю. Толкование принципа гуманизма в правоприменении уголовного права. *Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata»*. 2015. №1. С. 125-129.

7. Тимофеева Л.Ю. Гуманистическое обоснование криминализации. *Актуальные вопросы борьбы с преступлениями:* научно-практический журнал /редкол.: Ларина Л.Ю. (голов. ред.) та ін. Рязань: ООО «Издательство «Концепция», 2015. №4. С. 37-41.

8. Тімофєєва Л.Ю. Принцип гуманізму в системі принципів кримінального права України. *Сучасне кримінальне право України: наукові нариси*: монографія /за ред. Н.А. Мирошниченко, Є.Л. Стрельцова; передмова С.В. Ківалова. Одеса: Юридична література, 2017. С. 252-267.

9. Тимофеева Л.Ю. Принцип гуманизма: реализация в уголовном праве Украины: монография. Германия: LAP LAMBERT Akademic Publishing, 2016. 161 с.

10. Тімофєєва Л.Ю. Реалізація принципу гуманізму в кримінальному праві України: історико-теоретичний дискурс кримінально-правових вчень. *Молодий вчений*. 2015. №2(17). С. 862-866. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/502.pdf.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. Тимофеева Л.Ю. Интеграция потерпевшего и понятия преступления. *Право і держава в дослідженнях молодих науковців:* матеріали IV-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 березня 2011 р.). О.: Фенікс, 2011. С. 176-179.

12. Тімофєєва Л.Ю. Необхідні та доцільні межі об’єктивного ставлення в вину у кримінальному праві України. *Закарпатські правові читання:* матеріали ІІІ Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів (м. Ужгород, 28–29 квітня 2011 р.). Ужгород, 2011. – С. 96-104.

13. Тимофеева Л.Ю. Проблемы реализации принципа неотвратимости уголовно-правовых последствий при назначении наказания по совокупности преступлений. *Верховенство права очима правників початківців:* матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції (м. Одеса, 19 травня 2011 р.). О.: Фенікс, 2011. С. 397-399.

14. Тімофєєва Л.Ю. Щодо невідповідності акцесорної теорії співучасті принципу гуманізму в кримінальному праві. *Матеріали IV Всеукр. наук. читань з кримінальної юстиції пам’яті професора В.П. Колмакова* (м. Одеса, 9–10 листопада 2012 р.). О.: Фенікс, 2012. С. 148-150.

15. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма в механизме уголовно-правового воздействия. *Ломоносов:* материалы XX междунар. науч. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых (г. Москва, 8–12 апреля 2013 г.) /Отв. ред. Е.А. Антипов. М.: Изд-во Московского ун-та, 2013. С. 1-3.

16. Тімофєєва Л.Ю. Критичне переосмислення необхідності закріплення принципу гуманізму в Кримінальному кодексі України. *Матеріали XVI звітної студентської наукової конференції.* (м. Одеса, 20 квітня 2013 р.). О.: Фенікс, 2013. С. 33-36.

17. Тимофеева Л.Ю. Политические риски реализации принципа гуманизма в уголовном праве Украины: постановка вопроса. *Верховенство права очима правників-початківців:* матеріали Всеукр. студ. наук. конф. у 2 т. (м. Одеса, 30 листоп. 2013 р.). О.: Юрид. літ, 2013. Т. 2. С. 81-83.

18. Тимофеева Л.Ю. Толкование признаков принципа гуманизма в уголовно-правовой доктрине. *Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі:* інтернет-конференція, присвячена пам’яті українського

криміналіста, професора Л.В. Багрій-Шахматова (м. Одеса, 27 грудня 2013 р.). О.: Фенікс, 2013. С. 132-135.

19. Тимофеева Л.Ю. Криминализация и декриминализация как проявление реализации принципа гуманизма. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю:* матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Івано-Франківськ, 11–16 березня 2014 р.). URL: http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/tymofeeva.pdf.

20. Тімофєєва Л.Ю. Незастосування звільнення від кримінальної відповідальності як прояв реалізації принципу гуманізму в кримінальному праві України. *Правове життя сучасної України:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею академіка С.В. Ківалова (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.). О.: Юрид. літ., 2014. С. 557-559.

21. Тимофеева Л.Ю. Соотношение реализации принципа гуманизма и прощения при применении амнистии. *Кримінально-правова доктрина: шляхи реалізації:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 250-річчю трактату Ч. Беккаріа (м. Одеса, 13 червня 2014 р.). Одеса: Юрид. літ, 2014. С. 139-145.

22. Тімофєєва Л.Ю. Реалізація принципу гуманізму при призначенні покарання за посягання на життя захисника. *Адвокатура: минуле та сучасність:* матеріали VI Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 22 листопада 2014 р.). У 2 т. Т 2. О.: Фенікс, 2014. С. 290-293.

23. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма в уголовном праве Украины с учетом неоднократности совершения лицом преступления. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.). О.: Юридична література, 2015. С. 242-244.

24. Тімофєєва Л.Ю. Реалізація принципу гуманізму при призначенні покарання нижче, ніж передбачено кримінальним законом. *Актуальні проблеми законодавства України про кримінальну відповідальність та практики його*

застосування: матеріали міжнародної студентської наукової конференції (м. Харків, 21–22 травня 2015 р.). Х.: Право, 2015. С. 311-314.

25. Тимофеева Л.Ю. Стратегия «человечности». *Міжнародне право розвитку:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 144-150. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2011/Timofeeva%20LYu%20Strategiya%20chelovechnosti.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

26. Тимофеева Л.Ю. Гуманистическое обоснование криминализации. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності:* Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8–9 жовтня 2015 р.). Харків: «Право», 2015. С. 462-466.

27. Тимофеева Л.Ю. Уголовно-правовая политика: вектор «человечность». *Нормативні та прикладні основи удосконалення інституту призначення покарання та інших заходів кримінально-правового впливу*: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 26–27 грудня 2015 р.). Одеса: НУ «ОЮА», 2015. С. 123-129. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/3260.

28. Тимофеева Л.Ю. Уголовное законотворчество: гуманистический концепт. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 травня 2016 р.): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юрид. літ., 2016. С. 226-228.

29. Тимофеева Л.Ю. Социокультурный аспект реализации принципа гуманизма на уровне уголовного правотворчества и правоприменения. *Кримінальне право: традиції та новації:* матеріали круглого столу до дня народження видатного вченого, героя України, академіка В.В. Сташиса (м. Запоріжжя, 9 липня 2016 р.). Запоріжжя, 2016. С. 137-142.

30. Тимофеева Л.Ю. Обоснование необходимости гуманистической модели уголовного правотворчества и правоприменения. *Соціальна функція*

кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6–7 жовтня 2016 р.) /редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2016. С. 512-516.

31. Тимофеева Л.Ю. Морально-этическая профилактика уголовно-правовых последствий семейных конфликтов в работе адвоката. *Адвокатура: минуле та сучасність*: матеріали VI Міжнародної наук. конф. (м. Одеса, 12 листопада 2016 р.). О.: Фенікс, 2016. С. 333-335.

32. Тімофєєва Л.Ю. Гуманістична правотворчість у кримінальному праві України: ефект метелика. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства:* матеріали Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листоп. 2016 р.). Івано-Франківськ: редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права ім. Короля Д. Галицького, 2016. С. 273-277.

33. Тимофеева Л.Ю. Гуманистические основания уголовно-правовой политики Украины: конфликт характеристик человека и норм уголовного закона. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю:* Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 9-10 грудня 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 323-328.

34. Тимофеева Л.Ю. Подавление свободы выбора как гуманистической ценности: постановка вопроса системности уголовного правотворчества. *Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування*: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 27 груд. 2016 р.) /відпов. ред. д.ю.н., проф. В.О. Туляков. Одеса: НУ «ОЮА», 2016. С. 85-90. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/6723?show=full.

35. Тимофеева Л.Ю. Гуманистическое планирование как методический концепт преподавания уголовно-правовых дисциплін. *Інноваційні освітні технології: досвід Європейського Союзу та його впровадження в процес підготовки юристів*: науково-педагогічне стажування (м. Братислава,

Словацька Республіка, 10–13 серпня 2016 р.). Братислава, Словацька Республіка, 2016. С. 216-219.

36. Тимофеева Л.Ю. Посягательство на половую свободу в контексте гуманистического планирования. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. до 20-річчя НУ «ОЮА» та 170-річчя Одеської школи права (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2 т. Т. 2. О.: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 280-282.

37. Тимофеева Л.Ю. Реализация принципа гуманизма и целесообразные практики в системе принципов уголовного права Украины. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного ін.-ту (м. Івано-Франківськ, 8–10 червня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 245-249.

38. Тімофєєва Л.Ю. Гуманізм у кримінально-правовій доктрині: визначення та застосування в умовах глобалізації. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12–13 жовтня 2017 р.) /редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2017. С. 503-506.

39. Тімофєєва Л.Ю. Теоретико-прикладне осмислення гуманізму в кримінальному праві України. «*Концептуальні основи кримінальної законотворчості»*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 жовтня 2017 р.) /відп. ред.: В.О. Туляков, Є.Л. Стрельцов. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 592-599.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Результати дослідження обговорені на засіданнях кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», доповідалися на конкурсі наукових робіт до двадцятиріччя заснування Національної академії

правових наук України для молодих вчених, студентів та аспірантів «Принцип гуманізму як засіб відновлення соціальної справедливості» (м. Харків, 2013 р.) (відзначено почесною грамотою), на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції студентів і аспірантів «IV Харківські кримінально-правові читання» (м. Харків, 16-17 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми науки кримінального права, а також їх вирішення у законотворчій і правозастосовній діяльності» (м. Харків, 8-9 жовтня 2015 р.); під час науково-педагогічного стажування «Інноваційні освітні технології: досвід Європейського Союзу та його впровадження в процес підготовки юристів» (м. Братислава, Словацька Республіка, 10-13 серпня 2016 р.); Міжнародному науково-практичному симпозіумі «Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства» (м. Івано-Франківськ, 18-19 листопада 2016 р.); Круглому столі, присвяченому 80-річчю з дня народження професора С.С. Яценка на юридичному факультеті Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (м. Київ, 23 грудня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції до 20-річчя НУ «ОЮА» та 170-річчя Одеської школи права «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) та ін.

Додаток 2

ДОВІДКА
ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ

Тімофєєвої Лілії Юріївни,
аспірантки кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»
на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
НУ «ОМА» д.юр.н.,
проф. Шемякін О.М.
" 28 " _____ 2017 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного д ослідження Тімофєєвої Л. Ю. на тему: «Гуманістична парадигма кримінального права України» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право у навчальний процес кафедри адміністративного та кримінального права Національного університету «Одеська морська академія».

Комісія у складі:
Голова - завідувач кафедри адміністративного та кримінального права, доктор політичних наук, професор, Ярова Л.В.;
Члени комісії - доцент кафедри адміністративного та кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент, Валуєва Л.В.; доцент кафедри адміністративного та кримінального права, кандидат юридичних наук, Губіна Г.В.; старший викладач кафедри адміністративного та кримінального права Китаєнко О.Є. цим Актом засвідчують, результати кандидатської дисертації Тімофєєвої Л.Ю. на тему: «Гуманістична парадигма кримінального права України» використовуються співробітниками Національного університету «Одеська морська академія» при підготовці і викладанні курсів лекцій з предметів «Кримінальне право», «Кримінально-правова політика у сфері покарань».

Необхідність використання вказаних матеріалів у навчальному процесі зумовлюється тим, що сучасна кримінально-правова теорія та практика її застосування вимагають формування нових методологічних підходів до розроблення нових та вдосконалення вже існуючих кримінально-правових рекомендацій щодо правотворчості, правозастосування та інтерпретації кримінального закону, спираючись на комплексну гуманістичну парадигму кримінального права України.

Наведене висуває нові вимоги до організації роботи правників України, що зумовлює необхідність опанування студентами гуманістичної парадигми кримінального права України як системи наукових досягнень та теоретичних конструктів про аксіоматичні підвалини кримінального закону та їх розвиток у правотворчості, правозастосуванні та інтерпретації кримінально-правових норм. Даний підхід до вивчення гуманістичної парадигми кримінального права України спрямований на визначення змісту гуманізму як аксіоми та його реалізації як кримінально-правової фікції з метою удосконалення якості кримінального закону та його легітимності.

У навчальному процесі також використовуються методичні матеріали дисертаційного дослідження Л. Ю. Тімофєєвої. Студентам у вигляді методичних матеріалів під час підготовки до практичних занять рекомендуються наукові публікації автора, а саме:

1. Тімофєєва Л. Ю. Огляд підходів до розуміння принципу гуманізму в кримінально-правовій доктрині / Л. Ю. Тімофєєва // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право / редкол. : Ю. М. Бисага (голов. ред.) та ін. – Вип. 23. – Т 3. – ч. І – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 68-72.

2. Тімофєєва Л. Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності як прояв реалізації принципу гуманізму в кримінальному праві України / Л. Ю. Тімофєєва // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. Вип. 71 / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. В. М. Дрьомін. – Одеса : Юридична література, 2014. – С. 427-435.

3. Тимофеева Л. Ю. Риски реализации принципа гуманизма в правоприменении. / Л. Ю. Тимофеева // Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал, заснований юридичним факультетом Запорізького національного університету. – 2014. – № 5. – С. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lsej.org.ua/ indexs.php/nomery-zhurnalu?id=33.

4. Тимофеева Л. Ю. Реализация принципа гуманизма уголовного права Украины в актах амнистии / Л. Ю. Тимофеева // Науковий вісник Херсонського державного університету; Серія : Юридичні науки: збірник наукових праць / редкол. : В. М. Стратонов (голов. ред.), Є. Л. Стрельцов, П. Л. Фріс та ін. – Вип. 6-1. – Т. 3. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 192-197.

5. Тімофєєва Л. Ю. Відображення принципу гуманізму в кримінальному законі: порівняльно-правова характеристика / Л. Ю. Тімофєєва // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету; Серія : Юриспруденція : збірник наукових праць / редкол. : Т. С. Ківалова (голов. ред.), А. А. Березовський (заст. голов. ред.), В. О. Туляков та ін.. Вип. 10-2. – Т. 2 – Одеса : Видавничий дім

6. «Гельветика», 2015. – С. 94-97. *Статистика цитувань 3, h-індекс 1 /* https://scholar.google.ru/citations?user=IeDu7dYAAAAJ&hl=ru.

7. Тимофеева Л. Ю. Толкование принципа гуманизма в правоприменении уголовного права. / Л. Ю. Тимофеева // Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata». – 2015. – № 1. – С. 125-129.

8. Тимофеева Л. Ю. Гуманистическое обоснование криминализации / Л. Ю.Тимофеева // Актуальные вопросы борьбы с преступлениями : научно-практический журнал / редкол. : Ларина Л. Ю. (голов. ред.) та ін. – Рязань : ООО «Издательство «Концепция», 2015. – № 4. – С. 37-41 (наукове видання включене до науко метричної бази даних РИНЦ).

9. Тимофеева Л. Ю. Принцип гуманизма: реализация в уголовном праве Украины : монография / Л. Ю. Тимофеева. – Германия : LAP LAMBERT Akademic Publishing, 2016. – 161 с.

10. Тимофеева Л. Ю. Уголовное законотворчество: гуманистический концепт / Л. Ю. Тимофеева // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 р.) : у 2 т. – Т.2 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. – Одеса : Юридична література, 2016. – С. 226-228.

11. Тимофеева Л. Ю. Гуманистические основания уголовно-правовой политики Украины: конфликт характеристик человека и норм уголовного закона / Л. Ю. Тимофеева // Політика в сфері боротьби зі злочинністю: міжнародна науково-практична конференція (м. Івано-Франківськ, 9-10 грудня 2016 р.). – С. 323-328.

12. Тимофеева Л. Ю. Подавление свободы выбора как гуманистической ценности: постановка вопроса системности уголовного правотворчества / Л. Ю. Тимофеева // Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 27 груд. 2016 р.) / відпов. ред. д.ю.н., професор В. О. Туляков. – Одеса, 2016. – С. 85-90. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/6723?show=full.

13. Тимофеева Л. Ю. Социокультурный аспект реализации принципа гуманизма на уровне уголовного правотворчества и правоприменения / Л. Ю. Тимофеева // Кримінальне право: традиції та новації: матеріали круглого столу до дня народження видатного вченого, героя України, академіка В. В. Сташиса (м. Запоріжжя, 9 липня 2016 р.). – С. 137-142 .

14. Тімофєєва Л. Ю. Гуманістична правотворчість у кримінальному праві України: ефект метелика / Л. Ю. Тімофєєва // Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнар. науково-практич. симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листоп. 2016 р.). – Івано-Франківськ: редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права ім. Короля Д. Галицького, 2016. – С. 273-277.

15. Тимофеева Л. Ю. Гуманистическое планирование как методический концепт преподавания уголовно-правовых дисциплин / Л. Ю. Тимофеева // Інноваційні освітні технології: досвід Європейського Союзу та його впровадження в процес підготовки юристів: науково-педагогічне стажування (м. Братислава, Словацька Республіка, 10-13 серпня 2016 р.). – С. 216-219.

16. Тимофеева Л. Ю. Посягательство на половую свободу в контексте гуманистического планирования / Л. Ю. Тимофеева // Традиції та новації

юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) у 2-х томах. – Т. 2. – С. 280-282.

17. Тимофеева Л. Ю. Реализация принципа гуманизма и целесообразные практики в системе принципов уголовного права Украины // Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (м. Івано-Франківськ, 8-10 червня 2017 р.). – С. 245-249.

18. Тімофєєва Л. Ю. Гуманізм у кримінально-правовій доктрині: визначення та застосування в умовах глобалізації / Л. Ю. Тімофєєва // Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12-13 жовтня 2017 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2017. – С. 503-506.

19. Тімофєєва Л. Ю. Теоретико-прикладне осмислення гуманізму в кримінальному праві України / Л. Ю. Тімофєєва // «Концептуальні основи кримінальної законотворчості»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 19 жовтня 2017 р.) / відп. ред.: В. О. Туляков, Є. Л. Стрельцов – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. – С. 592-599.

20. Тімофєєва Л. Ю. Реалізація принципу гуманізму при призначенні покарання нижче, ніж передбачено кримінальним законом / Л. Ю. Тімофєєва // Актуальні проблеми законодавства України про кримінальну відповідальність та практики його застосування: матеріали міжнародної студентської наукової конференції (м. Харків, 21-22 травня 2015 р.). – Х. : Право, 2015. – С. 311-314.

21. Тимофеева Л. Ю. Стратегия «человечности» / Л. Ю. Тимофеева // Міжнародне право розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2015 року). – С. 144-150.

22. Тимофеева Л. Ю. Гуманистическое обоснование криминализации / Л. Ю. Тимофеева // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 8-9 жовтня 2015 року). – Харків : «Право», 2015. – С. 462-466.

23. Тимофеева Л. Ю. Уголовно-правовая политика: вектор «человечность» / Л. Ю. Тимофеева // Нормативні та прикладні основи удосконалення інституту призначення покарання та інших заходів кримінально-правового впливу: інтернет-конференція (26-27 грудня 2015 року). – Одеса, 2015. – С. 123-129.

24. Тимофеева Л. Ю. Обоснование необходимости гуманистической модели уголовного правотворчества и правоприменения / Л. Ю. Тимофеева // Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6-7 жовтня 2016 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2016. – С. 512-516.

25. Тимофеева Л. Ю. Реализация принципа гуманизма в уголовном праве Украины с учетом неоднократности совершения лицом преступления / Л. Ю. Тимофеева // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15-16 травня 2015 року). – С. 242-244.

26. Тімофєєва Л. Ю. Незастосування звільнення від кримінальної відповідальності як прояв реалізації принципу гуманізму в кримінальному праві України / Л. Ю. Тімофєєва // Правове життя сучасної України : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С. В. Ківалова (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.). – С. 557-559.

27. Тимофеева Л. Ю. Соотношение реализации принципа гуманизма и прощения при применении амнистии / Л. Ю. Тимофеева // Кримінально-правова доктрина: шляхи реалізації: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккаріа (м. Одеса, 13 червня 2014 р.). – С. 139-145.

28. Тимофеева Л. Ю. Проблемы реализации принципа неотвратимости уголовно-правовых последствий при назначении наказания по совокупности преступлений. / Л. Ю. Тимофеева // Верховенство права очима правників початківців: матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції (м. Одеса, 2011). – О. : Фенікс, 2011. – С. 397-399.

Крім цього, результати дисертаційного дослідження Л. Ю. Тімофєєвої використовуються при визначенні напрямків наукових пошуків і тем дисертацій викладачів, аспірантів та здобувачів кафедри адміністративного та кримінального права Національного університету «Одеська морська академія».

Начальник навчального відділу Пархоменко М.М.

Завідувач кафедри АтаКП
докт. політ.н., професор Ярова Л.В.

«28»листопада 2017р.

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор Національного університету
«Одеська юридична академія»,
професор

В. В. Завальнюк
«__» _____ 2017 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» Тімофєєвої Лілії Юріївни на тему «Гуманістична парадигма кримінального права України», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право у навчальний процес кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія».

Комісія у складі: начальника навчального відділу, кандидата юридичних наук, доцента Ізовіти А. М., завідувача кафедри кримінального права, доктора юридичних наук, професора Стрельцова Є. Л., професора кафедри кримінального права, доктора юридичних наук, професора Тулякова В. О. – склала цей акт з приводу того, що викладені у наукових публікаціях результати дисертаційного дослідження Тімофєєвої Лілії Юріївни «Гуманістична парадигма кримінального права України» використовуються у навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» під час викладання навчальних дисциплін: «Кримінальне право». Необхідність використання вказаних матеріалів у навчальному процесі зумовлюється тим, що сучасна кримінально-правова теорія та практика її застосування вимагають формування нових методологічних підходів до розроблення нових та вдосконалення вже існуючих кримінально-правових рекомендацій щодо правотворчості, правозастосування та інтерпретації кримінального закону, спираючись на комплексну гуманістичну парадигму кримінального права України.

Наведене висуває нові вимоги до організації роботи суддів, прокурорів, слідчих підрозділів системи Національної поліції України, що зумовлює необхідність опанування студентами гуманістичної парадигми кримінального права України як системи наукових досягнень та теоретичних конструктів про аксіоматичні підвалини кримінального закону та їх розвиток у правотворчості, правозастосуванні та інтерпретації кримінально-правових

норм. Даний підхід до вивчення гуманістичної парадигми кримінального права України спрямований на визначення змісту гуманізму як аксіоми та його реалізації як кримінально-правової фікції з метою удосконалення якості кримінального закону та його легітимності.

У навчальному процесі також використовуються методичні матеріали дисертаційного дослідження Л. Ю. Тімофєєвої. Студентам у вигляді методичних матеріалів під час підготовки до практичних занять рекомендуються наукові публікації автора, а саме:

1. Тімофєєва Л. Ю. Огляд підходів до розуміння принципу гуманізму в кримінально-правовій доктрині / Л. Ю. Тімофєєва // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право / редкол. : Ю. М. Бисага (голов. ред.) та ін. – Вип. 23. – Т 3. – ч. I – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 68-72.

2. Тімофєєва Л. Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності як прояв реалізації принципу гуманізму в кримінальному праві України / Л. Ю. Тімофєєва // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. Вип. 71 / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. В. М. Дрьомін. – Одеса : Юридична література, 2014. – С. 427-435.

3. Тимофеева Л. Ю. Риски реализации принципа гуманизма в правоприменении. / Л. Ю. Тимофеева // Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал, заснований юридичним факультетом Запорізького національного університету. – 2014. – № 5. – С. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lsej.org.ua/ indexs.php/nomery-zhurnalu?id=33.

4. Тимофеева Л. Ю. Реализация принципа гуманизма уголовного права Украины в актах амнистии / Л. Ю. Тимофеева // Науковий вісник Херсонського державного університету; Серія : Юридичні науки: збірник наукових праць / редкол. : В. М. Стратонов (голов. ред.), Є. Л. Стрельцов, П. Л. Фріс та ін. – Вип. 6-1. – Т. 3. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 192-197.

5. Тімофєєва Л. Ю. Відображення принципу гуманізму в кримінальному законі: порівняльно-правова характеристика / Л. Ю. Тімофєєва // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету; Серія : Юриспруденція : збірник наукових праць / редкол. : Т. С. Ківалова (голов. ред.), А. А. Березовський (заст. голов. ред.), В. О. Туляков та ін.. Вип. 10-2. – Т. 2 – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 94-97. *Статистика цитувань 3, h-індекс 1* / https://scholar.google.ru/citations?user=IeDu7dYAAAAJ&hl=ru.

6. Тимофеева Л. Ю. Толкование принципа гуманизма в правоприменении уголовного права. / Л. Ю. Тимофеева // Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata». – 2015. – № 1. – С. 125-129.

7. Тимофеева Л. Ю. Гуманистическое обоснование криминализации / Л. Ю.Тимофеева // Актуальные вопросы борьбы с преступлениями : научно-

практический журнал / редкол. : Ларина Л. Ю. (голов. ред.) та ін. – Рязань : ООО «Издательство «Концепция», 2015. – № 4. – С. 37-41 (наукове видання включене до науко метричної бази даних РИНЦ).

8. Тимофеева Л. Ю. Принцип гуманизма: реализация в уголовном праве Украины : монография / Л. Ю. Тимофеева. – Германия : LAP LAMBERT Akademic Publishing, 2016. – 161 с.

9. Тимофеева Л. Ю. Уголовное законотворчество: гуманистический концепт / Л. Ю. Тимофеева // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 р.) : у 2 т. – Т.2 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. – Одеса : Юридична література, 2016. – С. 226-228.

10. Тимофеева Л. Ю. Гуманистические основания уголовно-правовой политики Украины: конфликт характеристик человека и норм уголовного закона / Л. Ю. Тимофеева // Політика в сфері боротьби зі злочинністю: міжнародна науково-практична конференція (м. Івано-Франківськ, 9-10 грудня 2016 р.). – С. 323-328.

11. Тимофеева Л. Ю. Подавление свободы выбора как гуманистической ценности: постановка вопроса системности уголовного правотворчества / Л. Ю. Тимофеева // Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 27 груд. 2016 р.) / відпов. ред. д.ю.н., професор В. О. Туляков. – Одеса, 2016. – С. 85-90. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/6723?show=full.

12. Тимофеева Л. Ю. Социокультурный аспект реализации принципа гуманизма на уровне уголовного правотворчества и правоприменения / Л. Ю. Тимофеева // Кримінальне право: традиції та новації: матеріали круглого столу до дня народження видатного вченого, героя України, академіка В. В. Сташиса (м. Запоріжжя, 9 липня 2016 р.). – С. 137-142 .

13. Тімофєєва Л. Ю. Гуманістична правотворчість у кримінальному праві України: ефект метелика / Л. Ю. Тімофєєва // Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнар. науково-практич. симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листоп. 2016 р.). – Івано-Франківськ: редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права ім. Короля Д. Галицького, 2016. – С. 273-277.

14. Тимофеева Л. Ю. Гуманистическое планирование как методический концепт преподавания уголовно-правовых дисциплин / Л. Ю. Тимофеева // Інноваційні освітні технології: досвід Європейського Союзу та його впровадження в процес підготовки юристів: науково-педагогічне стажування (м. Братислава, Словацька Республіка, 10-13 серпня 2016 р.). – С. 216-219.

15. Тимофеева Л. Ю. Посягательство на половую свободу в контексте гуманистического планирования / Л. Ю. Тимофеева // Традиції та новації

юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) у 2-х томах. – Т. 2. – С. 280-282.

16. Тимофеева Л. Ю. Реализация принципа гуманизма и целесообразные практики в системе принципов уголовного права Украины // Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (м. Івано-Франківськ, 8-10 червня 2017 р.). – С. 245-249.

17. Тімофєєва Л. Ю. Гуманізм у кримінально-правовій доктрині: визначення та застосування в умовах глобалізації / Л. Ю. Тімофєєва // Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12-13 жовтня 2017 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2017. – С. 503-506.

18. Тімофєєва Л. Ю. Теоретико-прикладне осмислення гуманізму в кримінальному праві України / Л. Ю. Тімофєєва // «Концептуальні основи кримінальної законотворчості»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 19 жовтня 2017 р.) / відп. ред.: В. О. Туляков, Є. Л. Стрельцов – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. – С. 592-599.

19. Тімофєєва Л. Ю. Реалізація принципу гуманізму при призначенні покарання нижче, ніж передбачено кримінальним законом / Л. Ю. Тімофєєва // Актуальні проблеми законодавства України про кримінальну відповідальність та практики його застосування: матеріали міжнародної студентської наукової конференції (м. Харків, 21-22 травня 2015 р.). – Х. : Право, 2015. – С. 311-314.

20. Тимофеева Л. Ю. Стратегия «человечности» / Л. Ю. Тимофеева // Міжнародне право розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2015 року). – С. 144-150.

21. Тимофеева Л. Ю. Гуманистическое обоснование криминализации / Л. Ю. Тимофеева // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 8-9 жовтня 2015 року). – Харків : «Право», 2015. – С. 462-466.

22. Тимофеева Л. Ю. Уголовно-правовая политика: вектор «человечность» / Л. Ю. Тимофеева // Нормативні та прикладні основи удосконалення інституту призначення покарання та інших заходів кримінально-правового впливу: інтернет-конференція (26-27 грудня 2015 року). – Одеса, 2015. – С. 123-129.

23. Тимофеева Л. Ю. Обоснование необходимости гуманистической модели уголовного правотворчества и правоприменения / Л. Ю. Тимофеева // Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.

(м. Харків, 6-7 жовтня 2016 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2016. – С. 512-516.

24. Тимофеева Л. Ю. Реализация принципа гуманизма в уголовном праве Украины с учетом неоднократности совершения лицом преступления / Л. Ю. Тимофеева // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15-16 травня 2015 року). – С. 242-244.

25. Тімофєєва Л. Ю. Незастосування звільнення від кримінальної відповідальності як прояв реалізації принципу гуманізму в кримінальному праві України / Л. Ю. Тімофєєва // Правове життя сучасної України : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С. В. Ківалова (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.). – С. 557-559.

26. Тимофеева Л. Ю. Соотношение реализации принципа гуманизма и прощения при применении амнистии / Л. Ю. Тимофеева // Кримінально-правова доктрина: шляхи реалізації: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккаріа (м. Одеса, 13 червня 2014 р.). – С. 139-145.

27. Тимофеева Л. Ю. Проблемы реализации принципа неотвратимости уголовно-правовых последствий при назначении наказания по совокупности преступлений. / Л. Ю. Тимофеева // Верховенство права очима правників початківців: матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції (м. Одеса, 2011). – О. : Фенікс, 2011. – С. 397-399.

Крім цього, результати дисертаційного дослідження Л. Ю. Тімофєєвої використовуються при визначенні напрямків наукових пошуків і тем дисертацій викладачів, аспірантів та здобувачів кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія».

Начальник навчального відділу
НУ «Одеська юридична академія»,
кандидат юридичних наук, доцент **А. М. Ізовітя**

Завідувач кафедри
кримінального права,
доктор юридичних наук, професор **Є. Л. Стрельцов**

Віце президент,
проректор з міжнародних зв'язків,
професор кафедри кримінального права,
доктор юридичних наук, професор **В. О. Туляков**

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правової політики та правосуддя

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-84

№ 04-19/18-225 "1" лютого 201 8 р.

Проректору з міжнародних зв'язків Національного університету «Одеська юридична академія»
ТУЛЯКОВУ В.О.
Фонтанська дорога, 23
м. Одеса, 65009

Шановний В'ячеславе Олексійовичу!

У Комітеті Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя розглянуто дисертаційне дослідження підготовлене аспірантом Тімофєєвою Л.Ю. на тему: «Гуманістична парадигма кримінального права України».

Повідомляємо, що пропозиції і рекомендації висловлені у дослідженні будуть по можливості враховані Комітетом під час підготовки відповідних законопроектів і висновків до них.

З повагою

Голова Комітету **Р.П. КНЯЗЕВИЧ**

вик. Придибайло А.Г.

Додаток 3

Голові комітету Верховної Ради України
з питань законодавчого забезпечення
правоохоронної діяльності
Кожем'якіну Андрію Анатолійовичу
01008, м. Київ, вул. Грушевського, 5

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України»

На розгляд подається проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України», порівняльна таблиця та пояснювальна записка щодо обґрунтування запропонованих змін.

Прийняття законопроекту зумовлено необхідністю визначення дефінітивних ознак кримінального закону в преамбулі, підвищення його морально-етичного значення, охорони прав і свобод людини, передбачених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. Крім того, існування корупційних правопорушень, відокремлених від усіх інших правопорушень та особливих умов звільнення від кримінальної відповідальності для осіб, які вчинили вищезазначену категорію злочинів, суперечить принципу гуманізму, рівності тощо.

У законопроекті запропоновано викладення дефінітивних ознак кримінального закону у преамбулі, пропонується внести зміни до ст. 45, 46, 47, 48, 69, 75, 79, 81, 82, 86, 87 КК України щодо можливості застосування звільнення від кримінальної відповідальності, більш м'якого покарання, ніж передбачено кримінальним законом, умовно-достроково-звільнення також щодо осіб, які вчинили корупційне правопорушення. Крім того положення даного

законопроекту потребують внесення змін до ст. 4 Закону «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996 року №392/96-ВР.

З метою усунення невідповідності кримінального закону України характеристикам принципам гуманізму та пропорційності, інтерпретованим у рішеннях ЄСПЛ, пропонується внести зміни до ст. 64 КК щодо обов'язкового перегляду покарання у вигляді довічного позбавлення волі судом через 25 років відбуття покарання.

Реалізація проекту Закону не потребує додаткових витрат з Державного бюджету України та з місцевих бюджетів.

Реалізація Закону сприятиме більш системному та ефективному забезпеченню охорони та захисту прав та законних інтересів громадян України.

Аспірант кафедри кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія» Л.Ю. Тімофєєва

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
до проекту Закону України
«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України»

1. Обґрунтування необхідності прийняття акта

Прийняття законопроекту зумовлено необхідністю визначення дефінітивних ознак кримінального закону, підвищення його морально-етичного значення, охорони прав і свобод людини, передбачених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р.

Гуманістичні ідеї, спрямовані на людину, державу та суспільство відображуються у загальній та особливій частинах кримінального закону. У загальній частині у положеннях щодо кримінального закону, його дії у часі, просторі, кола осіб; врахуванні характеристик людини при призначенні покарання, а також інших заходів кримінально-правового характеру. В особливій частині при формуванні кримінально-правової заборони, та відповідних заходів кримінально-правового впливу. Крім того, гуманістичні ідеї впливають на конструювання кримінального законодавства, внесення змін та доповнень.

2. Цілі та завдання законопроекту

Проектом Закону передбачається внести зміни до Кримінального кодексу України, з метою привести положення цього Кодексу у відповідність з принципами, міжнародними стандартами та сприяти виключенню колізій, конкуренцій, прогалин тощо.

Основним завданням Проекту є підвищення якості та сталий розвиток кримінального законодавства України.

3. Загальна характеристика та основні положення законопроекту

Для оптимізації з точки зору системного підходу у законопроекті запропоновано викладення фундаментальних гуманістичних принципів кримінального закону у Преамбулі, а також подальше погодження Загальної та

Особливої частин КК з Преамбулою, завданнями КК, між собою, Конституцією, міжнародними договорами, а також іншими Законами України.

Існування корупційних правопорушень, відокремлених від усіх інших правопорушень та особливих умов звільнення від кримінальної відповідальності для осіб, які вчинили вищезазначену категорію злочинів, суперечить принципу гуманізму, рівності тощо. Для усунення невідповідності єдності підходів реалізації принципу гуманізму запропоновано внести зміни до ст. 45, 46, 47, 48, 69, 75, 79, 81, 82, 86, 87 КК України щодо можливості застосування звільнення від кримінальної відповідальності, більш м'якого покарання, ніж передбачено кримінальним законом, умовно-достроково-звільнення також щодо осіб, які вчинили корупційне правопорушення.

З метою усунення невідповідності кримінального закону України характеристикам принципам гуманізму та пропорційності, інтерпретованим у рішеннях ЄСПЛ, пропонується доповнити ст. 64 КК частиною 3 наступного змісту: «Покарання у виді довічного позбавлення волі обов'язково переглядається судом через 25 років відбуття покарання. Покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено більш м'яким, за умови суспільно-корисної поведінки засудженого (наприклад, суспільно-корисна праця), діяльного каяття та примирення з потерпілим».

4. Місце законопроекту в системі законодавства

У даній сфері правового регулювання діють положення Конституції України, Кримінального кодексу України, а також інше законодавство України, яке пов'язано із застосуванням кримінального закону.

Положення даного законопроекту потребують внесення змін до ст. 4 Закону «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996 року №392/96-ВР про неможливість застосування такого щодо осіб, які вчинили насильницькі злочини проти життя та здоров'я, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація проекту Закону не потребує додаткових витрат з Державного бюджету України та з місцевих бюджетів.

6. Обґрунтування очікуваних соціально-економічних, правових та інших наслідків застосування законопроекту після його прийняття

Реалізація Закону сприятиме більш системному та ефективному забезпеченню охорони та захисту прав та законних інтересів громадян України.

Народні депутати України

Проект

вноситься народними депутатами України

ЗАКОН УКРАЇНИ

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України»

Верховна Рада України постановляє:

І. Внести зміни до законодавчих актів України:

1). У Кримінальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001 р., №25-26, ст. 131) закріпити вступну частину у наступній редакції:

«Преамбула

Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України, загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, загальних принципах права (законності, рівності, справедливості, гуманізму).

Кримінальний кодекс України регулює питання встановлення доцільного та гуманного обмеження прав та свобод суб'єктів кримінального правопорушення»;

2) частину першу статей 45, 46, 47 та 48, частину четверту статті 74, пункт 1 частини третьої статті 81, пункт 1 частини четвертої статті 82 КК слова «крім корупційних злочинів», – виключити.

3) примітку до статті 45 КК виключити;

4) До статті 64 додати частину третю в наступній реакції: «3. Покарання у виді довічного позбавлення волі обов'язково переглядається судом через 25 років відбуття покарання. Покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено більш м'яким, за умови суспільно-корисної поведінки засудженого (наприклад, суспільно-корисна праця), діяльного каяття та примирення з потерпілим».

5) в частині першій статті 69, в частині першій статті 75 слова «крім випадків засудження за корупційний злочин», – виключити;

6) в частині першій статті 79 слова «а також за корупційні злочини», – виключити;

7) в пункті 2 частини третьої статті 81 та в пункті 2 частини четвертої статті 82 слова «корупційний злочин середньої тяжкості», – виключити;

8) частину четверту статті 86, – виключити;

9) у частині третій статті 87 слова «засуджені за вчинення корупційних злочинів», – виключити;

10) у частині другій статті 91 слова «а також корупційні», – виключити;

2. у Законі України «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996 р. (Відомості Верховної Ради України, 1996 р., №48, ст.263) викласти статтю 4 в наступній редакції:

1) «Стаття 4. Амністія не може бути застосована до:

а) осіб, стосовно яких здійснюється досудове розслідування або судове провадження до постановлення судом обвинувального вироку;

б) осіб, яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі;

в) осіб, які мають дві і більше судимості за вчинення умисних тяжких та/або особливо тяжких злочинів;

г) осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах;

ґ) осіб, яких засуджено за вчинення умисного тяжкого або

особливо тяжкого злочину, крім зазначених у пункті "г" цієї статті, які відбули менше двох третин призначеного вироком суду основного покарання;

д) осіб, яких засуджено за злочин або злочини, що спричинили загибель двох і більше осіб;

е) осіб, стосовно яких протягом останніх десяти років було застосовано амністію або помилування незалежно від зняття чи погашення судимості та які знову вчинили умисний злочин.

є) осіб, які не відшкодували завдані ними збитки або не усунули заподіяну злочином шкоду. Амністія також не застосовується до осіб, засуджених за умисне

вбивство; катування; насильницьке донорство; незаконне позбавлення волі або викрадення людини; захоплення заручників; торгівлю людьми або іншу незаконну угоду стосовно людини; за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; розбій; вимагання; порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, що спричинили смерть потерпілого або заподіяли тяжке тілесне ушкодження, вчинене особою, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, за одержання неправомірної вигоди службовою особою; застосування зброї масового знищення; геноцид; посягання на життя представника іноземної держави; піратство; найманство.

Законом про амністію можуть бути визначені також інші категорії осіб, на які амністія не поширюється.

Положення закону про амністію, які не відповідають вимогам цієї статті, не мають сили та застосуванню не підлягають.

3. у Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо застосування амністії в Україні» (Відомості Верховної Ради, 2014 р., №27, ст. 910):

1) пункт 2 Закону щодо змін до статті 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні» (Відомості Верховної Ради України, 2011 р., №51, ст. 580; 2013 р., №21, ст. 208; 2014 р., №10, ст. 119, №14, ст. 257), – виключити;

II. Разом з набранням чинності цього Закону втрачають чинність:

У Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, №47, ст. 205:

1) п.п. а) – є) ч. 2 прикінцевих положень Закону;

2) у п. з (щодо змін ст. 91 КК) слова «а також корупційні».

III. Цей Закон набуває чинності з дня його опублікування.

Голова Верховної Ради України

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ

до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України»

Чинний Кримінальний кодекс України	**Редакція з урахуванням запропонованих змін**
Немає	**Преамбула:** «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України, загальновизнаних принципах та нормах міжнародного права, загальних принципах права (законності, рівності, справедливості, гуманізму). Кримінальний кодекс України регулює питання встановлення доцільного та гуманного обмеження прав та свобод суб'єктів кримінального правопорушення».
Стаття 45. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, **крім корупційних злочинів,** звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покаялася, активно сприяла	Стаття 45. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю

розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. **Примітка. Корупційними злочинами відповідно до цього Кодексу вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього Кодексу.**	відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. **Виключити**
Стаття 46. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, **крім корупційних злочинів,** звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.	Стаття 46. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.
Стаття 47. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки 1. Особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, **крім корупційних злочинів,** та щиро покаялася, може бути звільнено від	Стаття 47. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки 1. Особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, та щиро покаялася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з

кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку. (…)	передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку. (…)
Стаття 48. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки Особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, **крім корупційних злочинів,** може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною.	Стаття 48. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки Особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною.
Стаття 64. Довічне позбавлення волі 1. Довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк. 2. Довічне позбавлення волі не	Стаття 64. Довічне позбавлення волі **3. Покарання у виді довічного позбавлення волі обов'язково переглядається судом через 25 років відбуття покарання. Покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено більш м'яким, за умови суспільно-корисної поведінки засудженого (наприклад, суспільно-**

застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку, а також у випадку, передбаченому частиною четвертою статті 68 цього Кодексу.	**корисна праця), діяльного каяття та примирення з потерпілим.**
Стаття 69. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом 1. За наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може, **крім випадків засудження за корупційний злочин,** призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу за цей злочин. У цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині цього Кодексу. За вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів	Стаття 69. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом 1. За наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу за цей злочин. У цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині цього Кодексу. За вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, суд з підстав, передбачених цією частиною, може призначити основне покарання у

громадян, суд з підстав, передбачених цією частиною, може призначити основне покарання у виді штрафу, розмір якого не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу. (…)	виді штрафу, розмір якого не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу. (…)
Стаття 74. Звільнення від покарання та його відбування (…) 4. Особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, **крім корупційних злочинів,** може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.	Стаття 74. Звільнення від покарання та його відбування 4. Особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.
Стаття 75. Звільнення від відбування покарання з випробуванням 1. Якщо суд, **крім випадків засудження за корупційний злочин,** при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п’яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи,	Стаття 75. Звільнення від відбування покарання з випробуванням 1. Якщо суд при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п’яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення

дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. 2. Суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п’яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням. (…)	засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. 2. Суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п’яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням. (…)
Стаття 79. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років 1. У разі призначення покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі вагітним жінкам або жінкам, які мають дітей віком до семи років, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п’яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, **а також за корупційні злочини,** суд може звільнити таких засуджених від відбування як основного, так і	Стаття 79. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років 1. У разі призначення покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі вагітним жінкам або жінкам, які мають дітей віком до семи років, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п’яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, суд може звільнити таких засуджених від відбування як основного, так і додаткового покарання з встановленням

додаткового покарання з встановленням іспитового строку у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку. (…)	іспитового строку у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку. (…)
Стаття 81. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (…) 3. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим: 1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, **крім корупційних злочинів,** а також за необережний тяжкий злочин; (…)	Стаття 81. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (…) 3. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим: 1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин; (…)
Стаття 82. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (…) 4. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженим: 1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, **крім корупційних злочинів,** а також за необережний тяжкий	Стаття 82. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (…) 4. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженим: 1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин; 2) не менше половини строку

злочин; 2) не менше половини строку покарання, призначеного судом за **корупційний злочин середньої тяжкості**, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі; (…)	покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі; (…)
Стаття 86. Амністія (…) **4. Особи, визнані винними у вчиненні корупційних злочинів, вироки стосовно яких не набрали законної сили, не можуть бути звільнені від відбування покарання, а особи, вироки стосовно яких набрали законної сили, - не можуть бути повністю звільнені законом про амністію від відбування покарання. Зазначені особи можуть бути звільнені від відбування покарання після фактичного відбуття ними строків, встановлених частиною третьою статті 81 цього Кодексу.**	Стаття 86. Амністія (…) **Виключити**

Стаття 87. Помилування (…) 3. Особи, **засуджені за вчинення корупційних злочинів,** можуть бути звільнені від відбування покарання в порядку помилування після фактичного відбуття ними строків, встановлених частиною третьою статті 81 цього Кодексу.	Стаття 87. Помилування (…) Виключити
Стаття 91. Зняття судимості (…) 2. Зняття судимості до закінчення строків, зазначених у статті 89 цього Кодексу, не допускається у випадках засудження за умисні тяжкі та особливо тяжкі**, а також корупційні** злочини.	Стаття 91. Зняття судимості (…) 2. Зняття судимості до закінчення строків, зазначених у статті 89 цього Кодексу, не допускається у випадках засудження за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини.
Чинний Закон України «Про застосування амністії в Україні»	**Редакція з урахуванням запропонованих змін**
Стаття 4. Амністія не може бути застосована до: **{Пункт «а» частини першої статті 4 виключено на підставі Закону N 1246-VII (1246-18) від 06.05.2014 }** б) осіб, яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі;	**Стаття 4. Амністія не може бути застосована до:** а) **осіб, стосовно яких здійснюється досудове розслідування або судове провадження до постановлення судом обвинувального вироку;** б) осіб, яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до

в) осіб, які мають дві і більше судимості за вчинення умисних тяжких та/або особливо тяжких злочинів, **крім випадків індивідуальної амністії;**	довічного позбавлення волі; в) осіб, які мають дві і більше судимості за вчинення умисних тяжких та/або особливо тяжких злочинів;
г) осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах;	г) осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах;
{Пункт «г» частини першої статті 4 виключено на підставі Закону N 1246-VII (1246-18) від 06.05.2014 }	ґ) **осіб, яких засуджено за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину, крім зазначених у пункті «г» цієї статті, які відбули менше двох третин призначеного вироком суду основного покарання;**
д) осіб, яких засуджено за злочин або злочини, що спричинили загибель двох і більше осіб;	д) осіб, яких засуджено за злочин або злочини, що спричинили загибель двох і більше осіб;
е) осіб, стосовно яких протягом останніх десяти років було застосовано амністію або помилування незалежно від зняття чи погашення судимості та які знову вчинили умисний злочин.	е) осіб, стосовно яких протягом останніх десяти років було застосовано амністію або помилування незалежно від зняття чи погашення судимості та які знову вчинили умисний злочин.
{ Пункт «є» частини першої статті 4 виключено на підставі Закону N 1246-VII (1246-18) від 06.05.2014 }	є) **осіб, які не відшкодували завдані ними збитки або не усунули заподіяну злочином шкоду.**
Амністія також не застосовується до осіб, засуджених за умисне вбивство; катування; насильницьке донорство; незаконне позбавлення волі або викрадення людини, **якщо при цьому сталося**	Амністія також не застосовується до осіб, засуджених за умисне вбивство; катування; насильницьке донорство; незаконне позбавлення волі або викрадення людини; **захоплення заручників; торгівлю людьми або іншу незаконну угоду стосовно людини; за злочини**

заподіяння смерті, або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що потягнули за собою смерть. Законом про амністію можуть бути визначені й інші категорії осіб, на які амністія не поширюється. **{Частину четверту статті 4 виключено на підставі Закону N 1246-VII (1246-18) від 06.05.2014 }**	**проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; розбій; вимагання; порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, що спричинили смерть потерпілого або заподіяли тяжке тілесне ушкодження, вчинене особою, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, або особою, яка зникла з місця дорожньо-транспортної пригоди; за одержання неправомірної вигоди службовою особою; застосування зброї масового знищення; геноцид; посягання на життя представника іноземної держави; піратство; найманство.** Законом про амністію можуть бути визначені й інші категорії осіб, на які амністія не поширюється. **Положення закону про амністію, які не відповідають вимогам цієї статті, не мають сили та застосуванню не підлягають.**
Чинний Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо застосування амністії в Україні»	**Редакція з урахуванням запропонованих змін**
1. (…) **2. У статті 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні»**	

(Відомості Верховної Ради України, 2011 р., №51, ст. 580; 2013 р., №21, ст. 208; 2014 р., №10, ст. 119, №14, ст. 257): **1) пункти «а», «ґ» та «є» частини першої виключити;** **2) частину другу викласти в такій редакції:** **«Амністія також не застосовується до осіб, засуджених за умисне вбивство; катування; насильницьке донорство; незаконне позбавлення волі або викрадення людини, якщо при цьому сталося заподіяння смерті, або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що потягнули за собою смерть»;** **3) частину четверту виключити.**	
Чинний Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України»	**Редакція з урахуванням запропонованих змін**
Розділ ІІ ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ (…) 2. Внести зміни до таких законодавчих актів України: 1) У Кримінальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., №25-26, ст. 131): а) частину першу статей 45, 46, 47 та 48, частину четверту статті 74, пункт 1	Розділ ІІ ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ (…) 2. Внести зміни до таких законодавчих актів України: 1) У Кримінальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., №25-26, ст. 131):

частини третьої статті 81, пункт 1 частини четвертої статті 82 після слів «середньої тяжкості» доповнити словами «крім корупційних злочинів»; б) статтю 45 доповнити приміткою такого змісту: «Примітка. Корупційними злочинами відповідно до цього Кодексу вважаються злочини, передбачені частиною другою статті 191, частиною другою статті 262, частиною другою статті 308, частиною другою статті 312, частиною другою статті 313, частиною другою статті 320, частиною першою статті 357, частиною другою статті 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 354, 364, 364-1, 365-2, 368-370 цього Кодексу»; в) частину першу статті 69 після слів «рішення, може» доповнити словами «крім випадків засудження за корупційний злочин»; г) частину першу статті 75 після слова «суд» доповнити словами «крім випадків засудження за корупційний злочин»; г) частину першу статті 79 після слів	

«особливо тяжкі злочини» доповнити словами «а також за корупційні злочини»; д) пункт 2 частини третьої статті 81 та пункт 2 частини четвертої статті 82 після слів «судом за» доповнити словами «корупційний злочин середньої тяжкості»; е) статтю 86 доповнити частиною четвертою такого змісту: «4. Особи, визнані винними у вчиненні корупційних злочинів, вироки стосовно яких не набрали законної сили, не можуть бути звільнені від відбування покарання, а особи, вироки стосовно яких набрали законної сили, - не можуть бути повністю звільнені законом про амністію від відбування покарання. Зазначені особи можуть бути звільнені від відбування покарання після фактичного відбуття ними строків, встановлених частиною третьою статті 81 цього Кодексу»; є) статтю 87 доповнити частиною третьою такого змісту: «3. Особи, засуджені за вчинення корупційних злочинів, можуть бути звільнені від відбування покарання в порядку помилування після фактичного відбуття ними строків, встановлених частиною третьою статті 81 цього Кодексу»; ж) у статті 89:	ж) у статті 89: пункт 5 після слів «доходів громадян» доповнити словами «позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю»; з) статтю 91 після частини першої доповнити новою частиною такого змісту: **2.** Зняття судимості до закінчення строків, зазначених у статті 89 цього Кодексу, не допускається у випадках засудження за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини**.** У зв’язку з цим частини другу і третю вважати відповідно частинами третьою і четвертою; **(…)**

пункт 3 виключити; пункт 5 після слів «доходів громадян» доповнити словами «позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю»; з) статтю 91 після частини першої доповнити новою частиною такого змісту: 2. Зняття судимості до закінчення строків, зазначених у статті 89 цього Кодексу, не допускається у випадках засудження за умисні тяжкі та особливо тяжкі, **а також корупційні** злочини». У зв'язку з цим частини другу і третю вважати відповідно частинами третьою і четвертою (…)	

Народні депутати України

Додаток 4

Принцип гуманізму в системі принципів кримінального права України

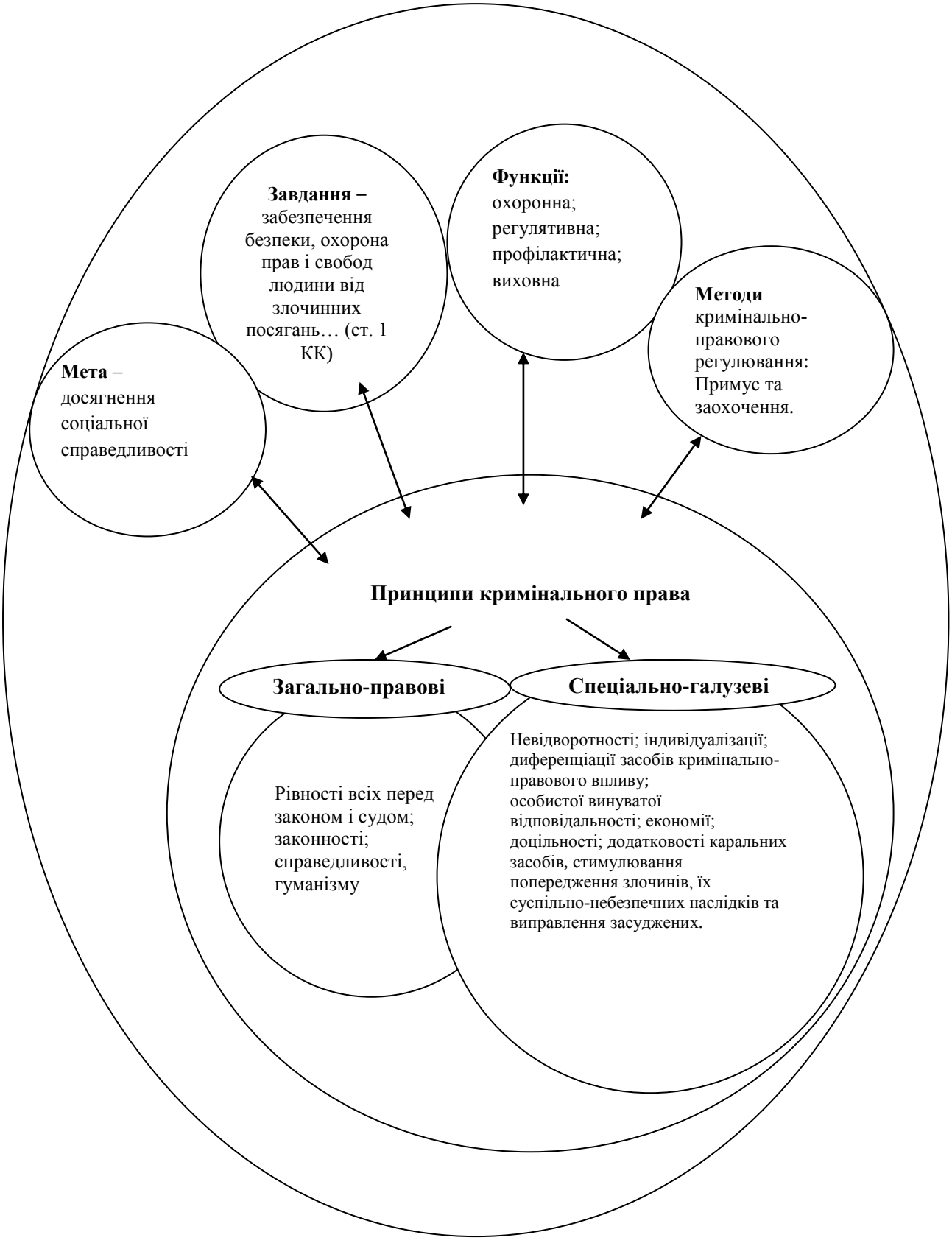

Додаток 5

Форми відображення принципу гуманізму щодо суб'єктів кримінальних правовідносин в КК України

Форми відображення принципу гуманізму